

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин
та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу

Ю.П. Грицак

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОДІЯЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Навчальний посібник для студентів
за напрямом підготовки «Туризм»

Харків - 2008

УДК 338.482
ББК 65.433
Г85

Рекомендовано до друку:

кафедрою туристичного бізнесу (протокол № 7 від 23.03.2008)
науково-методичною комісією (протокол № 12 від 24.04.2008 р.)
Вченою радою (протокол № 9 від 24.04.2008 р.) факультету
міжнародних економічних відносин і туристичного бізнесу
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Рецензенти:

А.М. Байназаров, кандидат геогр. наук, доцент
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

А.П. Кись, кандидат екон. наук, доцент
Харківського національного економічного університету

А.Ю. Парфіненко, кандидат істор. наук, доцент
Харківської національної академії міського господарства

Г85 **Грицак Ю.П.** Організація самодіяльного туризму:
Навчальний посібник для студентів спеціальності «Туризм». –
Харків: Екограф, 2008. — 164 с.
ISBN 966-7655-25-3

У посібнику згідно з програмою дисципліни «Діяльність самодіяльної туристичної організації» висвітлюються основи організації самодіяльного туризму і підхід до психологічної роботи з групою.

УДК 338.482
ББК 65.433

ISBN 966-7655-25-3

© Грицак Ю.П., 2008

ЗМІСТ

ВступВведення	6
Основні поняття.....	7
Терміни	7
Туристський бізнес	9
Типи, види і форми туризму	10
Самодіяльний туризм	13
Організаційна структура самодетельного туризму.....	15
Форми туристських об'єднань	15
Федерація спортивного туризму України.....	16
Український державний центр туризму і краєзнавства молоді, що вчиться	20
Місцеві станції юних туристів	23
Туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії учебных закладів України	25
Територіальні спортивні туристські клуби	28
Туристські і краєзнавчі кухлі і секції.....	30
Оформлення туристської організації	33
Документація туристської організації	33
Легалізація туристської організації.....	36
Учасники самодіяльного туризму.....	37
Розподіл обов'язків в групі	38
Нормативно-правові основи формування туристській організації	43
Основні правові і нормативні документи по самодіяльному туризму	43
Має рацію і обов'язки туристів.....	44
Повноваження адміністрації учбових закладів осуществляющих туристські подорожі.....	46
Вимоги до формування туристських груп и учасникам туристсько- спортивних походів.....	48
Вимоги до керівника туристської групи	51
Обов'язки і права керівників туристської групи	52
Обов'язки і права учасника туристської подорожі	56
Види і форми діяльності туристської організації	59
Форми туристських подорожей	59
Організаційні форми туристско-краеведческой діяльності	61

Спортивний напрям діяльності туристської організації.....	64
Категоріювання туристських маршрутів	64
Пішохідні походи	66
Водний туризм	67
Гірський туризм	68
Кінний туризм.....	68
Туристська підготовка.....	69
Організація і планування тренувань	71
Підготовка і проведення туристського походу	74
Категорії складності походів	74
Комплектування групи і підготовка до подорожі.....	75
Розробка маршруту подорожі.....	77
Складання графіка подорожі.....	78
Оформлення і залік подорожі	80
Звіт про подорож.....	82
Змагання по туристському багатоборству	84
Види туристських змагань	84
Підготовка змагань.....	86
Змагання по спортивному орієнтуванню.....	92
Змагання по скелелазінню	93
Велотуристські змагання.....	95
Автотуристські змагання	97
Дитячі туристські змагання	99
Організаційно масовий напрям діяльності туристській організації	102
Туристсько-краєзнавчі вечори	102
Виставки, ярмарки і туристські салони.....	104
Туристські табори і експедиції.....	106
Шкільні туристсько-краєзнавчі заходи	107
Зльоти автотуристів.....	110
Екскурсійно-масовий напрям діяльності туристській організації	113
Типи і види географічних екскурсій	113
Підготовка екскурсій	114
Технологічна карта екскурсій.....	115
Учебні екскурсії на виробництво	117

Навчально-методичний напрям діяльності туристської організації	119
Підготовка кадрів по організації і проведенню туристських спортивних заходів	119
Організація і планування туристско-краєведческой роботи в школах	122
Оформлення шкільних краєзнавчих музеїв	124
Участь у всеукраїнських масових туристсько-краєзнавчих заходах	126
Основи психологічної роботи з групою	130
Компаньонство	130
Проблема визначення типів характеру учасників подорожі ...	132
Принципи класифікації характерів в європейській астрології.	135
Сумісність характерів і типи взаємин	138
Деякі закономірності в поведінці знаків	142
Література	148
Робочий план дисципліни «Деятельность самодіяльною туристською організації»	149
Календар всеукраїнських змагань на 2008 рік зі спортивного туризму (проект)	162

Вступ

Дисципліна «Діяльність самодіяльної туристичної організації» є складовою частиною навчального плану напряму підготовки «Туризм» відповідно до галузевого стандарту вищої освіти з підготовки фахівців кваліфікаційного рівня «бакалавр».

За вимогами стандарту програма вивчення дисципліни має складатися з таких розділів:

- 1.01.01.11 Нормативно-правові основи формування туристичної організації.
- 1.01.01.12 Порядок оформлення туристичної організації.
- 1.01.01.13 Види діяльності туристичної організації.
- 1.01.01.14 Виставки, ярмарки і туристські салони.
- 1.01.01.15 Потенційні клієнти і партнери туристичної організації.
- 1.01.01.16 Спортивне спрямування діяльності туристичних організацій.
- 1.01.01.17 Підготовка і проведення туристського походу.
- 1.01.01.18 Організація і проведення змагань із туристського багатоборства.
- 1.01.01.19 Організаційно-масове спрямування діяльності туристичної організації.
- 1.01.01.20 Екскурсійно-масове спрямування діяльності туристичної організації.
- 1.01.01.21 Навчально-методичне спрямування діяльності туристичної організації.

Навчальний посібник висвітлює основні питання організації і розвитку самодіяльного туризму. Додано розділ із основ психологічної роботи з туристською групою.

У процесі вивчення дисципліни окрім даного підручника студентам необхідно використовувати періодичні видання туристичного спрямування, довідкову літературу з окремих видів туризму та краєзнавства.

Основні поняття

Терміни

У Законі України «Про туризм» і пов'язаних із ним інших офіційних документах уживаються такі ключові терміни і визначення:

✓ **турист** (мандрівник) — особа, що здійснює подорож Україною або іншою країною з будь-якою, не забороненою законом країни перебування, метою терміном від 24 годин до 6 місяців без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності і зобов'язана залишити країну або місце перебування у визначений термін;

✓ **екскурсант** — особа, що відвідує країну з будь-якою метою, без ночівлі, терміном менше 24 годин (за винятком осіб, які працюють у прикордонній зоні, транзитних пасажирів, дипломатів, військових, біженців, осіб без постійного місця проживання);

✓ **туризм** — тимчасовий виїзд особи з місця її постійного проживання з оздоровчою, пізнавальною або професійно-діловою метою без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваній країні;

✓ **туризм внутрішній** — подорожі у межах України осіб, які постійно проживають в Україні;

✓ **туризм виїзний** — подорожі осіб, які постійно проживають в Україні, до іншої країни;

✓ **туризм в'їзний** — подорожі у межах України осіб, які постійно не проживають в Україні;

✓ **туризм самодіяльний** — подорожі з використанням активних засобів пересування, організовані туристами самостійно;

✓ **туризм соціальний** — подорожі, субсидійовані із коштів, які надаються державою для соціальних потреб;

✓ **туристичні ресурси** — сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних і соціально-побутових ресурсів певної території, що задовольняють різноманітні потреби туристів;

✓ **туристична індустрія** — сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування і перевезення туристів;

✓ **туристична діяльність** — діяльність із надання різноманітних туристичних послуг відповідно до вимог закону “Про туризм”, інших актів законодавства України;

✓ **екскурсійна діяльність** — діяльність із організації подорожей, тривальсть яких не перевищує 24 годин, у супроводі фахівця-екскурсовода, за заздалегідь обраними маршрутами з метою ознайомлення з визначними пам'ятками історії, культури, природи, музеями, з цікавими місцями тощо;

✓ **суб'єкти туристичної діяльності** — підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, фізичні особи, що зареєстровані у встановленому чинним законодавством України порядку і мають ліцензію на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг;

✓ **туристичні послуги** — послуги суб'єктів туристичної діяльності щодо розміщення, харчування, транспортного, інформаційно-рекламного обслуговування, а також послуги закладів культури, спорту, побуту, розваг тощо, спрямовані на задоволення потреб туристів;

✓ **туристичний продукт** — комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туристів під час подорожі;

✓ **туристський ваучер** (путівка) — документ, який підтверджує статус особи або групи осіб як туристів, оплату послуги або її гарантію, і є підставою для отримання туристом або групою туристів туристичних послуг;

✓ **тур** — туристська подорож (поїздка) певним маршрутом, здійснювана у конкретний термін, забезпечена комплексом туристичних послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо);

✓ **керівник туристської групи** — особа, яка є представником суб'єкта туристичної діяльності і виступає від його імені, супроводжує туристів, забезпечує виконання умов договору про надання туристичних послуг, володіє професійними знаннями про країну (місцевість) перебування і, як правило, мовою країни перебування або загальнозрозумілою там мовою;

✓ **гід** (екскурсовод) — особа, яка володіє професійною інформацією про країну (місцевість) перебування, видатні місця, об'єкти показу, мовою цієї країни або мовою іноземних туристів, яких приймають, чи загальнозрозумілою для них мовою, надає

екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги і кваліфіковану допомогу учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг. Гід-індивідуал здійснює свої функції лише на підставі ліцензії;

✓ **ліцензія на здійснення діяльності**, пов'язаної з наданням туристичних послуг, — спеціальний дозвіл, який підтверджує право його власника на здійснення відповідного виду або комплексу видів діяльності, визначених законом “Про туризм”, іншими актами законодавства України;

✓ **сертифікат відповідності** — документ, який підтверджує якість туристичних послуг і їх відповідність конкретному стандарту або іншому нормативному документу.

Туристичний бізнес

За законом України у разі надання оплачуваних туристичних послуг туристична діяльність виходить за межі самодіяльної і стає комерційною. Таку діяльність, пов'язану з наданням оплачуваних туристичних послуг, фізичні особи, підприємства, установи й організації незалежно від форм власності, здійснюють лише за наявності ліцензії.

Ліцензуванню підлягають такі види туристичної діяльності: організація прийому і обслуговування іноземних туристів в Україні (іноземний туризм); організація прийому й обслуговування вітчизняних туристів в Україні (внутрішній туризм); організація туристських поїздок за межі України (зарубіжний туризм); екскурсійна діяльність, організація масового й оздоровчо-спортивного туризму.

Ліцензуванню на здійснення туристичної діяльності підлягають туристичні агентства, бюро подорожей, бюро екскурсій, бюро з прийому туристів, туристичні оператори, готелі, мотелі, кемпінги, туристичні комплекси і бази, інші юридичні особи незалежно від форм власності та фізичні особи, які здійснюють туристичну діяльність, передбачену їх статутами або положеннями.

Ліцензії видаються Державним комітетом України з туризму, який встановлює порядок їх видачі, умови і правила здійснення туристичної діяльності та контроль за їх дотриманням. Державний

комітет України з туризму може делегувати право видачі ліцензій місцевим органам державної виконавчої влади у галузі туризму.

З метою обліку суб'єктів туристичної діяльності ведеться Державний реєстр. Державний реєстр суб'єктів туристичної діяльності здійснює Державний комітет України з туризму.

Доходи від туристичної діяльності формуються за рахунок надходжень від основної діяльності, проживання туристів у готелях, мотелях, кемпінгах тощо; обслуговування, здійснюваного підприємствами харчування, транспортного обслуговування; додаткових послуг, інших видів діяльності. Прибуток (дохід) суб'єктів туристичної діяльності підлягає оподаткуванню.

Готельні послуги і послуги підприємств харчування, які надаються суб'єктами туристичної діяльності, підлягають обов'язковій сертифікації, що підтверджує рівень якості послуг.

Під час здійснення групової подорожі суб'єкт туристичної діяльності повинен забезпечити групу туристів кваліфікованим керівником, а у разі потреби, за згодою групи — гідом.

Страховання туристів (медичне і від нещасного випадку) є обов'язковим і здійснюється суб'єктами туристичної діяльності на основі угод із страховими компаніями, що мають право на здійснення такої діяльності. Компенсація шкоди, заподіяної життю або здоров'ю туриста чи його майну, здійснюється в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Типи, види і форми туризму

Виділяють такі **типи туризму** за метою, мотивами і результатами заняття туризмом:

- **спортивний** (спортивне вдосконалення у подоланні природних перешкод, участь у спортивних заходах);
- **рекреаційний** (відновлення фізичних і психічних сил людини засобами туризму);
- **реабілітаційний** (лікування певних захворювань засобами туризму);
- **професійно-прикладний** (вдосконалення професійних знань, умінь, навичок засобами туризму);
- **навчальний** (поїздки для навчання на короткострокових курсах, лекціях, семінарах тощо);

- **релігійний** (паломництво, ознайомлення з релігійними визначними пам'ятками, історією релігії й релігійною культурою);
- **культурно-пізнавальний** (етнографічний, географічний, краєзнавчий, сільський тощо);
- **культурно-розважальний** (поїздки на фестивалі мистецтв, виставки, свята, спортивні змагання тощо);
- **екскурсійний** (відвідування і знайомство з пам'ятними місцями і визначними пам'ятками культури, історії, природи);
- **краєзнавчий** (вивчення природного і культурно-історичного надбання свого краю);
- **пригодницький** (полювання, рибальство тощо);
- **експедиційний** (виконання завдань туристичних, наукових й інших організацій);
- **діловий** (відвідування об'єктів за професійним інтересом);
- **комерційний** (шоп-тури, відвідування виставок, ярмарків, гуртових ринків, розпродажів тощо);
- **програмний** (подорож за спеціальними програмами для інвалідів, людей з обмеженими можливостями тощо);
- **комбінований**.

Види туризму визначають за характером туристського маршруту:

1. Включені до спортивної класифікації:

- пішохідний;
- лижний;
- гірський;
- водний (плоти, гребні судна);
- велосипедний;
- автомобільний;
- спелеологічний;
- вітрильний (розбірні судна);
- кінний;
- комбінований.

2. Виділені як самостійні види спорту:

- альпінізм;
- скелелазіння;
- спортивне орієнтування;
- водний слалом тощо.

3. Не включені до спортивної класифікації:

- гірсько-лижний;
- водно-моторний;
- підводний тощо.

Форми туризму виділяють за характерними відмінними ознаками:

- організаційними основами туризму (організований і неорганізований, плановий (путівочний) і самодіяльний);
- складом учасників (індивідуальний і груповий, шкільний, молодіжний, сімейний тощо).
- фізичним навантаженням на туристському маршруті: активний (походи, подорожі тощо) і пасивний (транспортний, стаціонарний тощо);
- місцем занять туризмом (міжнародний і внутрішній, дальній і місцевий);
- рівнем доступності і соціальної значущості туризму (соціальний, масовий, елітарний);
- туристичною програмою (традиційний, екзотичний і екологічний);
- сезонністю туристських маршрутів (літній, зимовий і міжсезонний);

За характером організації туризм поділяють на плановий (організований) і самодіяльний (неорганізований).

Плановий туризм — це подорож маршрутами, розробленими й організованими відповідними туристичними організаціями, з наданням туристам певного комплексу послуг (екскурсійне обслуговування, транспортне перевезення, забезпечення місцями проживання, харчуванням тощо).

Короткочасний туризм (туризм «вихідного дня») – це масова форма туризму, до якої залучені широкі верстви населення і яка передбачає перебування осіб у туристській подорожі не більше трьох діб.

Подорож визнається **груповою**, якщо кількість її учасників складає не менше 10 туристів.

Самодіяльний туризм

Самодіяльний (неорганізований) туризм — специфічний вид суспільної туристичної діяльності, здійснюваний на добровільній самодіяльній (любительській) основі. Туристи самі обирають і розробляють маршрути своїх подорожей. Самодіяльність є вищою формою соціальної активності, внутрішнім самовираженням особи, групи.

Самодіяльний туризм об'єднує на добровільних засадах любителів пішохідних, спелеологічних, велосипедних, автомобільних, гірських та інших походів різної кваліфікації.

Самодіяльний туризм ґрунтується на діяльності добровільних туристських об'єднань, союзів і туристських клубів, які створюють власні нормативні акти, що регулюють туристичну діяльність, проводять походи, туристські зльоти і змагання, видають власну туристичну методичну літературу і періодичні видання.

Відпочинок під час самодіяльних походів не обмежується оздоровленням і відновленням сил, а спрямований також на активне пізнання навколишнього середовища, охорону природи, вивчення визначних пам'яток історії та культури, ознайомлення з минулим і сучасним місця подорожі.

Самодіяльний туризм суміщає форми краєзнавчої й екскурсійної діяльності, суспільно корисну роботу за дорученням науково-дослідних, природоохоронних та інших організацій, а також організацію і проведення туристських зборів і змагань, самодіяльну і технічну творчість, навчання туристських кадрів.

Самодіяльному туризму притаманні програмно-нормативні основи, що визначають напрям, характер, зміст туристської суспільної практики, вимоги щодо оволодіння туристськими уміннями і навичками («Кодекс мандрівника», «Правила організації самодіяльних туристських подорожей» тощо). Усі самодіяльні подорожі відбуваються згідно з правилами проведення туристських спортивних походів. Обмеження за допомогою правил і норм необхідні для створення керованої системи самодіяльного туризму.

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте визначення основних термінів: турист, екскурсант, тур, ваучер, гід, ліцензія, сертифікат.

2. Які види туристичної діяльності підлягають ліцензуванню?
3. Які туристичні підприємства підлягають ліцензуванню?
4. На якій основі виділяють типи, види і форми туризму?
5. Які типи туризму виділяють?
6. Які види туризму виділяють?
7. Які форми туризму виділяють?
8. У чому полягає відмінність самодіяльного туризму від спортивного?
9. Критерій групового туризму.

Організаційна структура самодіяльного туризму

Самодіяльний туризм в Україні подолав стадію анархії і некерованості. У СРСР він у цілому координувався і спрямовувався Центральною радою з туризму при ВЦСПС, Всесоюзним комітетом із фізкультури і спорту, Міністерством вищої і середньої освіти. У країні була сформована широка мережа територіальних рад із туризму і екскурсій, туристських баз, бюро подорожей і екскурсій, туристських і краєзнавчих клубів, секцій, гуртків. Їх діяльність підкріплювалася достатнім навчально-методичним забезпеченням.

Оргструктура самодіяльного туризму СРСР після його розпаду була успадкована незалежними державами і продовжує існувати на сьогодні приблизно в тому ж вигляді, але в менших масштабах.

Форми туристських об'єднань

- Найбільш поширеними формами туристсько-краєзнавчих об'єднань є;

- **група** — осередок із 10–15, іноді до 25 згуртованих між собою туристів, що здійснюють або вже здійснили подорож, «похідна команда»;

- **гурток** — колектив із 3–25 осіб (зазвичай у школі або вузі), що стаціонарно (за місцем проживання або навчання) займаються туристсько-краєзнавчою роботою на заняттях у позаурочний час протягом усього року;

- **секція** — первинна форма шкільних туристсько-краєзнавчих учнівських об'єднань, а також спеціалізований підрозділ спортивного профілю;

- **клуб** — нараховує не менше кількох десятків членів, об'єднує різні групи, секції і гуртки, здійснює багатопрофільну туристсько-краєзнавчу і науково-пізнавальну роботу, має власне приміщення, а також організовує проведення дозвілля своїх членів;

- **товариство** (федерація, союз) — об'єднання батьох осіб і колективів, діяльність якого охоплює великі території і часто спрямовує і координує діяльність цієї форми туристських об'єднань у країні (географічне товариство, студентське наукове тощо).

У системі шкільної освіти **товариство** — це самодіяльна організація з 40–60 старшокласників різних шкіл, що цікавляться туризмом і краєзнавством. Метою його створення є пропаганда наукових географічних знань серед жителів мікрорайону або села. Основу роботи товариства становить пошукова і дослідницька діяльність учнів.

Шкільне товариство складається з трьох-п'яти споріднених за змістом роботи секцій: географічної, біологічної, історичної, літературно-етнографічної, турисько-краєзнавчої. Товариство очолює правління (виконавчий орган), що обирається на загальних зборах. Виборними також є голови секцій, відповідальний секретар, головний редактор стінгазети, консультанти. На загальних зборах затверджують статут, девіз товариства, вручаються членські квитки.

Федерація спортивного туризму України

У системі самодіяльного і спортивного туризму України найвищим органом суспільного самоврядування є Федерація спортивного туризму України (ФСТУ), створена у 2001 році на базі тих, що уціліли в період перебудови колишніх профспілкових і державних туристичних структур.

ФСТУ є всеукраїнською громадською неприбутковою, не політичною організацією, яка поширює свою діяльність на всю територію України, діє відповідно до Конституції, законодавства України, ратифікованих нею міжнародних угод і Статуту. Федерація діє за принципами добровільності, спільності інтересів, рівноправ'я, взаємоповаги її членів, самоврядування, колективності керівництва, законності та інформаційної відвертості (гласності). Основною метою діяльності Федерації є сприяння розвитку спортивного туризму в Україні, підвищення ролі фізичної культури і спорту у всебічному гармонійному розвитку особи, зміцненні здоров'я населення, формуванні здорового способу життя.

З моменту реєстрації у Міністерстві юстиції України Федерація має статус юридичної особи, володіє власним майном, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, друк, штампи, бланки зі своїм найменуванням, власну символіку, прапор.

Головними завданнями Федерації є:

1) сприяння реалізації державної політики розвитку спортивного, масового, оздоровчого туризму;

2) розроблення пропозицій із вдосконалення правової бази туризму;

3) сприяння організації взаємодії колективів фізичної культури, туристичних державних і недержавних установ, організацій, фондів, об'єднань із розвитку спортивного, масового й оздоровчого туризму;

4) сприяння організації навчально-методичної роботи, підготовки, підвищенню кваліфікації й атестації кадрів спортивного туризму;

5) вивчення туристичних можливостей України, розроблення туристських спортивних маршрутів для своїх членів;

6) організація і проведення спортивних туристських заходів, експедицій, змагань серед своїх членів;

7) участь у розробленні та впровадженні поточних і перспективних програм державних установ і організацій, інших органів із питань розвитку спортивного, масового й оздоровчого туризму.

Для здійснення статутних завдань ФСТУ у встановленій законом послідовності:

- створює місцеві осередки (федерації, організації), надає їм й іншим фізкультурно-спортивним організаціям організаційну і методичну допомогу в роботі із залучення населення до занять туризмом;

- організовує і проводить змагання, збори та інші заходи, сприяє організації й проведенню заходів щодо підготовки і підвищення кваліфікації тренерів і суддів;

- здійснює міжнародне співробітництво й інтеграцію з питань розвитку спортивного, масового й оздоровчого туризму, проведення міжнародних туристських спортивних, масових і оздоровчих заходів і змагань, забезпечення участі спортсменів-туристів у міжнародних змаганнях;

- сприяє зміцненню матеріально-технічної бази спортивного туризму, розробленню технічних умов і вимог до спортивно-туристського спорядження, організації роботи з попередження і профілактики аварійності, травматизму і нещасних випадків у спортивному туризмі;

– сприяє організації наукових досліджень, розробленню інформаційного й агітаційного забезпечення з питань спортивного, масового й оздоровчого туризму, пропаганді спортивного туризму, видає навчально-методичні, краєзнавчі, маршрутні, довідково-інформаційні, рекламні й інші матеріали;

– організовує виготовлення сувенірної продукції та нагородної атрибутики з символікою Федерації;

– бере участь у розповсюдженні матеріалів, створенні радіо- і телепередач і фільмів, які відповідають меті Федерації, має власний друкарський орган;

– пропагує свої мету та завдання, безкоштовно поширює інформацію про власну діяльність, поширює літературу, агітаційно-пропагандистські матеріали, вироби із власною символікою; безкоштовно проводить конференції, симпозиуми, «круглі столи», свята, добродійні виставки, фестивалі, лекції та інші заходи;

– здійснює заходи щодо залучення фінансових, матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, необхідних для реалізації своїх програм і проєктів;

– отримує від органів державної влади і місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх завдань.

Членом Федерації може бути кожен громадянин України, який досяг 16 років, визнає Статут ФСТУ, бере участь у роботі одного з її місцевих осередків. Прийом індивідуальних членів здійснюється зборами місцевого осередку.

Колективними членами ФСТУ можуть бути колективи підприємств, установ і організацій. Колективні члени реалізують свої права й обов'язки через своїх представників.

Кожен член Федерації зобов'язаний:

1) дотримуватися в своїй діяльності Статуту Федерації;

2) піклуватися про зміцнення авторитету Федерації, дотримуватися дисципліни, норм моралі та ділової конструктивної критики;

3) виконувати рішення органів Федерації в межах їх компетенції;

4) брати участь у роботі місцевого осередку;

5) сплачувати членські внески;

6) беручи участь у спортивно-туристських заходах дотримуватися правил змагань, походів, виконувати вимоги безпеки, дбайливо

ставитися до навколишнього природного середовища, визначних пам'яток історії та культури.

Місцеві осередки ФСТУ створюються за територіальною ознакою за місцем проживання, роботи або навчання громадян за наявності не менше трьох членів. Їх діяльність розповсюджується на територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Для одержання прав юридичної особи вони повинні зареєструватися у встановленому законом порядку. Місцеві осередки ФСТУ без прав юридичної особи легалізуються шляхом повідомлення про заснування до органів юстиції на місцях.

Місцеві федерації адміністративно-територіальних одиниць нижчого рівня входять до складу місцевих і територіальних федерацій, що діють в адміністративно-територіальних одиницях вищого рівня. У період між зборами (конференціями) діяльністю місцевої федерації керує її **президія**. Контрольним органом Федерації є ревізійна комісія.

ФСТУ є **неприбутковою організацією**. Джерелами коштів і майна ФСТУ є вступні, цільові і членські внески членів Федерації, добровільні внески юридичних і фізичних осіб; надходження від основної діяльності, пасивні доходи; кошти державного і місцевих бюджетів, що виділяються в розпорядження ФСТУ для виконання програм розвитку туризму.

Власністю Федерації та її територіальних, місцевих федерацій можуть бути будівлі, приміщення, споруди, житловий фонд, інше нерухоме майно, транспортні засоби, устаткування, інвентар, грошові кошти, акції, облігації, інші цінні папери і будь-яке майно, необхідне для матеріального забезпечення статутної діяльності Федерації.

У структурі ФСТУ та її підрозділів працюють комісії:

- ✓ пішохідного туризму;
- ✓ водного туризму;
- ✓ гірського туризму;
- ✓ лижного туризму;
- ✓ вітрильного туризму;
- ✓ дитячо-юнацького туризму;
- ✓ з підготовки і підвищення кваліфікації кадрів;
- ✓ колегія суддів змагань із техніки туризму;
- ✓ колегія суддів змагань туристських спортивних походів

(МКК).

Територіальні відділення ФСТУ діють в усіх обласних центрах України, місцеві осередки — у багатьох районах країни.

На сьогодні Федерацією підготовлені й оприлюднені основні організаційно-методичні і нормативні документи зі спортивного туризму:

- «Програма діяльності ФСТУ з розвитку спортивного туризму»;
- «Правила організації самодіяльних туристських подорожей»;
- «Правила проведення змагань із техніки спортивного туризму і спортивних туристських походів»;
- «Правила проведення змагань зі спортивного орієнтування»;
- «Положення про туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії ФСТУ — колегії суддів змагань туристських спортивних походів (МКК)»;
- «Положення про систему підготовки кадрів спортивного туризму»;
- «Положення про організатора спортивного туризму» і «Положення про інструктора дитячо-юнацького туризму»;
- «Типові навчальні плани і програми курсу «Спортивний туризм» для підготовки кадрів з організації і проведення туристських спортивних походів» тощо;
- «Перелік класифікованих печер України»;
- «Класифікація маршрутів туристських спортивних походів» тощо.

Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді

Розвиток дитячого та юнацького туризму координується Міністерством освіти і науки України через Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (Центр туризму).

Центр туризму був заснований у 1930 р. як Центральна дослідна дитяча екскурсійна станція. У 1964 р. перейменований на Центральну дитячу екскурсійно-туристську станцію, у 1980 р. на Республіканську станцію юних туристів, із 1991 р. має теперішню назву.

Центр туризму здійснює організаційно-масову, інформаційно-методичну, навчально-виховну роботу, спрямовану на подальший розвиток туристсько-краєзнавчої, екскурсійної й оздоровчої роботи з

учнями, роботу 96 центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді і станцій юних туристів України.

Центр туризму в Україні є організатором:

- всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Краса і біль України»;
- руху учнівської молоді за збереження і примноження звичаїв, традицій і обрядів українського народу «Моя земля — земля моїх предків»;
- всеукраїнської історико-географічної експедиції «Сто чудес України»;
- заочної Першості України серед студентів і учнівської молоді на кращу туристсько-краєзнавчу подорож;
- всеукраїнських змагань зі спортивного туризму серед команд учнів навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України;
- всеукраїнського зльоту-змагання юних туристів-краєзнавців — активістів руху учнівської молоді «Моя земля — земля моїх предків» тощо.

У Центрі туризму працюють відділи:

- краєзнавства та наукових досліджень учнів;
- спортивного туризму;
- інформаційно-методичний;
- організаційно-педагогічний.

Відділ краєзнавства і наукових досліджень учнів надає повноцінну інформацію і методичну допомогу з питань:

- навчальних програм гуртків різного спрямування краєзнавчої діяльності (історичного, географічного, геологічного, екологічного краєзнавства, літературознавства, фольклору й етнографії, музейної роботи тощо);
- роботи Малої академії наук (МАН) і наукових товариств учнів України;
- організації і проведення краєзнавчих масових заходів: зльотів, експедицій, конференцій тощо;
- участі у Всеукраїнських масових туристсько-краєзнавчих заходах: у русі учнівської молоді за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу, «Моя земля — земля моїх предків», туристсько-краєзнавчій експедиції «Краса і біль України», в історико-географічній експедиції «Сто чудес України» й інших;

- проведення семінарів, курсів із підготовки і підвищення кваліфікації кадрів навчальних закладів, які працюють за напрямами краєзнавчих досліджень;

- організації і роботи туристсько-краєзнавчих таборів різних профілів.

Відділ спортивного туризму проводить:

- ступеневі та категорійні подорожі шкільної і студентської молоді територією України і за її межами з пішохідного, гірського, лижного, водного, велосипедного і спелеотуризму;

- змагання серед дітей і юнацтва з техніки пішохідного, лижного, водного, гірського, велосипедного і спелеотуризму, спортивного орієнтування;

- щорічну заочну першість України серед шкільної і студентської молоді на кращу туристсько-краєзнавчу подорож;

- семінари, практикуми, курси з підвищення кваліфікації керівників туристських груп від середньої туристської підготовки (СТП) до вищої туристської підготовки (ВТП) та інструкторів туризму від середньої інструкторської підготовки (СОПІВ) до вищої інструкторської підготовки (ВІП);

- консультації щодо вибору маршрутів подорожей, із проведення туристсько-спортивних змагань тощо.

Інформаційно-методичний відділ надає нормативні матеріали з організації позашкільної освіти засобами туризму і краєзнавства, має фонд методичної літератури з різних напрямів туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю, видає інформаційно-методичний вісник «Туризм і краєзнавство».

Організаційно-педагогічний відділ очолює роботу гуртків із різних напрямів краєзнавства і видів спортивного туризму; гуртки працюють як на базі Центру туризму, так і на базі шкіл міста Києва і Київської області.

При Центрі туризму працює ***Всеукраїнська координаційно-методична рада*** з питань розвитку дитячо-юнацького туризму, краєзнавства й екскурсій за участю Всеукраїнського союзу краєзнавців і Федерації спортивного туризму України. До складу ради входять провідні учені Національної академії наук України, Академії педагогічних наук України, працівники зацікавлених

центральної влади, директори профільних позашкільних навчальних закладів, члени громадських організацій.

Координаційно-методична рада сприяє:

- формуванню системи роботи з регіональними туристичними установами, вищими навчальними закладами, науковими установами, громадськими організаціями;

- впровадженню у навчальних закладах усіх рівнів акредитації й інститутах післядипломної педагогічної освіти курсу «Туризм і краєзнавство» і наукової спеціальності «Теорія і методика професійної освіти (туризм)»;

- підготовці суспільних туристських кадрів, проведенню семінарів-практикумів, нарад педагогічних працівників навчальних закладів із питань туристсько-краєзнавчої роботи тощо;

- проведенню всеукраїнських туристсько-краєзнавчих змагань, зльотів, експедицій, конференцій, конкурсів, акцій, оглядів, операцій серед учнівської молоді, студентів і педагогічних колективів тощо;

- міжнародній співпраці з навчальними закладами, організаціями, фондами, громадянами зарубіжних країн із питань дитячо-юнацького туризму, краєзнавства й екскурсій.

Рада вивчає, узагальнює і поширює досвід роботи навчальних закладів із питань туристсько-краєзнавчої й екскурсійної діяльності дітей і молоді, а також проводить заходи щодо збереження і розширення мережі туристсько-краєзнавчих гуртків і центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді, станцій юних туристів України, недопущенню їх перепрофілювання, перепідпорядковування, злиття, закриття.

Місцеві станції юних туристів

Обласні, районні, міські станції юних туристів підпорядковані Міністерству освіти і працюють у тісному контакті зі школами та іншими позашкільними установами (музеями, бібліотеками, комітетами з фізичної культури і спорту, товариствами з охорони природи тощо). Завданнями станцій юних туристів є також визначення спрямування роботи відділів туризму і краєзнавства Палаців і Будинків дитячої творчості; складання рекомендацій з туристсько-краєзнавчої та екскурсійної роботи для шкіл, дитячих гуртків при домоуправліннях і будинках культури.

Станції юних туристів розробляють, крім того, маршрути походів і подорожей для школярів, інструктивно-методичні матеріали для дослідницької роботи, плани занять краєзнавчих гуртків і секцій на основі планів, затверджених Міністерством освіти. Вони готують тематику і плани навчальних і позаурочних екскурсій, довідники, путівники, посібники з видів туризму; узагальнюють і поширюють досвід роботи шкільних музеїв; на навчальних курсах із працівників шкіл готують інструкторів-громадських діячів, тренерів із орієнтування на місцевості; займаються питаннями підвищення кваліфікації керівників гуртків, секцій, клубів, туристичних баз і таборів.

Станції юних туристів пропагують туризм і краєзнавство серед працівників шкіл, батьків; беруть участь в організації і проведенні масових заходів (олімпіад, конференцій, зльотів, оглядів, виставок, змагань, конкурсів). На своїх базах вони приймають групи учнів, організовують і проводять для них безкоштовні екскурсії.

Працівники станцій юних туристів залучаються органами народної освіти до інспекції шкіл (перевірка стану краєзнавчої роботи), займаються підготовкою молодших інструкторів туризму, юних суддів, екскурсоводів за видами туризму, юних альпіністів, геологів, гідрологів тощо.

Станції юних туристів мають методичний відділ із методичним кабінетом і бібліотекою, фонотеку, кінолабораторію, копіювальну техніку, виставку, відділ організаційно-масової роботи з лекторієм і відділ екскурсій із базами, таборами, прокатними пунктами туристського спорядження, з бюро подорожей і екскурсій для школярів.

Педагогічні ради місцевих станцій працюють над вдосконаленням форм і методів туристської, краєзнавчої та екскурсійної роботи. На громадських засадах на станціях працюють методичні ради працівників станції, будинків піонерів, вчителів шкіл, керівників клубів, музеїв. Вони очолюють місцеві маршрутно-кваліфікаційні та суддівські комісії, комісії шкільних музеїв тощо.

Наприклад:

За активну еколого-краєзнавчу діяльність Харківська обласна станція юних туристів була нагороджена Програмою Європейського Союзу Tacis «Підвищення інформованості населення з проблем навколишнього

середовища» екологічною відеотекою, яка нараховує близько 60 відеофільмів різноманітної екологічної тематики.

Методисти ХАРСЮТУР проводять як теоретичні, так і практичні семінари для керівників шкільних музеїв, сприяють реєстрації нових і перереєстрації вже існуючих музеїв, а також в оформленні документів на отримання кращими з них звання «Зразкового музею».

У межах Всеукраїнської історико-краєзнавчої акції «Збережемо пам'ять про подвиг» школярі зібрали краєзнавчий матеріал за такими напрямками: «Доля моєї сім'ї у роки Великої Вітчизняної війни»; «Бойові ордени і медалі моєї сім'ї»; «Фронтowa реліквія моєї сім'ї» тощо; провели краєзнавчі походи, екскурсії, експедиції місцями бойової слави.

Великий інтерес в учнів викликають навчально-тематичні автобусні екскурсії, що проводяться Харківською ОБЛСЮТУР за такими маршрутами: «Трагедія Дробицького яру»; «Меморіали міста Харкова»; «Висота маршала І.С. Конєва»; «Подвиг гвардійців-широнінців»; «Харків у роки Великої Вітчизняної війни».

Харківська обласна станція юних туристів традиційно організовує краєзнавчі експедиції і профільні табори: «Еколог» у Зміївському районі, «Краєзнавець» у Мохначському лісі, «Гідролог» у Зміївському і Балаклійському районах, «Керч» у місті Керч, «Аю-Даг» у селищі Партеніт. Працюють літні експедиції юних геологів і археологів. Матеріали, зібрані в експедиціях, стають основою для написання шкільних науково-дослідних робіт і згодом висуваються для участі в обласному конкурсі МАН, геологічній олімпіаді та інших конкурсах.

Одна з найцікавіших форм роботи — обласний зліт юних туристів-краєзнавців, у якому беруть участь до 300 школярів, що захоплюються історією, географією, геологією рідного краю. Зліт триває протягом 5-ти днів у польових умовах. Команди виконують завдання на краєзнавчих станціях, проводяться змагання з техніки пішохідного туризму і туристських навичок.

Туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії навчальних закладів України

Студенти вузів ряду спеціальностей (географи, біологи, історики, геологи, екологи і ін.) в обов'язковому порядку проходять виїзну краєзнавчу й екскурсійну навчальні практики, потрапляючи таким чином до розряду спортивних туристів. Школярі старших класів під керівництвом вчителів активно залучаються до позашкільної краєзнавчої роботи, цілими класами виїжджають на дальні екскурсії.

Для регламентації і забезпечення безпеки таких поїздок, а також для розповсюдження самодіяльного спортивного туризму серед студентства Міністерством освіти України видані відповідні нормативні документи — «Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України» і «Положення про туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії навчальних закладів системи Міносвіти».

Основним органом, що координує туристичні поїздки груп молоді вузів і шкіл є **маршрутно-кваліфікаційні комісії** навчальних закладів (МКК).

Туристські МКК навчальних закладів створюються на громадських засадах із метою надання теоретичної і практичної допомоги керівникам туристських груп учнівської молоді студентів, а також адміністрації навчальних закладів із питань організації спортивних туристських походів.

МКК у своїй діяльності керується нормативно-правовими актами у сфері туризму, правилами проведення туристських подорожей з учнівською молоддю України і студентами, нормативними документами Міносвіти.

МКК очолює голова. До складу МКК включаються за їх згодою найбільш досвідчені туристи-спортсмени, що мають досвід керівництва походами на одну категорію складності (далі — к.с.) вище за ту, яку розглядає МКК. Для розгляду документів про походи V к.с. члени МКК повинні мати досвід керівництва двома походами тієї ж к.с. даного виду туризму. Члени МКК, що розглядають маршрутні документи стосовно здійснення некатегорійних походів, повинні мати досвід керівництва походом I к.с. того ж виду туризму.

Кількісний склад членів МКК визначається навчальним закладом, при якому вона створюється, виходячи з об'єму роботи та її повноважень, але не менше трьох осіб для кожного виду туризму.

Під час створення МКК їх склад, повноваження і підпорядкованість узгоджуються таким чином:

1. Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді — з Центральною МКК ФСТУ;
2. Кримський республіканський центр дитячо-юнацького туризму — з МКК Федерації спортивного туризму АР Крим;
3. Обласні центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, (станції юних туристів), Міжнародний центр дитячо-юнацького

туризму міста Києва, Севастопольський міський центр дитячо-юнацького туризму й екскурсій — із відповідними МКК обласних федерацій спортивного туризму.

4. МКК, що створюються при районних і міських позашкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах, узгоджують свої повноваження (територіально) з вищеназваними комісіями.

МКК:

- надає консультації з питань організації, підготовки і проведення туристських походів, розглядає маршрутні документи стосовно їх проведення;

- ухвалює рішення про готовність туристських груп до проходження запланованого маршруту походу;

- проводить профілактичну роботу, спрямовану на попередження нещасних випадків у походах;

- контролює проходження туристськими групами маршрутів у встановлені контрольні терміни;

- визначає форму, об'єм і зміст звіту про похід;

- розглядає звітні документи про проведені походи і остаточно визначає категорії (ступені) їх складності;

- видає довідки про здійснені походи;

- розглядає випадки порушення Правил і Положення;

- вносить пропозиції керівництву навчального закладу щодо вдосконалення роботи МКК, підвищення кваліфікації її членів;

- розглядає питання про склад і повноваження підлеглих МКК нижчого рівня, спрямовує і контролює їх роботу, надає їм методичну допомогу.

Під час розгляду маршрутних документів стосовно походів **МКК зобов'язана перевірити:**

- розробку маршруту і графіка руху групи (основний і запасний варіанти), наявність картографічного матеріалу;

- знання керівником групи району походу, умов пересування і природних перешкод на маршруті;

- відповідність туристського досвіду керівника й учасників походу запланованому маршруту;

- правильність підбору спорядження, медикаментів;

- заплановані заходи щодо безпечного проведення походу;

– правильність вибору контрольних пунктів і термінів проведення походу.

МКК ухвалює рішення про залік здійсненого походу. У разі позитивного розв'язання питання щодо заліку походу МКК видає керівникові й учасникам довідки відповідного зразка. У маршрутній книжці (маршрутному листі) і в реєстраційному журналі МКК робиться запис про схвалення звіту, зарахування походу і видачу довідок. МКК використовує в своїй роботі форми довідок про зарахування походу, реєстраційних журналів і маршрутних книжок (маршрутних листів), затверджених Федерацією спортивного туризму України. Реєстраційні журнали зберігаються в МКК не менше п'яти років.

Територіальні спортивні туристські клуби

Територіальні туристські клуби сформувалися на підприємствах, установах і навчальних закладах багатьох міст і сіл України. Ці клуби є добровільними суспільними об'єднаннями, створеними за принципами єдності інтересів громадян- прихильників спортивного туризму, добровільності, рівноправ'я, самоврядування, виборності й підзвітності своїх керівних органів, законності і гласності. Більшість територіальних турклубов увійшли до Федерації спортивного туризму України, і їх діяльність у цілому пов'язана з типовим положенням про Клуб.

Серед найбільш відомих можна назвати туристський клуб «Глобус» Київського політехна, туристський клуб «Університет» (Київ), турклуб «Пілігрим» (Донецький університет), Київський молодіжний турклуб «Мангуп», туристська секція «Крокус» при Національному педагогічному університеті ім. Драгоманова (Київ), Тернопільський турклуб «Кристал», Мукачівський спортивно-оздоровчий клуб туристів «Орієнтир», Луцький турклуб «Тера», Вінницький турклуб «Меркурій», турклуб Одеського політехна «Романтик», Київський турклуб «Арсенал», Карпатський турклуб, Севастопольський клуб туристів, Миколаївський клуб мандрівників та інші.

Клуб - це неприбуткова організація, яка є юридичною особою і діє на підставі власного статуту. **Легалізація** (офіційне визнання) клубу є обов'язковою і здійснюється шляхом його державної реєстрації у встановленому законом порядку. Діяльність клубу розповсюджується на територію відповідної адміністративно-

територіальної одиниці або регіону України. Територія діяльності самостійно визначається клубом.

Турклуби в своєму регіоні проводять усі види заходів, передбачених статутом ФСТУ (див. вище): спортивні туристські походи, експедиції, подорожі різних видів спортивного туризму, спрямовані на забезпечення зростання туристсько-спортивної майстерності учасників; підготовку, підвищення кваліфікації й атестацію суспільних туристських кадрів, спортсменів-розрядників зі спортивного туризму; здійснюють навчально-тренувальну роботу в секціях, групах, гуртках клубу; організовують роботу туристсько-спортивних, оздоровчих таборів і баз тощо.

Індивідуальними членами клубів можуть бути громадяни віком від 14 років, а також колективні члени. Члени клубу сплачують членські і вступні внески.

Керівним органом клубів є загальні збори правління, контрольним органом — ревізійна комісія (ревізор), керівною особою — голова правління клубу. Голова, його заступники, члени правління можуть працювати в клубі на штатній основі, за сумісництвом або на громадських засадах.

Клуб як юридична особа може бути власником майна і засобів, необхідних для здійснення діяльності, несе фінансову і іншу відповідальність, формує і виконує власний бюджет, веде оперативний і бухгалтерський облік, статистичну звітність, реєструється в місцевих органах державної податкової служби і сплачує до бюджету платежі, передбачені законодавством.

Приклади:

Туристський клуб «Пілігрим», заснований у 1997 р., зареєстрований як підрозділ спортклубу ДОНГУ. Основний напрям роботи — водний туризм. Крім того, організовуються пішохідні походи по Криму (у період зміння рік). Членами клубу є студенти й аспіранти Донецького державного університету.

Туристська секція «Крокус» заснована у 1978 р. при Національному педагогічному університеті ім. Драгоманова (Київ). За період 1978–1998 рр. клубом було проведено 137 категорійних походів. Спеціалізація туристського клубу: пішохідні, лижні, гірські походи. Подорожі проводилися в різних районах України і СНД: у Карпатах, Криму тощо. Членами секції можуть стати всі бажаючі.

Туристський клуб «Метеор» створений у 1957 р. при ПО ЮМЗ імені А.М. Макарова (раніше а/с). Працюють секції з таких видів туризму: гірського, пішохідного, водного, велосипедного, спортивного орієнтування. При клубі працює маршрутно-кваліфікаційна комісія (МКК). Повноваження МКК: гірський туризм — 3 к.с., водний туризм — 1 к.с., пішохідний туризм — 3 к.с. Клуб проводить туристські зльоти, змагання, походи.

Туристські **клуби в школах** — найвища форма організації краєзнавчо-туристської роботи. Вони об'єднують різні секції і гуртки, ставлять за мету заповнення вільного часу школярів науково-пізнавальною діяльністю. Членами такого клубу можуть понад 60 учнів різних шкіл. Робота в клубі зазвичай поєднується з роботою фотогуртка, кінолекторію, туристсько-краєзнавчої секції й інших. Діяльність клубу не тільки дозволяє пропагувати географічні і краєзнавчі знання та туристські навички, але й відволікає молодь від неробства. Як правило, такий клуб є культурно-масовим центром мікрорайону.

Члени шкільного (юнацького) клубу приймають статут, затверджують емблему, пісню (гімн); кожен отримує облікову картку. Секретар ради клубу веде протоколи загальних зборів. Роботою юнацького клубу керує рада, до складу якої входять голова ради, його заступники, старости гуртків, редактор стінгазети. Членами ради є також консультанти: вчителі, працівники наукових установ, фахівці-господарники та інші.

Туристські та краєзнавчі гуртки і секції

Туристсько-краєзнавчі гуртки працюють практично в кожній школі і багатьох вузах країни. Робота гуртків ґрунтується на програмах, розроблених Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Краєзнавчий гурток - це самодіяльна група зацікавлених учнів, що займаються поглибленим вивченням рідного краю. Керівник гуртка (вчитель, викладач або шеф) проводить заняття у позаурочний час 2–4 рази на місяць, прищеплюючи учням практичні уміння і навички туристської і краєзнавчої діяльності. План роботи гуртка складається на кожне півріччя. У невеликих гуртках із 8–10

учнів, де відсутній поділ на секції, обирають старосту і секретаря. Якщо у гуртку 18–25 членів, то створюється бюро у складі керівника, голів секцій і секретаря. Для обліку роботи гуртка є спеціальний журнал, регулярно випускається стінгазета.

Секції за видами туризму обов'язково діють в усіх територіальних клубах, федераціях, товариствах і союзах. Очолюють їх, як правило, найбільш досвідчені і заслужені туристи з високими спортивними розрядами і званнями. Секції територіальних турклубів — основні постачальники добре тренованих команд для спортивно-туристських змагань.

Секція — це первинна форма шкільних краєзнавчо-туристських об'єднань (гуртків, клубів, товариств), їх складова частина. Секції організовуються у гуртках із кількістю членів від 18 до 25 осіб. Кількість членів кожної секції гуртка, як правило, не перевищує десяти, що дає можливість ефективно керувати роботою кожного учня зокрема і всією секцією в цілому.

Тематика секцій може бути різноманітною, залежно від інтересів групи, підготовки керівника, місцевих умов, як от: географічна, геологічна, історична, фенологічна, картографічна і ін. Очолює секцію староста (командир), між усіма членами секції розподіляються функціональні обов'язки.

Основними завданнями секцій, наприклад, туристських, є залучення учнів до систематичних тренувань, впровадження туризму в життя і побут кожної сім'ї, наочна агітація і пропаганда туризму, підготовка юних туристів до складання кваліфікаційних нормативів із туризму, підвищення їх майстерності, підготовка шкільних команд до участі в туристських зльотах і походах, проведення походів і подорожей.

Контрольні запитання і завдання

1. Основні форми туристських об'єднань.
2. Зміст роботи Федерації спортивного туризму України (ФСТУ).
3. Членство й обов'язки у ФСТУ.
4. Основні нормативні документи зі спортивного туризму.
5. Які комісії з видів туризму діють у ФСТУ?
6. Зміст роботи видових комісій ФСТУ.
7. Структура і завдання українського Центру туризму і краєзнавства.

8. Завдання ММК навчальних закладів.
9. Організаційна структура туристського клубу.
10. Основні завдання туристського гуртка (секції).
11. Функціональні обов'язки у гуртку (секції).

Оформлення туристичної організації

Документація туристичної організації

Туристсько-краєзнавча діяльність характеризується надзвичайною різноманітністю її організаційних форм. Найпоширенішими з них є гурток, секція, клуб, товариство. Кожен добре організований туристський колектив обов'язково веде необхідну документацію.

Комплект первинної, «базової» документації туристської групи (секції, гуртка) складають:

- ✓ протоколи зборів колективу (про затвердження статуту, назви, девізу, складу організації, обрання керівника й інших відповідальних осіб, розподіл обов'язків між членами, затвердження планів роботи тощо);

- ✓ статут організації;

- ✓ список членів колективу;

- ✓ розподіл за компаньйонськими парами і бригадами (секціями);

- ✓ «посадові» інструкції;

- ✓ плани роботи;

- ✓ кошториси доходів-витрат;

- ✓ фінансові документи (відомості сплати внесків, виплат за рахунками тощо);

- ✓ відомості обліку групового спорядження.

У процесі діяльності колективу з'являються і додаються:

- ✓ документація про легалізацію колективу;

- ✓ плани і програми проведення конкретних заходів;

- ✓ плани і програми тренувань і змагань;

- ✓ списки партнерів і клієнтів групи;

- ✓ маршрутна документація для проведення подорожей;

- ✓ щоденники подорожей і звіти про подорожі.

У протоколах зборів (засідань, конференцій, з'їздів) зазначаються дата і місце проведення, кількість присутніх, порядок денний, прізвища промовців і тези їх виступів, результати голосування за кожним обговорюваним пунктом, ухвалені рішення. Протокол підписують голова і секретар зборів. Головою зборів, як правило,

обирають особу, здатну забезпечити дотримання порядку і регламенту виступів.

Статут складається з таких розділів:

- мета і завдання організації;
- зміст і методи роботи;
- керівництво і структура організації;
- права і обов'язки членів.

Проект статуту готується заздалегідь, на зборах обговорюється кожен його розділ, приймається з урахуванням внесених доповнень. Оскільки ваша організація самодіяльна, ви маєте право вносити до статуту досить суворі моральні і дисциплінарні умови. Наявність статуту має величезне організуюче і виховне значення: він зобов'язує членів колективу серйозно ставитися до дотримання всіх його положень.

У статуті затверджується **назва** (ім'я) колективу, **емблема** (герб, прапор, значок), **девіз** (як елемент рицарської культури), **гімн** (пісня, власна або запозичена), **уніформа** (цілком достатньо мати однакові для усіх членів нашивки, пов'язки, майки, головні убори тощо). Наявність цих символів завжди викликає почуття гордості за колектив, прагнення відстоювати його авторитет і бути гідним його членом. Туристська група в уніформі сприймається оточуючими зовсім по-іншому, ніж у різноманітному одязі.

Список членів організації складається у розгорненій формі, яка передбачає наявність таких даних: повне ім'я, дата народження, домашня адреса і телефон, імена й адреси близьких, медичні дані (перш за все група крові, наявність хронічних захворювань і алергії).

Мандрівники завжди розподіляються за парами, це називається компаньйонством. У кожній парі завжди один є ведучим, а другий — веденим. Від того, наскільки дружні компаньйони-напарники, залежить результат їх діяльності і групи (гуртка, секції) в цілому. Тому облік компаньйонства й аналіз сумісності пар для туристського колективу і його керівника є життєво необхідним.

Компаньйонські пари туристів об'єднують у бригади (ланки) по 4, іноді по 6 осіб залежно від конкретних умов подорожі - місткості наметів, байдарок, автомобілів, статево-вікового складу, кількості

ліжок у номері в готелі, місць за обіднім столом тощо. Завжди призначається (обирається) бригадир (ланковий), який організовує роботу своєї бригади і фактично є заступником керівника групи.

Посадова інструкція на підприємстві — це офіційний документ, в якому докладно викладені обов'язки і права працівника, підтверджені його підписом. **Туристська група** — це добровільне об'єднання, у якому не кожен учасник досконально обізнаний на дорученій йому справі. Тому краще розписати обов'язки кожного члена групи на папері і вручити виконавцеві, оскільки письмова інструкція краще дисциплінує людину, дозволяє уникнути словесних домовленостей, є надійним засобом контролю товариша, дозволяє без конфлікту усунути безвідповідального від виконання обов'язків. Складені посадові інструкції затверджуються протоколом на загальних зборах.

Без планування організація туристської роботи неможлива. До планування роботи обов'язково залучається весь актив туристського колективу. План повинен складатися з таких пунктів: зміст роботи, терміни її виконання, керівник виконуваної роботи, результат роботи та її оформлення. У системі планування, як правило, виділяють декілька етапів.

Перший етап — перспективне планування на декілька років, яке передбачає розгортання діяльності колективу. **Другий етап** - складання річного плану, в якому визначаються мета і конкретні завдання туристської роботи. **На третьому етапі** розробляються конкретні туристські заходи (екскурсії, експедиції, вечори, конференції).

Оформляється план (програма) роботи за стандартною формою:

№ пп	Зміст роботи (заходи) в хронологічній послідовності	Терміни виконання	Відповідальний	Відмітки про виконання
1				
2				
.				

Відповідно до затверджених планів роботи складаються **кошториси доходів-витрат** туристичної організації. Як і плани, складаються перспективні, річні і поточні кошториси. Форма кошторису має такий самий вигляд:

№ пп	Заходи	Витрати (мінус)	Доходи (плюс)	Примітки
1	Сплата членських внесків		300,00	
2	Проведення вечора туристів — всього:	1500,00	120,00	
2а	оренда приміщення	200,00		
2би	продаж квитків гостям		120,00	
	.			

Звітні **фінансові документи** (відомості сплати внесків, сплат за рахунками тощо) в хронологічному порядку підшиваються в спеціальні теки і зберігаються протягом встановленого терміну. Відповідальному за бухгалтерію не слід викидати навіть дріб'язкові рахунки до затвердження фінансового звіту на зборах колективу.

Відомості обліку групового спорядження містять перелік усіх предметів, які є спільною власністю, відомості про вартість кожного з них, технічного стану і місцезнаходження. Оскільки невеликий туристський колектив не має спеціального приміщення, інвентар і спорядження зберігаються вдома. Відповідно, в графі «місцезнаходження» вказується прізвище, адреса і телефон відповідального за зберігання даного предмету. Нерідко, а у великих організаціях зазвичай, до відомості додаються розписки про отримання спорядження на руки.

Легалізація туристичної організації

До тих пір, поки туристична організація не буде зареєстрована в системі державного обліку, вона залишається нелегальною, «підпільною». Нелегальний статус не дозволяє брати участь у змаганнях, виставках, суспільних заходах, створює труднощі під час пересування в подорожі. Тому колективу туристів, що планує здійснювати діяльність протягом тривалого часу, доцільно і вигідно реєструватися в уставленому законом порядку.

Форма легалізації обирається залежно від чисельності колективу, об'ємів і напрямів його діяльності. Самостійній туристській групі цілком достатньо приєднатися на правах секції або гуртка до вже існуючого клубу або федерації туристів, отримавши там членське посвідчення.

Бажаючи зберегти самостійний статус необхідно реєструватися як громадська організація в місцевих органах державного управління (виконкомі). У даному випадку видається свідоцтво про

реєстрацію (офіційне визнання), що дає можливість налагоджувати стосунки з іншими організаціями не на членській, а на партнерській основі.

І в першому, і в другому випадку для легалізації необхідно подати комплект статутних документів організації — виписку з протоколу установчих зборів колективу, статут, список засновників (склад), план роботи (меморандум про наміри).

Після легалізації колектив користується тими ж правами у взаєминах із «зовнішнім світом», що й адміністрація, наприклад, навчальних закладів, спортивних і наукових товариств, реєструється в одному з офіційних списків (реєстрів), бере участь у проведенні змагань, конференцій, виставок, зльотів, рекламних акцій, інших заходів.

Учасники самодіяльного туризму

Учасники туристської діяльності поділяються на три категорії:

✓ **постійні члени**, що виконують Статут, дотримуються встановлених правил і вимог, беруть участь у діяльності організації;

✓ **клієнти** — люди, що тимчасово приєдналися до колективу на період проведення певного заходу і на умовах їх обслуговування (екскурсанти, практиканти, діти, відвідувачі вечорів, зльотів, змагань тощо);

✓ **партнери** — члени або представники інших туристичних організацій, які спільно беруть участь або допомагають у проведенні заходів, але підпорядковані іншому керівництву (екскурсоводи, провідники, консультанти, тренери й ін.).

Якщо члени і партнери є виробниками туристського продукту, то клієнти — це споживачі «продукції» туристичної організації.

У роботі з клієнтами об'єктивно виникає безліч додаткових організаційних і психологічних проблем, спричинених статевими, віковими, національними, релігійними, відмінностями, сімейним станом, сексуальною орієнтацією, освітою й іншими чинниками. Клієнт не може бути покараний як член організації, організація відповідає за його здоров'я і безпеку.

Статеві відмінності фактично проявляються з 12 років, тому школярів різної статі можна розміщувати в одному наметі або кімнаті разом з інструктором (краще жінкою).

Для дітей, жінок і осіб старшого віку необхідно передбачати інші фізичні навантаження, періоди сну і відпочинку.

За дітьми 3–12 років потрібні постійний нагляд і контроль (за молодшими — ще і догляд), організація розважальних заходів та ігор. Якщо діти вирушають подорож без батьків, їм необхідно мати довіреність, оформлена на керівника групи або інструктора, що їх супроводжує.

Підлітки 12–18 років відрізняються неврівноваженою поведінкою, схильні до необдуманих вчинків, надмірно галасливі та неспокійні. Ефективний контроль над кожним вдається за умови чіткого розподілу обов'язків між ними.

Молодь 18–25 років відрізняється фізичною силою, високою рухливістю, самостійністю в щодо прийняття рішень, браком досвіду, невмінням нейтралізувати конфлікти, потягом до пошуку пригод, любовних пригод і емоційних вражень.

Дорослі 26–44 років - це фізично здорові, морально стійкі, освічені і кваліфіковані. Подорожують із метою самовдосконалення і розширення кругозору.

Дорослі 45–64 років вже не прагнуть фізичних навантажень і пошуку пригод, схильні до відпочинку на курортах, віддалених від місцепроживання, подорожей літаком або автомобілем, люблять круїзи.

Люди старшого віку, 65 років і старше (пенсіонери), не активні в пересуванні, віддають перевагу розміреному і спокійному відпочинку в облаштованих місцях. У самодіяльних подорожах беруть участь поодинокі особи.

Туристи з середньою освітою віддають перевагу розважальним поїздкам. Люди з вищою освітою схильні більше подорожувати, витрачаючи на туризм більше коштів.

Розподіл обов'язків у групі

Практика свідчить, що оптимальна кількість членів туристської групи — 12–16 осіб. Наявність більшої кількості учасників створює певні труднощі під час переїздів, ночівель тощо. Важливо, щоб учасники подорожі були приблизно одного віку, однакового рівня фізичної і спеціальної підготовки, витривалості, психологічно сумісні, об'єднані загальними інтересами.

Розподіл суспільних обов'язків у групі здійснюється з урахуванням туристського досвіду учасників, їх практичних і професійних навичок, зацікавленості у виконанні тих або інших доручень. Головне в розподілі обов'язків — не позбавляти учасників групи корисної ініціативи, давати більше персональних завдань, сприяти зростанню особистої відповідальності. Сумлінне виконання покладених на молодих туристів обов'язків у поході є відмінною школою трудового і професійного виховання.

У невеликих за чисельністю групах кожному туристові доводиться суміщати виконання кількох функціональних обов'язків. Навпаки, у великих за чисельністю групах жоден із туристів не повинен залишитися без постійного обов'язку.

У туристській групі є такі функціональні обов'язки:

- **керівник групи** – особа, що відповідає за підготовку і проведення подорожі, формує групу і організовує всіх її членів, відповідає за безпеку учасників подорожі й успішне проходження маршруту, а після завершення подорожі керує підготовкою звіту. Керівника колективу дорослих туристів обирають на зборах, нерідко досвідчений керівник сам набирає групу. Керівника групи неповнолітніх туристів призначає і затверджує керівництво школи з числа вчителів, батьків або шефів.

- **заступник керівника** - звичайно це другий за набутим досвідом турист групи. Він є головним помічником керівника з усіх питань, а в його відсутність (наприклад, на окремих етапах підготовки до подорожі або при тимчасовому розділенні групи на маршруті) виконує обов'язки керівника групи. У групі неповнолітніх туристів ним може бути вчитель, лаборант, хтось із батьків, представник шефів, студент-практикант, досвідчений учень.

- **скарбник** (касир) - веде фінансові справи (бухгалтерію) групи: складає кошториси витрат і доходів, збирає і розподіляє гроші.

- **завідувач господарства** (завгосп) - відповідає за харчування групи, купує продукти, розподіляє їх по рюкзаках, веде облік продуктів, піклується про їх збереження і поповнення на маршруті, у разі потреби і з керівником перерозподіляє продукти в поході.

- **шеф-кухар** - відповідає за складання меню, приготування їжі і збереження кухонного інвентаря, разом із завгоспом стежить за збереженням, витратою і поповненням продуктів.

- **відповідальний за спорядження** (ремонтник) - піклується про збереження спорядження, ремонтує його під час подорожі, має необхідні інструменти і ремонтні набори.

- **квартирмейстер** (табірний) - відповідає за місце розміщення групи, його облаштування і безпеку. У разі розміщення групи в населених пунктах домовляється про житло, розподіляє туристів по номерах у готелі, здає ці номери по закінченню терміна.

- **вогнищний** («хранитель вогню») - відповідає за своєчасне розпалювання вогнища за будь-яких погодних умов і його гасіння, за пожежну безпеку табору, за переносне нагрівальне устаткування і паливо.

- **саніструктор** (медик) - до початку подорожі проходить спеціальну підготовку з надання першої долікарської допомоги хворому або постраждалому, комплектує, зберігає і поповнює похідну аптечку, видає ліки, стежить за здоров'ям членів групи, за виконанням туристами санітарно-гігієнічних правил; піклується про санітарний стан табору; у разі потреби разом із керівником групи або його заступником надає першу медичну допомогу хворому або постраждалому.

- **фізорг** (тренер) - проводить ранкову зарядку і тренування, влаштовує спортивні й туристські ігри і змагання між учасниками подорожі, іноді з залученням місцевих жителів.

- **культурорганізатор** («масовик-витівник») - відповідає за культурно-масову роботу, організовує вечори туристських пісень біля багаття, концерти художньої самодіяльності для місцевих жителів, проводить культпоходи в кіно і театри, музеї, виставки тощо.

- **кореспондент** (літописець) - веде шляховий щоденник, записує події, які відбулися під час подорожі, складає хронометраж ходових днів. Щоденник може доповнюватися записами інших членів групи.

- **фотограф-кінооператор** - відповідає за кінозйомку, виготовлення фотографій і кінофільму для звіту, альбомів і стендів.

- **художник-оформлювач** - робить замальовки в поході, складає схеми маршруту (окомірна зйомка траси), оформляє звіти, альбоми, стенди, виставки.

- **політінформатор** - забезпечує групу свіжими газетами і журналами, організовує зустрічі з цікавими людьми, відвідини лекцій тощо.

- **редактор** - організовує оформлення звітів про подорож, підготовку заміток, статей і книг для публікації і розповсюдження.

Під час проведення групою пошуково-дослідницької роботи призначають відповідальних за окремі види робіт і спостережень залежно від інтересів, здібностей, схильності, знань того або іншого учасника: топограф, геолог, метеоролог, гідролог, ґрунтознавець, ботанік, зоолог, ландшафтознавець, історик, етнограф, економіст, географ тощо.

Розбиттям табору, заготовленням дров, забезпеченням водою, приготуванням їжі й іншими господарськими роботами займаються по черзі всі учасники подорожі — **чергові**. Вночі чергові підтримують вогнище, охороняють нічний відпочинок товаришів, просушують їх одяг і взуття, своєчасно готують сніданок і будять групу.

Для збереження сил учасників походу і кращого нічного відпочинку можна не організовувати нічних чергувань. Так роблять до або після важких переходів і за сприятливих умов (віддаленості табору від населених пунктів, відсутності небезпечних диких і здичавілих тварин, протипожежної безпеки, відсутності загрози стихійних природних явищ тощо).

На маршруті для кращої організації руху завжди призначають **направляючого і замикаючого**. Це переважно досвідчені туристи, добре розвинені фізично і достатньо витривалі. Направляючий встановлює і регулює темп руху, а замикаючий стежить за тим, щоб під час руху групи на маршруті не було тих, що відстають. Замикаючий у разі потреби надає допомогу тим, що відстає. Направляючий і замикаючий на екскурсіях контролюють дисципліну, порядок посадки в автобус, перехід через вулицю, розміщення в їдальні тощо.

При розподілі обов'язків слід враховувати розподіл за компаньйонськими парами, ступінь психологічної сумісності і психологічні особливості туристів. Виключається, наприклад, антагонізм або взаємна неприязнь між керівником і його заступником, між керівником, завгоспом і касиром.

Контрольні запитання і завдання

1. Склад документації туристської групи.
2. Порядок проведення зборів колективу.
3. Правила оформлення протоколу зборів.

4. Які типові розділи виділяються в статуті?
5. Яке смислове навантаження повинен містити девіз групи?
6. Які відомості повинен містити список членів колективу.
7. Порядок складання планів роботи.
8. Порядок легалізації туристського колективу.
9. На які категорії поділяються учасники туристських заходів?
10. Які функціональні обов'язки існують у туристському колективі?
11. Порядок організації чергування і пересування групи.

Нормативно-правові основи формування туристичної організації

Основні правові та нормативні документи з самодіяльного туризму

Туристам-початківцям немає сенсу «винаходити велосипед» під час організації свого колективу. Самодіяльний туризм виник давно і має сталі програмно-нормативні основи, що визначають напрями, характер, зміст туристської суспільної практики, вимоги щодо оволодіння туристськими уміннями і навичками, умови легалізації туристичної діяльності тощо.

Обмеження правилами і нормами необхідні для створення керованої системи самодіяльного туризму, забезпечення його безпеки й ефективної діяльності. Наприклад, усі самодіяльні походи здійснюються згідно з «Правилами проведення туристських спортивних походів». Під час організації туристського клубу простіше керуватися «Типовим положенням про територіальний туристський клуб», а під час проведення зльоту туристів — «Правилами змагань зі спортивного туризму» тощо.

До основних документів, які використовуються в діяльності туристського колективу, належать:

- ✓ Міжнародна «Хартія туризму»;
- ✓ Глобальний етичний кодекс туризму («Кодекс мандрівника»);
- ✓ Гаагська декларація з туризму;
- ✓ Закон України «Про туризм»;
- ✓ Закон України «Про музеї і музейну справу» від 29.06.1995р.;
- ✓ Статут Федерації спортивного туризму України (ФСТУ);
- ✓ Правила організації самодіяльних туристських подорожей;
- ✓ Правила проведення туристських подорожей з учнівською молоддю України і студентами;
- ✓ Положення про туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії (МКК) навчальних закладів України;
- ✓ Правила проведення змагань із техніки спортивного туризму і спортивних туристських походів «Спортивний туризм. Правила змагань»;
- ✓ Положення про туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії Федерації спортивного туризму України — колегиї суддів змагань

туристських спортивних походів (МКК);

✓ Положення про систему підготовки кадрів спортивного туризму;

✓ Класифікація маршрутів туристських спортивних походів;

✓ Рекомендації щодо складання звіту про туристсько-краєзнавчу подорож з активними способами пересування груп учнівської молоді.

Обов'язки і права туристів

Обов'язки і права туристів сформульовані в міжнародній «Хартії туризму» (схвалена в 1985р. на VI сесії Генеральної асамблеї Всесвітньої туристичної організації) і в законі України «Про туризм» (діє з 15.09.1995 р.).

Правовий статус іноземних туристів на території України регулюється Законом України «Про правовий статус іноземців», іншими актами законодавства України, а також чинними міжнародними договорами і міжурядовими угодами.

Обов'язки і права громадян України, які здійснюють туристські подорожі за кордон, регулюються законодавством країни перебування і міжнародними угодами. Громадяни України, які здійснюють туристські подорожі за кордон, зобов'язані дотримуватися вимог законодавства країни перебування.

Обов'язки туристів

У місцях транзиту і тимчасового перебування туристи повинні:

– своєю поведінкою сприяти взаєморозумінню і дружнім взаєминам між народами як на національному, так і на міжнародному рівні, і, таким чином, сприяти збереженню миру;

– поважати постійний політичний, соціальний, моральний і релігійний устрій і дотримуватися законів і правил;

– проявляти найбільше розуміння щодо звичаїв, вірувань і вчинків місцевого населення і найбільшу повагу до природного і культурного надбання останнього;

– утримуватися від підкреслення економічних, соціальних і культурних відмінностей, що існують між ними і місцевим населенням;

– бути сприйнятливими до культури місцевого населення, що становить невід'ємну частину загального надбання людства;

– перешкоджати експлуатації осіб із метою проституції;

- утримуватися від торгівлі, перевезення і вживання наркотиків та інших заборонених препаратів;
- дотримуватися умов і правил, передбачених договором (контрактом) про надання туристичних послуг;
- поважати політичний і соціальний лад, традиції, звичаї, релігійні вірування країни (місцевості) перебування;
- дотримуватися митних і прикордонних правил;
- дотримуватися правил поведінки і вимог щодо збереження об'єктів історії, культури і природи;
- не порушувати громадський порядок, дотримуватися вимог і законів, які діють на території країни перебування;
- дотримуватися правил внутрішнього розпорядку і протипожежної безпеки в місцях проживання і перебування;
- відшкодовувати збитки, спричинені неправомірними діями.

Права туристів

У місцях транзиту і тимчасового перебування туристи мають право:

- отримувати комплекс туристичних послуг, передбачених договором (контрактом) і програмою перебування;
- на особисту безпеку, захист життя, здоров'я, майна, прав споживача;
- на отримання відповідної медичної допомоги у разі захворювання;
- на відшкодування матеріальних і моральних збитків у разі невиконання або неналежного виконання умов договору (контракту);
- розірвати договір (контракт) без відшкодування збитків суб'єктові туристичної діяльності, якщо збільшення загальної вартості туру або послуги перевищує 5% обумовленої вартості, а також у випадку підвищення цін на туристичні послуги у разі їх загальнодержавної зміни;
- на повну й об'єктивну інформацію про закони і правила проживання в даній країні (місцевості), звичаї місцевого населення, поведінку в громадських місцях і місцях, пов'язаних із проведенням релігійних обрядів, про культурні, археологічні, архітектурні, історичні, природні цінності, які знаходяться під захистом держави, умови страхування, розірвання договору (контракту) на тур;
- на користування відповідними засобами гігієни, особливо в місцях розміщення, на підприємствах харчування і транспорті, на

отримання інформації про ефективні засоби запобігання інфекційним захворюванням, нещасним випадкам, а також на безперешкодний доступ до служб охорони здоров'я.

Міжнародна «Хартія туризму» закликає, щоб під час подорожі з однієї країни до іншої і в межах приймаючої країни туристи **мали можливість користуватися:**

- а) пом'якшенням адміністративного і фінансового контролю;
- б) кращими умовами переміщення на транспорті;
- в) вільним доступом до місць і окремих районів туристського інтересу і свободою пересування;
- г) доступом до швидкого й ефективного зв'язку всередині країни, а також із зовнішнім світом;
- д) адміністративними та юридичними процедурами і гарантіями, необхідними для захисту їх прав;
- е) можливістю сповідання своєї власної релігії і відповідними умовами для цієї мети.

Повноваження адміністрації навчальних закладів, які здійснюють туристські подорожі

В Україні (Росії, Білорусії, Польщі, Чехії) діти і молодь віком до 24 років складають понад 50% усіх учасників туристських поїздок. Більшість із них здійснює ці поїздки у межах навчально-виховної і навчально-спортивної діяльності навчальних закладів під керівництвом учителів і викладачів. Відправляючи учнів і студентів у подорожі, адміністрація навчальних закладів відповідає за їх життя і безпеку. Тому всі планові і позапланові поїздки дітей і молоді, здійснювані протягом навчального року, регламентуються «Правилами проведення туристських подорожей зі студентами і учнівською молоддю України», тісно пов'язаними з «Правилами організації самодіяльних туристських подорожей» ФСТУ. Ці «Правила» аналогічні тим, що діяли в СРСР і концентрують у собі багаторічний туристський і управлінський досвід.

Згідно з «Правилами» адміністрація має певну кількість повноважень.

Адміністрація навчальних закладів ухвалює рішення про проведення подорожей самостійно, без узгодження з органами

державного управління освітою. Вона несе відповідальність за підготовку, успішне проведення туристських подорожей, їх педагогічну доцільність і результативність.

У разі ухвалення рішення про проведення туристської подорожі адміністрація навчального закладу зобов'язана **видати наказ** про проведення туристської подорожі, для чого необхідно:

- визначити мету, район, термін проведення, категорію, ступінь складності експедиції або туристсько-спортивного походу;
- призначити керівника туристської групи і його заступника (помічника);
- визначити відповідальність керівника і його заступника за збереження життя і здоров'я учасників під час подорожі;
- затвердити персональний склад учасників, маршрут і план проведення подорожі;
- визначити порядок дій керівника групи під час планового розподілу групи на підгрупи, а також кандидатур керівників підгруп та їх заступників (помічників).

Для місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів включно, в яких не передбачається подолання категорійних перешкод, а також екскурсій, отримання позитивного висновку МКК не потрібне.

Для місцевих експедицій з активними способами пересування і туристсько-спортивних походів тривалістю більше 4 днів, дальніх походів і відповідних експедицій з активними способами пересування наказ видається після отримання позитивного висновку МКК.

Після отримання висновку МКК про можливість проведення туристської подорожі адміністрація **зобов'язана**:

- видати керівникові підписані і завірені печаткою наказ про проведення туристської подорожі, посвідчення про відрядження керівника і його заступника, а також завірити печаткою туристські маршрутні документи групи: маршрутний лист — для некатегорійних туристсько-спортивних походів, маршрутну книжку — для категорійних походів;
- провести інструктаж керівника туристської групи і його заступника з питань охорони праці і техніки безпеки під час подорожі з дітьми;

– контролювати відправлення керівником туристської групи повідомлення у відповідну аварійно-рятувну службу, яка обслуговує територію, де проводиться експедиція або туристсько-спортивний похід, не пізніше ніж за 10 днів до виїзду групи на маршрут і вести контроль за дотриманням групою термінів проходження маршруту;

– у разі порушення туристською групою встановлених контрольних термінів проходження маршруту терміново встановити зв'язок із територіальними органами управління освітою і відповідною аварійно-рятувною службою для з'ясування місцезнаходження групи і надання їй, при потребі, допомоги;

– після завершення туристської подорожі заслухати повідомлення керівника туристської групи та його заступника на педагогічній раді, розмістити кращі матеріали, зібрані під час подорожі, в навчальних кабінетах, музеях, на виставках, оформити відповідні документи на присвоєння спортивних розрядів учасникам походів, результати діяльності керівників урахувати при їх атестації й заохоченні.

Вимоги до формування туристських груп і учасників туристсько-спортивних походів

1. Туристські групи формуються з учнів загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і студентів вищих навчальних закладів, що об'єднуються на добровільних засадах за загальними інтересами, мають відповідний туристський досвід і підготовку для участі у запланованій туристській подорожі.

2. Досвід і вік учасників екскурсій, експедицій і походів, керівників і заступників повинні відповідати таким вимогам (Таблиця 1).

Таблиця 1

Вимоги до туристського досвіду учасників і керівників туристсько-спортивних походів

Ступені складності (ст.с.), категорії складності (к.с.)	Необхідний туристський досвід участі і керівництва в походах у даному виді туризму		
	учасник	керівник	
		участь	керівництво
1 ст. с.	1-денний похід	2 ст.с.	1-денний похід
2 ст.с.	1 ст. с.	3 ст.с.	I ст. с.
3 ст.с.	ступеневий	I к.с.	ступеневий
I к.с.	ступеневий	I к.с.	ступеневий

II к.с.	I к.с.	II к.с.	I к.с.
III к.с.	II к.с.	III к.с.	II к.с.
IV к.с.	III к.с.	IV к.с.	III к.с.
V к.с.	IV к.с.	V к.с.	IV к.с.
VI к.с.	V к.с.	VI к.с. *	V к.с.

* Допускається заміна керівництвом участі в поході VI к.с. двома походами V к.с.

3. До участі в категорійних і ступеневих туристсько-спортивних походах та експедиціях з активними способами пересування, як виняток, допускаються учні молодші на 1 рік від нормативного віку у разі отримання ними теоретичної і практичної підготовки в туристських гуртках і за наявності медичного дозволу.

4. Якщо в експедиції або туристсько-спортивному поході беруть участь 3 або більше туристських груп із загальною кількістю не менше 30 учнів або студентів (для походів II–VI к.с. — не менше 20) і їх маршрути і графіки руху в цілому збігаються, то можливе призначення старшого керівника. У цьому випадку всім керівникам зараховується досвід керівництва подорожжю.

5. Для проведення екскурсій (окрім автобусних) у межах населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, призначення заступника керівника групи не обов'язкове.

Для проведення екскурсій, пов'язаних із виїздом за межі населеного пункту з використанням будь-яких видів транспорту, керівний склад групи комплектується так, як і для місцевих некатегорійних походів.

Для проведення автобусних екскурсій керівний склад групи комплектується згідно з вимогами правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту.

6. Кількісний склад групи, яка бере участь у туристській подорожі, визначається керівником групи спільно з адміністрацією з урахуванням вимог Таблиці 2. Для проведення автобусних екскурсій кількісний склад екскурсійної групи визначається з урахуванням кількості місць для сидіння в автобусі.

Таблиця 2

Основні вимоги до віку та кількісного складу
учасників і керівників туристсько-спортивних походів

Ступінь складності (с.с.), категорія	Вік керівників та учасників походів за видами туризму																мінім. і максим. склад ⁺⁺	
	учасники																	
	інв	ик	охі	дні	ли	жн	тис	ьки	з	водний	вел	оси	авт	омо	от	оци		спелео

					на байдарках	на надувних човнах				горизонт. печери	вертикал. печери	
1 ст.с.	18	10	10	-	11	10	14	-	-	12	-	6–25
2 ст.с.	18	11	11	-	12	11	14	-	-	12	-	6–20
3 ст.с.	18	12	12	13	13	12	14	-	-	12	-	6–20
I к.с.	19	13	14	14	14	13	14	18	16	13	14	6–15
II к.с.	20	14	15	15	15	14	15	19	17	14	15	6–12
III к.с.	21	15	16	16	16	15	16	20	18	15	16	6–12
IV к.с.	21	16	18	17	17	17	17	20	18	18	18	6–10
V к.с.	22	17	18	18	18	18	18	20	18	18	18	6–8
VI к.с.	22	18	18	18	18	18	-	-	-	-	-	6–8

*** Без керівника і заступника керівника.*

7. Учасники комбінованих туристсько-спортивних походів, які включають ділянки маршруту з різних видів туризму, повинні мати відповідний туристський досвід для проходження таких ділянок.

8. Учасниками туристсько-спортивних походів II–VI к.с. можуть бути учні і студенти відповідного віку, що мають досвід участі в походах на одну категорію складності нижче заявленого у будь-якому виді туризму.

9. До участі в туристсько-спортивних походах I і II к.с. допускаються учні молодше визначеного віку (Таблиця 2), але не більше 20% від особового складу групи, які беруть участь у поході з батьками або особами, які несуть за них повну відповідальність.

У походах III–V к.с. одну третину членів групи можуть складати туристи з досвідом участі в походах на дві к.с. нижче, в походах II к.с. — з досвідом участі в походах 3 ступеню складності. Дві третини учасників повинні мати відповідні туристський досвід і вік.

10. Учасники водних походів I–III к.с. повинні мати відповідний досвід походів у будь-якому класі плавальних засобів, а починаючи з IV к.с. — у тому ж класі плавальних засобів або на байдарці.

11. Учасники лижних категорійних походів повинні мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід «холодних» ночівель) і уміти надавати долікарську допомогу у разі застудних захворювань і обморожень.

12. Для участі в спелеопоходах допускаються учасники:

- І к.с.: у горизонтальних необводнених печерах — із 13 років, у вертикальних печерах - із 14 років;
- II к.с.: у горизонтальних - із 14 років, у вертикальних — із 15 років;
- III к.с.: у горизонтальних - із 15 років, у вертикальних — із 16 років.

Проходження печер, у яких передбачається застосування апаратів автономного дихання, дозволяється учасникам походів віком понад 18 років. Учасники і керівники таких походів повинні мати посвідчення плавця-підводника. Під час проходження вертикальних печер, починаючи з II к.с., і горизонтальних печер, починаючи з III к.с., у складі групи має бути не менше одного керівника або його заступника на чотирьох учасників.

13. Учасники категорійних походів будь-якого виду туризму, а також учасники ступеневих водних походів повинні уміти плавати.

14. Учасники туристсько-спортивних походів, у яких використовуються технічні засоби пересування (автотуризм, мототуризм), повинні мати відповідний досвід участі в походах, здійснюваних на таких же засобах пересування.

Вимоги до керівника туристської групи

1. Керівник туристської групи, його заступники призначаються адміністрацією навчального закладу-організатора подорожі. Заступником керівника експедиції або походу призначається особа старша 18 років. Досвід заступника повинен відповідати вимогам, що пред'являються до досвіду учасників подорожі. Керівник і його заступники повинні мати знання і навички з надання першої долікарської допомоги. Кількість заступників керівника визначається навчальним закладом.

2. Для проведення місцевих експедицій і походів нижче 2 ступеню складності адміністрація за згодою керівника групи і за умови забезпечення безпеки учасників замість заступника може призначити помічника керівника зі складу учнів або студентів, що мають досвід участі у таких подорожах.

3. Для проведення походів II–VI к.с. керівник повинен мати досвід участі в поході тієї ж к.с. будь-якого виду туризму, а також досвід керівництва походом і подолання локальних перешкод на одну к.с. нижче.

4. Для проведення ступеневих водних походів і категорійного походу будь-якого виду туризму керівник повинен уміти плавати і мати досвід участі та керівництва в тих же класах плавальних засобів, що і в запланованому поході.

5. Для проведення походу в період міжсезоння керівник повинен мати досвід керівництва походом, який проводився в такий же період.

6. Для проведення комбінованих походів керівник туристської групи повинен мати відповідний досвід проходження ділянок, які включені в маршрут комбінованих походів.

7. Для проведення лижних походів керівник повинен мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід «холодних» ночівель) і уміти надавати долікарську допомогу у разі застудних захворювань і обморожень.

8. У разі використання під час проведення туристсько-спортивного походу технічних засобів пересування (автотуризм, мототуризм) керівник повинен мати відповідний досвід керівництва або участі у походах із використанням відповідних засобів пересування.

9. Якщо під час проведення спелеопоходу передбачається проходження печер із застосуванням апаратів автономного дихання, керівник повинен мати посвідчення плавця-підводника і досвід роботи у сифонах.

Обов'язки і права керівників туристської групи

Керівник туристської групи і його заступник (заступники) відповідають за життя, здоров'я учасників подорожі згідно з законодавством, а також за виконання плану заходів, за зміст оздоровчої, виховної та пізнавальної роботи, правил протипожежної безпеки, охорони природи, визначних пам'яток історії й культури тощо.

Керівник туристської групи і його заступник (заступники) **зобов'язані:**

- забезпечити підбір учасників подорожі відповідного віку і туристського досвіду;
- ознайомити учасників подорожі з правилами подорожі;
- провести цільовий інструктаж учасників, помічників керівника з питань охорони праці і техніки безпеки під час подорожі;

- сприяти страхуванню учасників подорожі;
- отримати необхідну документацію і дозвіл на проведення туристської подорожі;
- провести збори батьків учасників туристської подорожі (для учнів і студентів віком до 18 років);
- забезпечити під час подорожі дотримання учасниками громадського порядку, санітарно-гігієнічних норм, виконання правил дорожнього руху, правил пожежної безпеки, використання туристського спорядження, а також інших правил безпеки життєдіяльності;
- проконтролювати проходження медичного огляду всіма його учасниками до початку проведення туристської подорожі;
- під час формування групи враховувати туристську кваліфікацію учасників, їх фізичну, технічну і спеціальну підготовку, а також психологічну сумісність;
- розробити план підготовки подорожі і розподілити між учасниками обов'язки згідно з цим планом, ознайомити учасників подорожі з їх правами й обов'язками;
- організувати всебічну підготовку учасників подорожі, перевірити необхідні знання, уміння і навички, уміння плавати, надавати долікарську допомогу і використовувати туристське спорядження, організувати необхідні тренування групи;
- провести попереднє інформування учасників подорожі про чинники ризику в запланованій подорожі, про відповідні заходи щодо запобігання травматизму;
- разом із учасниками ретельно ознайомитися з районом подорожі, розробити раціональні основний і запасний варіанти маршруту подорожі, вивчити складні ділянки, способи і засоби їх подолання, а також аварійні варіанти виходу з маршруту;
- підготувати картографічний матеріал, розробити план і графік подорожі, визначити контрольні пункти і терміни проходження маршруту, заходи щодо техніки безпеки, ознайомити з цими матеріалами учасників подорожі;
- у разі необхідності отримати консультації щодо маршруту в МКК або інших установах і організаціях;
- погоджувати з адміністрацією навчального закладу і МКК порядок дій під час планового розподілу групи на підгрупи, а також кандидатури керівників підгруп;

- організувати підбір і підготовку якісного групового і індивідуального спорядження з урахуванням вимог техніки безпеки і специфічних особливостей конкретної подорожі;
- організувати підготовку і підбір продуктів харчування, складання кошторису витрат, з'ясувати можливості поповнення запасу продуктів на маршруті;
- у разі необхідності отримати дозвіл на відвідування району з обмеженим доступом (заповідники, заказники тощо);
- оформити маршрутні документи згідно з установленим порядком;
- розробити план дослідницької, краєзнавчої, природоохоронної роботи та інших заходів на маршруті;
- надіслати до відповідної аварійно-рятівної служби повідомлення не пізніше ніж за 10 днів до початку маршруту з активними способами пересування. Якщо маршрут проходить територією, що обслуговується кількома підрозділами, надіслати повідомлення до кожного з них;
- у разі потреби внесення змін щодо маршруту, складу групи, термінів проведення або інших записів у маршрутних документах, до від'їзду групи в подорож узгодити ці зміни з адміністрацією навчального закладу і МКК, повідомити про це аварійно-рятівну службу, що зареєструвала групу.

Під час проведення туристських подорожей з активними способами пересування керівникові та його заступникові необхідно:

- дотримуватися затвердженого маршруту, в міру можливості робити нотатки в маршрутних книжках і маршрутних листах стосовно проходження маршруту;
- дотримуватися рекомендацій та вказівок МКК і відповідної аварійно-рятівної служби;
- забезпечити дотримання учасниками подорожі правил використання туристського спорядження, в т.ч. для страховки;
- повідомляти телеграмою навчальний заклад, що організував подорож, відповідну МКК і відповідну аварійно-рятівну службу про початок і закінчення подорожі, а також про проходження групою контрольних пунктів;
- у разі зміни маршруту або складу групи за будь-яких обставин після виїзду в подорож повідомити про це при першій нагоді

адміністрацію навчального закладу, відповідні МКК і аварійно-рятувні служби;

- проводити заходи, спрямовані на забезпечення безпеки учасників подорожі: зміна маршруту, припинення подорожі у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та інших обставин, а також у разі потреби надання допомоги постраждалому; при цьому ускладнення маршруту припускається тільки у виняткових випадках і не дає підстав для підвищення залікової к.с. походу;

- не допускати безпідставного поділу групи, відставання від групи окремих учасників, а також від'їзду окремих членів групи без супроводу одного із заступників керівника (від'їзд одного або кількох учасників можливий лише за умови, коли в групі є два або більше заступників керівника);

- у разі поділу групи призначити керівника підгрупи зі складу своїх заступників і їх помічників, які мають відповідний рівень туристської кваліфікації;

- під час аварійної ситуації застосувати заходи щодо збереження життя і здоров'я учасників, виходячи з конкретної ситуації і реальної наявності сил і засобів для ліквідації аварії;

- у разі будь-якого поділу групи забезпечити підгрупи завданнями для виконання, окреслити контрольні терміни, порядок дій і зв'язку;

- у разі нещасного випадку керівник групи зобов'язаний: терміново організувати надання першої долікарської допомоги постраждалому і його доставку до лікувальної установи, викликати у разі необхідності найближчу аварійно-рятувну службу; повідомити про подію керівникові навчального закладу, МКК, службі безпеки життєдіяльності; до прибуття комісії з розслідування зберегти обстановку на місці в тому вигляді, в якому вона була на момент події. Про нещасний випадок під час дальніх подорожей поза територією району (міста), керівник групи також повідомляє відповідний орган управління освітою;

- у разі необхідності надати оперативну допомогу іншій групі, яка знаходиться в даному районі та потребує допомоги.

Після закінчення туристської подорожі керівник і його заступники спільно з учасниками оформляють звіт про подорож і здають його до навчального закладу-організатора подорожі. Звіт про експедицію або похід з активними способами пересування подається

в МКК. Після затвердження звіту в МКК керівник оформляє довідки про здійснення походу і спортивні розряди на кожного учасника групи.

Керівник туристської групи **має право:**

- у разі потреби і за наявності в групі не менше двох заступників керівника передавати керівництво своєму заступникові за умови, що в наказі на проведення туристської подорожі зазначено, кому може передаватися керівництво в екстремальних ситуаціях. Про передачу своїх повноважень керівник групи повинен повідомити навчальний заклад;

- звертатися у вищі відомчі і туристсько-спортивні організації при незгоді з оцінкою його дій під час подорожі;

- враховуючи фізичний, технічний і моральний стан групи або окремих учасників і своє власне, припинити подорож і зняти групу з маршруту.

У разі виключення особи, що вчиться, з туристської групи за морально-дисциплінарних обставин необхідно проконтролювати доставку і посадку його на громадський транспорт і повідомити про це адміністрацію навчального закладу і батьків порушника. З хворим туристом обов'язково залишають особу, що його супроводжує (зазвичай компаньйона-напарника).

Обов'язки і права учасника туристської подорожі

Учасник туристської подорожі **зобов'язаний:**

- своєчасно виконувати розпорядження керівника туристської групи, його заступника і помічників;

- активно брати участь у підготовці подорожі, складанні звіту, сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки;

- у період підготовки до подорожі пройти медичний огляд і подати довідку про стан здоров'я керівникові;

- своєчасно повідомляти керівника туристської групи або його заступника про погіршення стану здоров'я або травму;

- дотримуватися правил пожежної безпеки, правил безпеки на воді, правил поведінки в лавинонебезпечних районах та інших правил особистої і колективної безпеки, володіти необхідними навичками страховки в поході, а також способами запобігання травматизму і надання долікарської допомоги;

- дотримуватися правил використання туристського спорядження;
- у разі виявлення зброї, вибухонебезпечних і незнайомих предметів не доторкатися і не зрушувати їх з місця. Про місцезнаходження таких предметів терміново повідомити керівника туристської групи або його заступника, які при першій нагоді зобов'язані повідомити про знахідку відповідні місцеві органи;
- дбайливо ставитися до природи, визначних пам'яток історії, культури.

Учасник туристської подорожі **має право:**

- користуватися туристським спорядженням навчального закладу на встановлених умовах;
- брати участь у виборі і розробленні маршруту;
- після подорожі брати участь у зборах групи з оцінки дій учасників подорожі, в т.ч. своїх власних;
- у разі значного погіршення стану здоров'я наполягати на припиненні участі в подорожі, виході з маршруту.

Контрольні запитання і завдання

1. Перерахуйте основні нормативні документи, що упорядковують туристську діяльність.
2. Обов'язки туристів.
3. Права туристів.
4. Зміст наказу про туристську подорож.
5. Обов'язки адміністрації навчального закладу, що організовує туристську подорож.
6. Вимоги до формування туристської групи з учнів.
7. Вимоги до учасників туристської подорожі.
8. Яка кількість членів групи є припустимою в походах вищих категорій складності?
9. Який відсоток членів групи можуть складати недостатньо досвідчені або малолітні туристи?
10. Мінімальний вік керівника групи в походах різних категорій складності?
11. З якого віку дозволяється брати участь у спелеопоходах?
12. З якого віку дозволяється брати участь у гірських походах?
13. Вимоги до керівника туристської групи.

14. Обов'язки керівника під час підготовки до подорожі.
15. Обов'язки керівника під час проведення подорожі.
16. Права керівника туристської групи.
17. Права й обов'язки учасника туристської подорожі.
18. У яких випадках змінюється маршрут подорожі?
19. У яких випадках і за яких умов окремі учасники або група в цілому знімається керівником з маршруту?

* * *

Види і форми діяльності туристичної організації

Форми туристських подорожей

Туристичні подорожі, що проводяться для туристських груп, мають різноманітні організаційні форми: прогулянки, екскурсії, експедиції, походи.

Прогулянка — найпростіша форма туристсько-краєзнавчої подорожі. Прогулянки організовують до лісу, до річки, у гори тощо. Вони не потребують особливих витрат і спеціального туристського спорядження. Прогулянки найчастіше проводять із учнями молодших класів.

Екскурсія — це колективне відвідування цікавих місць із освітньою, навчально-виховною, науковою або розважальною метою. Тривалість екскурсії в середньому до однієї доби. Вони чітко розподіляються на три типи, що охоплюють сфери природи, господарчої діяльності, культурної діяльності.

Навчальні (програмані) екскурсії — це запланована програмою короткочасова подорож учнів для ознайомлення з конкретними об'єктами довкілля, типовими явищами і процесами, які підтверджують теоретичні положення, що розглядаються на заняттях.

Краєзнавчі позапрограмі екскурсії — організовані подорож або поїздка групи учнів із метою вивчення свого краю.

Загальноосвітні екскурсії — це подорож або поїздка самодіяльної групи учнів під керівництвом екскурсовода з метою розширення кругозору, ознайомлення з об'єктами культури, природи або господарства та підвищення загального культурного рівня екскурсантів.

Походи — це подорож організованої групи студентів, учнівської молоді або дорослих туристів із використанням активних форм пересування певним маршрутом, під час проходження якого можливе подолання природних перешкод різних категорій і ступенів складності: перевалів, порогів, печер тощо. Туристський похід, як правило, має не одну мету. Домінуюча мета обумовлює вибір туристського маршруту, тривалості подорожі, способу пересування, типу тимчасового житла й інших умов. У свою чергу мета і умови

подорожі залежать від матеріальних можливостей, стану здоров'я, віку і культурного рівня, а також матеріально-технічної бази групи.

У поході виявляється вміння долати труднощі, посилюється почуття колективізму, зростає взаємодопомога, наполегливість і дисциплінованість його учасників. Цінність походу полягає в тому, що створюються умови для розкриття справжньої сутності кожного члена туристської групи. Похід дозволяє глибше зрозуміти натуру людини, налагодити з нею стосунки.

Туристський похід, на відміну від екскурсії, передбачає вивчення і проведення спостережень за відібраними різноманітними об'єктами, явищами і процесами, які зустрічаються на маршруті, згідно зі спеціальною програмою та за заздалегідь складеним планом.

Експедиція — це подорож, яка проводиться зі студентами і учнівською молоддю з метою вивчення історії рідного краю, навколишнього середовища, явищ соціального життя, цивілізації, дослідження географічних, етнографічних, історичних об'єктів із використанням технічних засобів пересування або без них. Експедиції залежно від мети і спрямування роботи можуть бути краєзнавчими, науковими тощо.

Експедиції відрізняються від походів більш комплексними навчально-виховними завданнями і тривалістю. У системі краєзнавчої роботи експедиції є складнішим порівняно з екскурсіями і походами видом подорожі. Тому в експедиціях беруть участь тільки старші підлітки, що вже мають досвід виробничо-екскурсійних занять і виявляють підвищену цікавість до досліджень. Експедиція дає можливість учням оволодіти елементарними прийомами дослідницької роботи у польових умовах, розвинути ініціативу і самодіяльність.

Під час проведення експедиції можливе подолання природних перешкод (перевалів, порогів, печер тощо). Ділянки маршрутів експедицій, які відповідають вимогам до туристсько-спортивних походів, розглядаються як маршрути з активними способами пересування. Категорія складності (к.с.) для таких маршрутів встановлюється так, як і для туристсько-спортивних походів.

Тематика шкільних краєзнавчих експедицій різноманітна і залежить, головним чином, від потреб місцевих наукових і господарчих установ у матеріалах краєзнавчого характеру, від зв'язків

школи з організаціями, рівня наукової підготовки вчителів і старшокласників. Уміло організована краєзнавчо-енциклопедична справа приносить юним дослідникам задоволення від суспільної значущості та корисності виконаної роботи. Усвідомлення цього підвищує почуття відповідальності за доручену справу, розвиває активність, ініціативність, самостійність та зміцнює дисципліну.

Організаційні форми туристсько-краєзнавчої діяльності

Основними видами діяльності самодіяльної туристичної організації є:

- підготовка і проведення туристських походів, експедицій, подорожей, екскурсій з різних видів туризму;
- навчально-тренувальна робота зі спортивного туризму в секціях, групах, гуртках;
- підготовка, підвищення кваліфікації й атестація громадських туристських кадрів, спортсменів-розрядників зі спортивного туризму;
- підготовка і проведення спортивних туристських змагань і зльотів із різних видів спортивного туризму;
- організація роботи туристсько-спортивних, оздоровчих таборів і баз;
- розвиток і пропаганда туристсько-краєзнавчих і туристсько-спортивних можливостей рідного краю за допомогою виставок, ярмарків, публічних виступів, розповсюдження літератури;
- проведення організаційних, навчально-методичних і консультаційних заходів щодо розвитку туризму;
- робота з профілактики і попередження аварійності, травматизму та нещасних випадків у туризмі;
- здійснення заходів щодо масового залучення до активних занять спортивним туризмом різних соціальних і вікових груп населення, організація засобами туризму змістовного дозвілля громадян;
- створення у місцевих (регіональних) установах, організаціях, на підприємствах первинних туристсько-спортивних колективів, туристсько-краєзнавчих секцій і клубів.

Туристсько-краєзнавча робота складається з таких форм: стаціонарних, туристських, масових, групових та індивідуальних.

Туристські форми — це заміські прогулянки, тренування, екскурсії, одноденні та багатоденні походи, подорожі з використанням різних видів транспорту, експедиції, туристські зльоти (шкільні, районні, міські, обласні, республіканські), пов'язані з виїздом за межі населеного пункту.

Стаціонарні форми — це фізична, навчально-методична, технічна, географічна та інша необхідна підготовка, робота на географічному майданчику, фенологічні спостереження, зустрічі із видатними земляками, уявні подорожі країною, краєзнавчі олімпіади, конференції, лекторії, шкільні краєзнавчі естафети, конкурси, виставки, вікторини, випуск краєзнавчого журналу, радіогазети та стінгазети, листування й обмін краєзнавчою літературою, видання альманахів та інші заходи, які здійснюються в шкільних умовах, на вулицях населеного пункту.

Масові форми роботи охоплюють велику кількість учасників: олімпіади, КВК, тематичні вечори, науково-практичні конференції, диспути, ігрова діяльність, зустрічі з цікавими людьми, «тижні географії» тощо;

Групові форми охоплюють групи учасників до 30–35 чоловік: гуртки, секції, факультативи, екскурсії, експедиції, походи, оформлення і збереження туристсько-краєзнавчих музеїв, куточків і виставок тощо;

Індивідуальні форми роботи розраховані на конкретних людей і відрізняються від групових тим, що це, по-перше, робота виконавчого характеру (підготовка доповіді, виготовлення наочності або інвентаря, створення альбомів, колекцій, гербаріїв тощо); по-друге, індивідуальна робота частіше має творчий, дослідницький характер.

Усі форми роботи можна розподілити на чотири групи:

- а) теоретична робота (гуртки, факультативи, конференції);
- б) краєзнавча діяльність (екскурсії, походи, експедиції);
- в) творча самодіяльність (культурно-масові заходи та ігрова діяльність);
- г) суспільно корисна робота (облаштування географічного кабінета або майданчика, виставок і музеїв, проведення природоохоронних заходів тощо).

Естафета — це форма дитячого туризму, яка передбачає вивчення певного району або всієї країни не однією, а кількома

групами, що на певних ділянках маршруту змінюють одна одну. Трасу туристської подорожі завчасно розподіляють на ділянки. Пройшовши свою ділянку і виконавши поставлені перед нею завдання, туристська група передає естафету наступній, і так далі. На районному або обласному туристському зльоті всі матеріали естафети узагальнюються і підбиваються підсумки.

Зльоти мають на меті обмін досвідом і підбиття підсумків туристсько-краєзнавчої роботи. Вони передбачають також змагання з туристського багатоборства або спортивного орієнтування, огляд художньої самодіяльності.

Контрольні запитання і завдання

1. Основні форми туристсько-краєзнавчої роботи.
2. Види туристичної діяльності.
3. Основні напрямки діяльності туристичної організації.
4. Як проводиться туристська естафета?
5. Що таке туристський зліт?

Спортивний напрям діяльності туристичної організації

Спортивний напрям діяльності туристичних організацій орієнтований на підготовку спортсменів-розрядників з усіх видів спортивного туризму.

Спортивний туризм разом з іншими видами спорту включений до Єдиної спортивної класифікації (ЄСК), має певні вимоги щодо отримання спортивних звань і розрядів. За рівнем доступності він належить до соціального, за формою організації — до самодіяльного, за фізичним навантаженням — до активного, за складом учасників — до групового туризму.

У спортивному туризмі провідним мотивом занять є розвиток і підвищення рівня знань, умінь, навичок подолання природних перешкод різних форм природного рельєфу. Основним результатом занять є спортивне вдосконалення у найширшому розумінні слова, фізичний і духовний розвиток особистості.

Категоризація туристських маршрутів

У спортивному туризмі досить добре розвинена нормативна база, пов'язана з організацією і проведенням спортивних походів, туристських змагань та інших заходів.

Розроблені методичні основи категоризації туристських маршрутів різних видів туризму. Залежно від складності перешкод, які треба подолати, району походу, автономності, новизни, протяжності маршруту та ряду інших показників, характерних для того чи іншого виду спортивного туризму, походи розподіляються на походи вихідного дня (ПВД), некатегорійні та категорійні (Таблиця. 2, 3). Походи вихідного дня (ПВД) — це одноденні та дводенні походи.

Некатегорійні походи і подорожі — це багатоденні (більше двох днів) походи, що відбуваються у населеній місцевості і, як правило, не мають технічно складних перешкод.

Категорійні походи в порядку зростаючої складності поділяються на шість категорій складності. Основними показниками, що визначають категорію складності походу, є **локальні перешкоди** (ЛП) (перевали, вершини тощо) та інші чинники, характерні для

окремих видів туризму (район, сумарний перепад висот, автономність тощо).

Таблиця 3

Основні нормативи туристсько-спортивних походів

Вид туризму і характеристика походів	Категорії складності						Ступені складності			
	I	II	III	IV	V	VI	1-3 денн і	1	2	3
Тривалість походів у днях (не менше)	6	8	10	13	16	20	1-3	3	4	6
Протяжність походів у км. (не менше)										
пішохідних	130	160	190	220	250	300	до 30	30	50	75
лижних	130	150	170	210	240	300	до 30	30	50	75
гірських	100	120	140	150	160	160	до 25	25	50	60
водних (на грібних судах і плотах)	150	160	170	180	190	190	до 25	25	40	60
на велосипедах	250	450	650	800	1000	-	до 50	50	80	120
на мотоциклах	1000	1500	2000	2500	3000	-	-	-	-	-
на автомобілях	1500	2000	2500	3000	3500	-	-	-	-	-
вітрильних	150	200	300	400	500	-	-	-	-	-
спелеопоходів (кількість печер)	5	4-5	1-2	1-2	1	1	до 3	3-4	2-3	1

Кожен вид туризму характеризується типовими перешкодами і чинниками, що відображають його специфіку. Маршрути вищої категорії складності містять складні перешкоди або більшу кількість чинників.

Крім того, зважаючи на специфіку дитячого та юнацького туризму, на початковому етапі занять спортивним туризмом встановлені три ступені складності некатегорійних туристських походів (Таблиця. 2), які враховуються під час присвоєння юнацьких розрядів.

Залежно від включення до маршруту ділянок (перешкод) характерних для інших видів туризму маршрут може стати «комбінованим».

Комбінованим вважається похід, спортивний маршрут якого утворений поєднанням ділянок характерних для різних видів туризму або має перешкоди притаманні різним видам туризму. Категорія складності комбінованого маршруту визначається залежно від кількості локальних перешкод із різних видів туризму, включених до маршруту.

Пішохідні походи

Пішохідний туризм — вид спортивного туризму, основною метою якого є подолання групою маршруту по слабо пересіченій місцевості з пункту А до пункту В за вказаний проміжок часу.

Категорія складності маршруту визначається за наявністю локальних перешкод, географічного показника району, автономності маршруту, напруженості маршруту тощо (Таблиця. 4). Залежно від цього походи поділяють на:

- ✓ походи вихідного дня;
- ✓ походи 1-3 ступеня складності — в дитячо-юнацькому туризмі;
- ✓ категорійні походи I - VI категорій складності (к.с.). Перша категорія — найпростіша, не вимагає спеціальних знань; шоста категорія — найскладніша і вимагає спеціальної і фізичної підготовки, відповідного спорядження.

Оцінка складності походу за тривалістю і протяжністю має орієнтовний характер і не є визначальною.

Таблиця 4

Вимоги й обмеження стосовно пішохідних маршрутів

№	Показник маршруту	Категорія складності маршруту					
		I	II	III	IV	V	VI
1	Тривалість маршруту днів (не менше)	6	8	10	13	16	20
2	Протяжність маршруту (L), км. (не менше)	130	160	190	220	250	300
3	Максимально допустима кількість балів за локальні перешкоди (ЛП макс)	20	30	50	75	110	150
4	Бали за локальні перешкоди (ЛП), що є заліковими (не більше)	10	6	20	35	55	75
5	Бали за протяжні перешкоди (ПП), що є заліковими (не більше)	10	20	40	60	80	110
6	Географічний показник (Г)	Визначається за таблицею					
7	Автономність (А)	Визначається за таблицею					
8	Коефіцієнт перепаду висот (К)	Визначається за формулою					
9	Загальна кількість балів, набраних категоризованим маршрутом (КС)	12-25	26-59	60-94	95-134	135-184	185 і більш

Пішохідні туристські спортивні походи можна проводити в усіх регіонах України. З огляду на переважання рівнинного рельєфу і майже повну відсутність істотних природних перешкод, у більшості регіонів України можна здійснювати спортивні походи лише I

категорії складності, а походи II і III категорії можуть здійснюватися тільки в Українських Карпатах і Кримських горах. Погодні умови дозволяють здійснювати пішохідні подорожі в рівнинних районах України з березня до листопада, а за сприятливих умов протягом усього року.

Пішохідні маршрути вищї III категорії складності є лише на території Росії, Закавказзя, Скандинавії, Центральної, Східної і Південно-Східної Азії та в інших регіонах світу.

Водний туризм

Водний туризм полягає, в основному, в здійсненні сплаву по річках. Як правило, для сплаву використовують спортивні судна переважно каркасно-надувної конструкції, що приводяться до руху мускульною силою:

- ✓ **пліт** — первинно дерев'яні конструкції, рамні з надувними елементами, надувні (рафт);

- ✓ **катамаран** — пара повздовжніх надувних елементів на рамі;

- ✓ **парусний катамаран** — катамарани для здійснення подорожей під вітрилом зокрема морського й океанського класу;

- ✓ **байдарка** — оболонка на каркасі, каркасно-надувні, надувні;

- ✓ **каяк** — по суті одномісна байдарка, останнім часом набувають розповсюдження конструкції з поліетилену;

- ✓ **гумовий надувний човен** — для здійснення нескладних подорожей.

Рафтінг — це захоплюючий спуск гірською річкою на каное або спеціальних плотах, абсолютно безпечний навіть для наймолодших туристів. Останнім часом він викликає такий величезний інтерес із боку любителів екстримального відпочинку, що призвело до освоєння більшості придатних для цього виду туризму гірських річок професіоналами, які тепер пропонують рафтинг-тури практично до будь-якого куточка світу.

Каякінг надзвичайно популярний за кордоном. Це спорт одинаків хоча може бути і командним, що дає можливість кинути виклик стихії і зустрітися з нею сам на сам. У сучасному каякінгу розвиваються три основні напрями — грібний слалом (уміння маневрувати на каяку), родео (виконання різних трюків на човні

залежно від особливостей рельєфу річки) і сплав. На каяку можна здійснити водний похід річкою будь-якої складності, або влаштовувати ігрові сплави на невеличкій ділянці гірської річки, де наявні перешкоди у вигляді бочок, валів і водопадів і долати їх без допоміжних засобів. Екіпіровку каякера складають човен, шлем, рятувальний жилет, спідниця (перешкоджає попаданню води в човен), прогумоване взуття і весло.

Водні походи умовно поділяють на некатегорійні з I по VI категорію. VI к.с. — найскладніша і доступна лише найпідготовленішим групам. В Україні водні маршрути III і IV категорій складності є лише в Карпатах на річці Черемош.

Гірський туризм

Гірський туризм — вид спорту, що полягає в пересуванні групи людей за допомогою мускульної сили певним маршрутом, прокладеним у гірській місцевості. Хоча в гірському туризмі використовуються елементи скелелазіння під час проходження маршруту, не слід ототожнювати його з альпінізмом. Головна відмінність полягає в тому, що метою альпініста є підйом на вершину, а метою туриста — подолання відстані. Межі між цими видами спорту вищих категорій складності дуже нечіткі.

Таблиця 5

Категорії складності і кількість перевалів у гірському туризмі

Категорія складності походу	Мінімальна кількість категорійних перевалів						
	Усього	зокрема категорій складності					
		1А	1Бн	2А	2Бн	3А	3Бн
I	2	2	—	—	—	—	—
II	3	1	2	—	—	—	—
III	4		1	2	—	—	—
IV	5		1	1	2	—	—
V	6			1	1	2	—
VI	7				1	2	1

Кінний туризм

Кінний туризм — подорож на конях верхи або в екіпажах, з супроводом або самостійно.

Кінно-верховий в'ючний — маршрут, під час подолання якого спорядження і провіант перевозять у в'юках або сумках,

приторочених до сідла туриста; при цьому загальна кількість коней дорівнює кількості учасників подорожі.

Кінно-верховий маршрут із супроводом припускає можливість перевезення спорядження і провіанту на маршруті за допомогою додаткових в'ючних або упряжних коней (при цьому кількість упряжних коней має бути не більше одного на п'ять верхових), а також автотransпортних засобів.

Кінно-упряжний — маршрут, під час подолання якого туристи, спорядження і провіант знаходяться на возі, в екіпажі тощо без використання верхових коней.

За основу категоризації прийнятий кінно-верховий в'ючний маршрут (Таблиця. 6). Категорія спортивного кінно-верхового маршруту визначається набором локальних перешкод, способом перевезення необхідного вантажу (спорядження і провіанту) і туристів, виконанням вимог щодо інтенсивності маршруту і загальної його протяжності.

Таблиця 6

Вид туризму і характеристики маршрутів	Категорії складності походів					
	I	II	III	IV	V	VI
Тривалість маршруту в днях (не менше)	6	8	10	13	16	20
Протяжність маршруту в км. (не менше):						
Кінно-верховий в'ючний	100	140	180	220	260	300

Для зарахування походу необхідно подолати групою не менше двох локальних перешкод заявленої категорії складності і двох локальних перешкод попередньої категорії складності. Під час захисту звіту про проходження маршруту в МКК локальні перешкоди вважаються подоланими, якщо подано фотографії, що підтверджують проходження даних ділянок.

Туристська підготовка

Туристська підготовка поділяється на фізичну, інтегральну, загальнотуристську і спеціальну туристську.

Загальна **фізична підготовка** дозволяє суттєво підвищити рівень функціональних можливостей організму. Вона є надзвичайно важливою на початкових етапах заняття туризмом і в підготовчому періоді цілорічного тренування спортсменів будь-якої кваліфікації.

Фізична підготовка повинна забезпечувати:

- загальну фізичну підготовленість;
- спеціальну фізичну підготовленість залежно від способу пересування і подолання перешкод;
- загартовування організму — його опірність захворюванням внаслідок охолодження, перегрівання, підвищеної вологості або сухості повітря, браку кисню тощо.

У загальнотуристській підготовці переважає теоретична підготовка — формування знань, умінь і навичок за розділами:

- охорона навколишнього середовища і суспільно корисна робота в туристських походах;
- зміст, організація і проведення туристських зльотів і змагань;
- система підготовки кадрів у спортивному туризмі;
- соціально-економічні, організаційні, програмно-нормативні і науково-методичні засади розвитку спортивного туризму;
- типологія, історія і географія туризму;
- сучасний стан і перспективи розвитку туризму;
- краєзнавство й інші спільні для всіх видів туризму розділи.

Спеціальна туристська підготовка — це формування специфічних для кожного виду туризму знань, умінь і навичок за розділами:

- організація спортивного туристського походу;
- топографія туризму (топографічна підготовка);
- техніка спортивного туризму (технічна підготовка);
- тактика спортивного туризму (тактична підготовка);
- психологія спортивного туризму;
- забезпечення безпеки.

Інтегральна підготовка поєднує практично всі питання спеціальної і частково загальної туристської підготовки. Вона відрізняється цілісністю розв'язуваних питань щодо організації і проведення спортивних туристських походів і змагань. Обсяги інтегральної підготовки (у годинах) збільшуються зі зростанням кваліфікації туристів і в ряді випадків можуть значною мірою витіснити інші види підготовки. Інтенсивність інтегральної підготовки (щодо потужності навантаження) зазвичай близька до змагання.

Організація і планування тренувань

Тренувальний процес формується на основі багаторічного (перспективного) і річного (оперативного) планування. Документами планування є: програма, навчальний план, річний навчальний графік, план тренування, конспект занять, розклад занять і журнал обліку.

Підготовка туристських кадрів сьогодні здійснюється за зразковими програмами, затвердженими ФСТУ.

Навчальний план багаторічної підготовки є елементом перспективного планування. Він складається за роками навчально-тренувального процесу і визначає розподіл кількості годин за розділами: 1. Теорія; 2. Практика; 3. Змагання (походи).

На підставі перспективного плану розробляється календарний план тренувань на поточний рік, в якому детальніше (за місяцями або навіть тижнями) розкривається зміст тренувального процесу за видами підготовки, об'ємами, інтенсивністю, засобами. Цілорічний цикл тренувань повинен забезпечувати загальне підвищення працездатності та високу спортивну форму туристів перед чемпіонатами з туризму, першістю з туристської техніки.

Відповідно до календарного плану змагань тренувальний цикл поділяється на три періоди: **підготовчий, основний, перехідний**. Тривалість і кількість таких періодів у річному циклі тренувань залежать від календаря змагань і спортивної кваліфікації туристів.

Основний період складається з етапів змагань і попередніх тренувань. Його завданнями є вдосконалення техніки і тактики туризму, підтримка фізичної і морально-вольової підготовки на високому рівні, набуття необхідного досвіду участі в різних змаганнях, виконання нормативних вимог спортивної класифікації з туризму.

Тренувальні навантаження і навантаження під час змагання в основному періоді не повинні бути постійними. Найвищі навантаження під час змагань у цьому періоді чергуються з днями відносного відпочинку, особливо необхідного після багатоденної туристської подорожі. Крім того, потрібно врахувати значний етап післяпохідного відновлення (не менше тижня).

Підготовчий період передує основному і практично дорівнює йому за тривалістю. Він складається з трьох етапів.

На першому етапі (два місяці) підвищується загальний рівень функціональних можливостей організму засобами загальнофізичної підготовки. На цьому етапі туристи розвивають свої фізичні якості та підвищують рівень теоретичної підготовки.

На другому етапі (два місяці) шляхом спеціальної фізичної підготовки засвоюються технічні прийоми й удосконалюється спортивна форма.

На третьому етапі (один місяць) завершується становлення спортивної форми, з урахуванням розвитку морально-вольових якостей і тактичних знань. По завершенні третього етапу турист має бути підготовлений до перших стартів змагань основного періоду.

Усі етапи підготовчого періоду можуть складатися з різноманітних змагань, але їх роль має бути контрольною або навчальною на відміну від спортивних змагань основного періоду (чемпіонати, першість).

Перехідний період характеризується зняттям стомленості від цілого ряду змагань і відновленням нормального функціонування організму. До початку спортивних тренувань наступного цілорічного циклу турист повинен відпочити, але не втратити при цьому повністю спортивну форму. Ранкова гімнастика, спортивні ігри та вправи, туристські походи з полегшеним рюкзаком — обов'язкові елементи тренувального процесу. У перехідному періоді потрібно виключити всі види змагань і широко використовувати різноманітні засоби відновлення: педагогічні, гігієнічні, фізіотерапевтичні і фармакологічні.

Теоретично для виконання нормативу майстра спорту з туризму в змаганнях зі спортивних походів необхідно мінімум три роки. Щодо набору походів спортивне вдосконалення в даному варіанті повинно мати такий вигляд:

✓ перший рік — чотири спортивні походи I і II к.с. як учасник і керівник, що складає мінімум 28 похідних днів;

✓ другий рік — чотири спортивні походи III і IV к.с. як учасник і керівник (мінімум 46 похідних днів);

✓ третій рік — три спортивні походи V к.с, зокрема один як учасник і два як керівник, що складає мінімум 48 похідних днів.

Такий варіант спортивного вдосконалення в туризмі практично маловірогідний як щодо обсягу навантаження, так і щодо організаційних труднощів (підготовка до походу, комплектування

групи, забезпечення безпеки тощо). **Реальний строк виконання нормативу майстра спорту займає 6 років.**

Контрольні запитання і завдання

1. Принципи категоризації туристських маршрутів.
2. Яка протяжність і тривалість пішохідних маршрутів різних категорій і ступенів складності?
3. Протяжність і тривалість лижних маршрутів різних категорій і ступенів складності?
4. Протяжність і тривалість водних маршрутів різних категорій і ступенів складності?
5. Протяжність і тривалість гірських маршрутів різних категорій і ступенів складності?
6. Протяжність і тривалість велосипедних маршрутів різних категорій і ступенів складності?
7. Протяжність і тривалість мотоциклетних маршрутів різних категорій і ступенів складності?
8. Протяжність і тривалість автомобільних маршрутів різних категорій і ступенів складності?
9. Протяжність і тривалість вітрильних маршрутів різних категорій і ступенів складності?
10. Види туристської підготовки.
11. Порядок планування тренувань туриста-спортсмена.
12. У скількох походах треба взяти участь, щоб одержати звання майстра спорту?

Підготовка і проведення туристського походу

У самодіяльних подорожах туристи знаходяться на повному самообслуговуванні, самостійно розв'язують усі питання, пов'язані з вибором маршруту, забезпеченням спорядженням, розробленням графіка руху тощо. Правильно організована і вдало проведена туристська самодіяльна подорож забезпечує повноцінний відпочинок, фізичний розвиток і спортивне вдосконалення учасників, розширює їх кругозір, виховує любов до природи, колективізм, дисциплінованість, мужність та ініціативу.

У жодному разі головна мета туристської подорожі не може бути розважальною. Важливою умовою будь-якої подорожі є дослідження рідного краю або іншого району, виконання суспільно-корисної роботи.

Категорії складності походів

Туристсько-спортивні походи поділяються за видами туризму і рівнями складності.

За видами туризму походи поділяються на пішохідні, лижні, гірські, водні, велосипедні, спелеологічні, автомобільні, мотоциклетні, вітрильні. Можливе проведення комбінованих походів, що мають елементи різних видів туризму.

За рівнем складності туристсько-спортивні походи поділяються залежно від технічної складності, кількості природних перешкод, протяжності, тривалості, на категорійні — I - VI к.с. і некатегорійні. Категорія складності туристсько-спортивного походу визначається відповідно до основних нормативів туристсько-спортивних походів (Таблиця. 7) і чинних правил змагань зі спортивного туризму.

До некатегорійних туристсько-спортивних походів належать походи меншої за встановлену для маршрутів I к.с. складності, протяжності та тривалості.

Експедиції та туристсько-спортивні походи залежно від території проведення поділяються на місцеві й дальні. До місцевих належать експедиції та туристсько-спортивні походи, які проводяться в межах області. Припускається вихід на сусідні території, якщо це обумовлено адміністративно-територіальним розташуванням

навчального закладу, фізико-географічними особливостями місцевості та логічністю побудови маршруту.

Усі інші експедиції та туристсько-спортивні походи вважаються дальніми.

Таблиця 7

**Вимоги до досвіду і віку учасників і керівників
1–3 денних походів, екскурсій та експедицій**

Вид заходу	Туристський досвід керівника (мінімальний)	Кількісний склад групи		Мінімальний вік	
		учасники	керівник, заступник, помічник (не менше)	учасники	Керівник заступник
Похід 1-денний	участь у походах	6–30	1+1 *	7	18
Похід 2-3-денний	участь у 3-денному поході	6–25	1+1 *	8	18
Екскурсії	участь в екскурсії	10–40	1 *	7	18
Експедиції без застосування активних способів пересування	керівництво експедиціями або участь у поході	6–40	1+1 *	7	18

* Кількість заступників керівників туристських груп визначається адміністрацією навчального закладу, що проводить подорож.

Тривалість туристсько-спортивних походів має бути компактною за часом і визначатися з урахуванням основних нормативів (Таблиця 3). У разі збільшення протяжності маршруту, кількості і складності локальних перешкод, проведення краєзнавчої роботи, а також за рахунок днів, необхідних для проведення розвідки маршруту і резервного часу на випадок негоди, тривалість походу може бути збільшена. Перерви між окремими частинами походу не повинні перевищувати 3 днів. Збільшення тривалості походів за рахунок днів для проведення краєзнавчої роботи на маршруті припускається лише для походів, складність яких не перевищує II к.с.

Комплектування групи та підготовка до подорожі

Туристська група має бути єдиним монолітним колективом, членів якого об'єднують дружні стосунки та спільна мета. З огляду на це бажано, щоб усі члени туристської групи були приблизно однієї

вікової категорії і фізичної підготовки, мали відповідні навички і знання, спільні інтереси.

Комплектувати групи туристів рекомендується з осіб, які працюють на одному підприємстві, в установі або навчаються в одній школі, технікумі, інституті. Такі групи найбільш однорідні та стійкі, їх простіше організувати і забезпечити спорядженням. Поширені також збірні туристські групи.

Загальнофізична підготовка туристів складається з ранкової гігієнічної гімнастики, складання норм комплексу ГПО і вправ (тренувань) під час походів вихідного дня. Добре, якщо туристи тренуються в одній із спортивних секцій — легкоатлетичній, лижній тощо.

Паралельно з фізичною підготовкою повинно здійснюватися загартовування організму туристів. Загартовування повітрям відбувається під час ранкової зарядки, яку туристам слід робити за будь-якої погоди та у будь-яку пору року на свіжому повітрі. Після зарядки обов'язковим є прийняття водних процедур.

Спеціальна підготовка необхідна для тих, хто готується до складної подорожі, особливо гірської, лижної або водної.

Конкретні вправи залежать від запланованого маршруту. Якщо запланованим є похід на байдарках, то ранкова зарядка складається з повільних і швидких нахилів тулуба з різних положень, підняття й опускання ніг, віджимання лежачи, з вправ, які імітують веслування. Якщо здійснюється підготовка до лижної подорожі, то до зарядки залучають тривалий біг, ходьбу, яка імітує лижну ходу, вправи, необхідні для зміцнення сили рук, черевного преса, для розвитку рухливості тазостегнового і плечового суглобів.

Збираючись у гірську подорож доцільно відпрацьовувати стрибки по купині (камням), рівновагу з вантажем на колоді, ходьбу на повній ступні по крутих схилах, стрибки в глибину з приземленням на піщаний схил, «скелелазіння» із страховкою по стінах покинутих будівель і огорожах.

Як спеціальна, так і загальна фізична підготовка здійснюється у вигляді сумісних занять усіх учасників запланованої подорожі. Це сприяє зміцненню колективу, створює відчуття єдності між членами групи.

Медичне забезпечення подорожі полягає в організації медичного огляду всіх учасників групи перед виходом на маршрут (бажано

лікарями лікарсько-фізкультурного диспансера) і в підготовці туристів, насамперед санінструктора групи, до надання першої долікарської допомоги. Письмовий дозвіл лікаря на участь у даній подорожі подається кожним учасником до організації, що проводить подорож.

Перед походом туристам потрібно проконсультуватися з лікарями-фахівцями, позбавитися мозолів, вилікувати потертості, зубні й інші захворювання, а також завести для контролю за своїм здоров'ям спеціальний щоденник.

Розроблення маршруту подорожі

Кожна група, готуючись до походу, повинна перш за все добре розуміти його мету, основне завдання. Це може бути відпочинок із незначним фізичним навантаженням, пошук «неходжених місць», придатних для полювання і риболовлі, огляд визначних пам'яток, виконання завдань організації, проходження спортивного маршруту тощо. Визначивши мету подорожі, реальну фізичну і технічну підготовленість учасників, а також фінансові й інші можливості групи, туристи розпочинають вивчення району і чорнового варіанту маршруту подорожі.

Вивчення району передбачає знайомство з літературою (у тому числі і художньою), картографічним матеріалом, бесіди з людьми, що побували в місцях подорожі. Корисно також скористатися звітами туристів, зробити виписки про особливості рельєфу, гідрографію, клімат, рослинність, тваринний світ, історію, економіку і побут населення. Багато цінних відомостей, особливо про конкретні визначні пам'ятки маршруту, можна отримати шляхом листування з місцевими туристськими клубами, радами з туризму, окремими краєзнавцями.

Туристам-початківцям рекомендується за допомогою літератури і карт скласти докладний опис маршруту з вказівкою відстаней між характерними орієнтирами, особливостей місцевості, якою пролягає маршрут; з характеристикою доріг, з вказівкою орієнтирів, які буде видно поблизу і вдалині з різних точок тощо. Такий опис дасть можливість рухатися упевнено, не вдаючись до постійного звіряння маршруту з картою.

Побудова маршруту залежить від специфіки подорожі та конкретних рис місцевості. Він може бути **лінійним** (наскрізним), **лінійно-радіальним** із дальніми або розвідувальними екскурсіями з відхиленням вбік від основного шляху, **кільцевим** із поверненням у початкову точку маршруту. Плануючи маршрут, потрібно забезпечити поступове зростання складності природних перешкод і підвищення інтересу мандрівників до другої третини подорожі. На цю частину подорожі бажано залишати технічно найважчі ділянки, відвідування найцікавіших музеїв, панорамних пунктів й інших цікавих об'єктів.

Маршрут слід будувати з таким розрахунком, щоб по можливості зменшити похідні навантаження. Рекомендується заздалегідь обрати пункти, куди можна надіслати поштою частину спорядження і продовольства або де є можливість поповнити його запаси. Доцільно також створити базові табори, спираючись на які можна здійснювати різні радіальні подорожі з мінімальним ваговим навантаженням. Окрім основного маршруту необхідно розробити полегшений запасний варіант. Ним туристи можуть скористатися у разі хвороби одного з учасників або неможливості руху основним шляхом.

Кожен маршрут має бути безпечним і логічним. Штучний набір перешкод, зайве «закручування» шляху не приносить задоволення туристам і може призвести до травматизму.

Складання графіка подорожі

Календарний план подорожі, графіки руху і розрахунок величини денних переходів розробляються залежно від складності шляху, фізичної і технічної підготовленості учасників групи, ваги рюкзаків, а також наявності тих або інших цікавих об'єктів для огляду яких необхідні зупинки.

Тривалість подорожей для учнів 7–8 класів не повинна перевищувати 20 днів із добовими переходами 14–16 км., а для учнів 9–10 класів — 30 днів із добовими переходами 17–18 км.

У піший подорожі в середньому туристи проходять по 15–25 км. протягом дня. Якщо рюкзак важкий (особливо в перші дні), або маршрут здійснюється пересіченою місцевістю з подоланням природних перешкод, чи у складі групи є слабкіші учасники, розрахунковий денний кілометраж потрібно зменшувати до 12–18

км. Наростання навантажень має бути поступовим. У пішому поході І–ІІ к.с. денний кілометраж може становити 15, 18, 20, 22 км., днювання, 22, 25, 28, 30 км. Під час здійснення маршруту складного профілю найважчим буває другий-третій день походу, тому кілометраж у перші три дні краще не збільшувати, а днювання робити на четвертий день.

У лижній подорожі по лижні навіть туристи-початківці порівняно легко долають 20–30 км. протягом дня. У разі пересування сніжною цілиною з подоланням природних перешкод або в умовах складного орієнтування швидкість зменшується до 12–18 км. на добу. Значно знижується темп руху через відлигу, завірюху, різке похолодання; сильний зустрічний вітер взагалі краще перечекати в населеному пункті. З огляду на це 20–25% всього часу зимового походу плануються як резервні на непередбачені затримки в дорозі.

У гірській подорожі час, необхідний для підйому, визначається шляхом підсумовування передбачуваних витрат часу на рух групи по горизонталі (середня швидкість 3–4,5 км/ год) і на підйом по вертикалі (швидкість близько 0,3–0,4 км/год). Тривалість спуску нескладним шляхом розраховують виходячи зі швидкості 5–6 км/год. Під час планування переходів треба пам'ятати про можливість погіршення погоди.

У водній подорожі окрім загального кілометражу, кількості та якості перешкод, екскурсійних об'єктів, які є на маршруті, і необхідного резерву днів на випадок негоди, під час розроблення календарного плану враховують ухил і звивистість річки, швидкість течії на окремих її ділянках. Якщо ухил річки становить до 1 м/км. (0,001) і швидкість течії 4–5 км/год, швидкість пересування туристів буде трохи меншою суми швидкостей течії та їх власної швидкості. У разі зростання ухилу і швидкості течії швидкість групи не збільшиться, оскільки багато часу потребує огляд перешкод і попередження аварійних ситуацій (туристам-початківцям не бажано здійснювати подорожі такими річками).

Реальна швидкість руху за допомогою весел або линви проти течії складає 1–2 км/год (якщо ухил становить до 1–1,5 м/км.), а на подолання перешкоди на рівнинній річці, яка вимагає проводки або обнесення, витрачається близько 1 години. У середньому для розрахунків можна вважати, що швидкість туристського судна в поході І–ІІ к.с. складає 4–5 км/год.

Профіль маршруту. Під час підготовки водного, гірського або гірськолижного маршруту, навіть найпростішого, корисно побудувати його подовжній профіль. Профіль водного маршруту викреслюється в двох масштабах: дрібний приймається для відміток стосовно довжини маршруту, більший — для нанесення урізань води. На профіль із літературних і картографічних джерел переносять обчислені ухили річки, дані про характер долини, берегів, дна, відзначають місця природних і штучних перешкод. Це дозволяє реально оцінити особливості та складність маршруту, розподілити його для зручності проходження на ділянки, які вимагають приблизно однієї техніки і тактики руху.

Оформлення і залік подорожі

Усі туристські групи повинні перед виходом на маршрут оформити відповідні документи, необхідні для подорожі.

Маршрутний лист. Цей шляховий документ групи є менш складним для походу першої категорії. Маршрутні листи реєструються і видаються організаціями, що організовують подорож. До маршрутного листа записують обліковий склад учасників подорожі, маршрут із розбиттям на ділянки, вказівкою на способи пересування і суспільно-корисну роботу, яку група планує виконати в дорозі. Маршрутний лист допомагає групі під час придбання квитків для проїзду в транспорті, організації екскурсій, розміщення в готелях, оптових закупівель, у разі вирішення проблем із місцевою адміністрацією тощо. Після завершення подорожі маршрутний лист повертають організації, що видала його.

Маршрутна книжка. Шляховий документ групи, яка здійснює подорожі I к.с. і вище. До книжки записують обліковий склад групи з паспортними даними кожного учасника, докладний календарний план подорожі шляху по днях, контрольні пункти і терміни відправлення телеграм із маршруту. Маршрутна книжка видається туристам тією ж організацією, яка видає маршрутний лист, але тільки після розгляду маршруту, складу групи та її підготовки маршрутно-кваліфікаційною комісією.

Туристська група, підготовлена до подорожі I к.с. і вище для отримання маршрутної книжки подає до МКК заявкову книжку, яка містить основні дані про маршрут передбачуваної подорожі, відомості

про склад групи, досвід туристів, матеріальне забезпечення (спорядження, харчування, аптечку, кошторис), складні ділянки на маршруті і способи їх подолання. Заявкова книжка завіряється організацією-організатором подорожі, а для збірних груп — клубом туристів, ФСТ, ДСО тощо.

МКК зобов'язана перевірити розробку маршруту і графіки руху в основному і запасному варіантах, знання керівником і учасниками маршруту умов пересування і природних перешкод, правильність запланованих групою заходів на випадок непередбаченого відхилення від маршруту і графіка руху, заходів щодо забезпечення безпеки подорожі. У процесі розгляду маршруту для співбесіди можуть бути запрошені всі учасники запланованої подорожі з метою контрольної перевірки готовності в польових умовах.

У разі позитивного рішення МКК видає групі бланк маршрутної книжки з додаванням, у разі потреби, особливих вказівок і копію протоколу. На підставі копії протоколу організація-організатор подорожі дозволяє групі вийти на маршрут і завіряє маршрутну книжку підписом відповідальної особи цієї організації та печаткою.

Під час подорожі туристські групи зобов'язані записувати в маршрутних книжках нотатки **про проходження маршруту** в туристських, а за їх відсутності — в інших організаціях і установах, повідомляти по телеграфу про проходження контрольних пунктів організації, що організувала подорож, маршрутно-кваліфікаційній комісії (на її вимогу) і місцевій ФСТ, у районі якої здійснюється подорож.

Якщо подорож здійснюється у районі, де є туристська контрольно-рятувальна служба, то група по приїзді зобов'язана стати на облік до найближчого контрольно-рятувального пункту (загону, посту) й отримати додаткову консультацію щодо проходження маршруту.

Залік здійсненої подорожі проводить та ж МКК, яка розглядала матеріали про вихід групи на маршрут. Заздалегідь проводиться перевірка поданого групою звіту, а також дотримання туристами під час подорожі чинних правил, норм поведінки або вказівок комісії. Під час заліку здійснені подорожі класифікуються відповідно до чинних розрядних нормативів і з урахуванням умов походу.

На підставі виданих керівникові й учасникам довідок про проходження маршруту і за наявності у туристів досвіду походів вихідного дня або багатоденних подорожей їм може бути присвоєний відповідний **спортивний розряд**.

Для присвоєння розряду туристи разом із довідками про здійснені подорожі подають завірені у своєму спортколективі облікову картку і залікову класифікаційну книжку. У разі позитивного рішення правомочної МКК Федерація спортивного туризму, туристський або спортивний клуб чи інша організація присвоюють туристам спортивний розряд.

Звіт про подорож

Під час проведення подорожі туристи ведуть шляховий щоденник, до якого записують результати різних спостережень на маршруті. По закінченні подорожі керівник групи звітує перед МКК і організацією, яка проводила подорож.

Звіт про подорож І к.с. має форму **усної доповіді** керівника групи про підсумки подорожі. Стосовно подорожей II і III к.с. подаються письмові звіти, які повинні містити такі розділи:

- довідкові відомості про подорож (вид туризму, категорія складності, час проведення, район, маршрут, способи пересування; склад групи, протяжність і тривалість подорожі в цілому і ділянок із подоланням природних перешкод; коли і якою МКК розглянуто подорож);

- відомості про район подорожі (коротка загально-географічна характеристика району; туристська характеристика, заснована на власних спостереженнях і висновках групи, матеріалах, зібраних групою шляхом листування і безпосередньо на маршруті);

- технічний опис подорожі (характеристика пройденого шляху, умови і можливості пересування; складні ділянки маршруту (перевали, пороги, переправи, місця зі складним орієнтуванням тощо); застосовані способи і засоби подолання природних перешкод; заходи щодо забезпечення безпеки і дії групи в складних умовах);

- докладна таблиця денних переходів із вказівкою кілометражу і способу пересування, кількості ходового часу, кілометражу з подоланням природних перешкод і короткою характеристикою погодних умов;

– списки особистого і групового спорядження, продуктів харчування, бажано з їх оцінкою, заснованою на досвіді проведеної подорожі;

– кошторис витрат;

– список використаної літератури.

До звіту про подорож додається загальна картосхема з накресленим маршрутом і місцями ночівель, а також ескізи (кроки) найскладніших ділянок із вказівкою шляху їх проходження.

Звіти ілюструються фотографіями, що демонструють складні ділянки маршруту та дії групи під час її подолання, природні ландшафти, визначні пам'ятки району тощо.

Контрольні запитання і завдання

1. Вимоги до досвіду і віку учасників і керівників 1–3 денних походів.
2. Порядок допуску до туристсько-спортивних походів.
3. Порядок підготовки групи до подорожі.
4. Порядок розроблення маршруту подорожі.
5. Порядок складання графіка подорожі.
6. Порядок оформлення подорожі.
7. Структура звіту про подорож.

Змагання з туристського багатоборства

Види туристських змагань

Змагання з туризму поділяють на три види: змагання з володіння туристськими навичками, туристською технікою і орієнтуванням на місцевості. Проводяться також краєзнавчі конкурси.

До програми змагань із *туристських навичок* входить оцінювання пристрою і устаткування табору, приготованого групою обіду, випущеного тургрупою бойового листка або туристської газети, виступів туристів із номерами художньої самодіяльності або туристськими піснями, виступу туристської агітбригади тощо.

Змагання з *туристської техніки* найчастіше проводяться у формі туристської смуги перешкод і туристської естафети. Туристська техніка може перевірятися і на спеціальному контрольно-комбінованому маршруті (ККМ) або контрольно-туристському маршруті (КТМ). У першому виді змагань команда у повному складі повинна подолати всі перешкоди, а в другому – кожен член команди долає тільки свій етап. Довжина дистанції змагань коливається від 300 до 2000 метрів. Смуга перешкод може складатися з підйому по крутому схилу (за допомогою мотузки або без неї); спуску з крутого схилу; бігу по пересіченій місцевості; подолання водної перешкоди (на лотку, плоту, байдарці, по кладці, каменям, убрід тощо); навісної переправи; перенесення постраждалого; розпалювання вогнища і перепалювання нитки (або кип'ячення води); установку намету; бігу по купині («болоту»), різних форм завалів, що вимагають спритно підлізти, пролізти і перелізти, долаючи їх.

Для становлення і розвитку навичок з орієнтування на місцевості організовуються змагання з туристського і спортивного орієнтування. Ці змагання проводяться як пересування по місцевості з метою відшукування контрольних пунктів і проходження траси за допомогою компаса і карти.

Туристські змагання проводяться на підставі Положення і відповідно до Правил з усіх видів туризму, зарахованих до спортивної класифікації. *Очні змагання* проводяться з туристського багатоборства — техніки і тактики спортивного

туризму. **Заочні змагання** проводяться зі спортивних походів і подорожей.

Найбільшого поширення в туризмі набули зльоти, змагання з техніки і тактики спортивного туризму (туристське багатоборство) і змагання, що влаштовуються у вільний від проведення спортивних туристських походів час.

За рівнем і масштабом змагання бувають міжнародними, національними, зональними, обласними, міськими, районними, між колективами фізичної культури і клубами. За соціально-віковими групами змагання поділяють на молодіжні і дорослі, дитячо-юнацькі, змагання інвалідів, студентські тощо.

За відомчою приналежністю змагання можуть проводитися федераціями спортивного туризму, комітетами народної освіти, спортивними громадськими, армійськими організаціями і клубами.

За формою проведення туристські змагання поділяють на комплексно-показові (фестивалі, туристські свята), туриади, зльоти, експедиції, першості, кубки, класифікаційні, відбіркові, з обмеженим складом учасників і відкриті.

Туристські зльоти - це туристські свята на природі, що проводяться як комплексні спортивно-туристські заходи з метою залучення учнівської молоді, трудящих і членів їх сімей до занять спортивним туризмом. Вони можуть проводитися з окремих або кількох видів спортивного туризму одночасно. Програма туристського зльоту складається зі змагань і конкурсів. Залежно від складу учасників змагання можуть проводитися на дистанціях зі складними і простими етапами.

Дистанція змагань, наприклад, у пішохідному туризмі складається з кількох різних за складністю етапів.

Технічно складні етапи:

- навісна переправа;
- рух по скелястій ділянці;
- переправа через річку, яр по колоді, разом із самостійним укладанням колоди;
- переправа через річку вбрід із використанням поручнів;
- переправа по мотузку з поручнями;
- транспортування постраждалого по складному рельєфу.

Етапи без фізичного навантаження:

- в'язання туристських вузлів;

- надання першої долікарської допомоги;
- залік із топографії.

Технічно прості етапи:

- переправа на плавзасобах;
- підйом по схилу (зокрема по поручнях);
- спуск по схилу спортивним способом траверс схилу;
- транспортування постраждалого по нескладному рельєфу;
- переправа через річку вбрід;
- подолання канави, струмка, рову за допомогою жердини або з використанням підвішеного мотузка (маятником);
- рух по жердинах;
- рух по купині, включаючи штучну;
- подолання гущавини, завалів;
- туристське орієнтування на місцевості.

Етапи перевірки початкових туристських навичок:

- установа намету;
- розпалювання вогнища;
- укладання рюкзака.

Різноманітність конкурсної програми залежить від поставлених завдань. На туристських зльотах, як правило, проводяться конкурси саморобного туристського спорядження, кінофільмів, слайд-фільмів, фотографій, туристських пісень, приготування їжі, жартівливих змагань (біг у мішках, орієнтування із зав'язаними очима тощо) і цілком серйозні конкурси, наприклад, із пропаганди і агітації розвитку спортивного туризму.

Підготовка змагань

Для своєчасної і планомірної підготовки туристських зльотів і змагань створюється організаційний комітет, склад якого залежить від масштабу змагань.

Оргкомітет починає роботу за 3–4 місяці до змагань за планом, зразок змісту якого поданий у Таблиці 8. Під час планування термінів і розподілу роботи в оргкомітеті необхідно враховувати об'єм, послідовність основних заходів. Питання забезпечення документацією, придбання призів, оренди спорядження, підготовки оформлення рекомендується вирішувати задовго до змагань, а питання транспортного забезпечення,

розміщення, харчування суддів і учасників вимагають контролю і в дні змагань.

Основними документами для роботи оргкомітету є положення про змагання, кошторис і програма змагань.

Положення про змагання розробляє робоча група оргкомітету і затверджує організація, що проводить змагання. Його зміст не повинен суперечити правилам туристських змагань. Положення є основним документом, яким повинні керуватися суддівська колегія й учасники змагань, підставою для участі команди у змаганні. Зазначений документ рекомендується надсилати організаціям, команди яких беруть участь у змаганнях, не пізніше, ніж за місяць до їх початку.

У Положенні мають бути чітко і коротко сформульовані основні організаційні питання:

- у розділі «Мета і завдання» - конкретна мета і завдання, які з урахуванням місцевих умов ставить організація, що проводить змагання;

- у розділі «Час і місце проведення змагань» - дата, час відкриття змагань, місце їх проведення і проїзд до нього;

- у розділі «Керівництво змаганнями» - прізвища голови оргкомітету, головного судді, головного секретаря і коменданта змагань;

- у розділі «Учасники і спорядження» - хто має право брати участь у змаганнях, вимоги до підготовки і туристського досвіду учасників, склад команд, перелік спорядження і вимоги до нього, обмеження на застосування певних видів спорядження, вага рюкзаків ;

- у розділі «Програма й умови змагань» - програма змагань, групування команд залежно від їх спортивної класифікації, якщо складається розклад стартів і жеребкування проводиться за групами; проведення демонстрації або пояснення дистанції, правил старту і фінішу на кожній дистанції, а також зміни в таблицях штрафів;

- вимоги до учасників змагань щодо охорони природи.

Рекомендований план роботи оргкомітету

№	Закід	Термін виконання	Відповідальний
1	Комплектування головної суддівської колегії	За 2-3 місяці до змагань	Головний суддя
2	Розгляд і затвердження Положення про змагання, тиражування і розсилання	За 2 місяці до змагань	Голова оргкомітету
3	Забезпечення змагань спорядженням і устаткуванням	- -	Комендант
4	Тиражування суддівської документації (протоколів, карток, бланків заявок)	За 1 місяць до змагань	Член оргкомітету
5	Організація пропаганди змагань (підготовка і виготовлення афіш, зв'язок із пресою, радіо, телебаченням)	- //-	-// -
6	Придбання призів і дипломів для нагородження переможців	- //-	-// -
7	Забезпечення медичного обслуговування	За тиждень до змагань	-// -
8	Підготовка розміщення суддів і учасників	Напередодні змагань	Комендант
9	Організація оформлення інформації про змагання	-// -	- //-
10	Організація зустрічі учасників	-// -	Член оргкомітету
11	Забезпечення харчуванням суддів	У дні змагань	Комендант
12	Перевезення учасників до місця проживання		Член оргкомітету
13	Підбиття підсумків		Голова оргкомітету

Рекомендується визначити в Положенні умови прийому і розміщення учасників, необхідність у табірному спорядженні (намети, спальні мішки, примуси), забезпечення паливом. Обов'язково слід назвати терміни подання заявок, реєстрації учасників, час і місце проведення наради представників.

Кошторис витрат слід складати і затверджувати в межах засобів, запланованих провідною організацією за статтею «Змагання і зльоти». Кошторис повинен містити такі статті:

- оплата проїзду суддів до місця змагань, їх харчування;
- оплата керівників дистанцій за підготовку дистанцій;
- оплата медичного обслуговування;
- прокат туристського спорядження;
- оплата транспорту, оренда радіомашини, придбання призів, канцелярських товарів, матеріалів для оформлення.

Витрати за окремими статтями кошторису слід визначати, виходячи з програми змагань, чисельності суддівської колегії і місцевих умов відповідно до загальноприйнятих норм.

У дні змагань рекомендується проводити зустрічі туристських активістів щодо обміну досвідом, конкурси туристської самодіяльності на кращу саморобку туристського спорядження. Ці заходи найкраще проводити ввечері, у вільний від змагань час. У випадку, коли змагання є частиною зльоту туристів, особливо ретельно слід продумати терміни різних заходів, щоб уникнути не виправданої насиченості програми. Велику увагу приділяють матеріальному забезпеченню змагань. Зазвичай організація, що проводить змагання, не має повного комплексу спорядження й інвентаря, тому слід його орендувати в інших туристських і спортивних організаціях.

Відповідно до заявки головного секретаря слід замовити бланки протоколів, суддівських карток, довідок, придбати канцелярське приладдя. За планом оргкомітету має бути підготовлене оформлення змагань: афіші, плакати, транспаранти, щити інформації, дошки оголошень тощо. Це майно передається комендантові з подальшим використанням на змаганнях.

Важливу роль у підготовці і проведенні змагань відіграє **комендантська служба**. Комендант і його помічники - матеріально-відповідальні особи. Комендантові доручають забезпечення змагань спорядженням і інвентарем. Серед його помічників є відповідальні за харчування суддів, організацію табору учасників і суддів, забезпечення транспортом. Обслуговування змагань мають забезпечувати виділені вантажна машина для доставки спорядження, інвентаря, дров, палива, автобус для перевезення учасників і суддів, машина швидкої допомоги, радіомашина. Рекомендується домовитися про роботу автокрамниці на місці змагань.

Важливою і відповідальною справою є **вибір місця змагань** і обладнання дистанцій. Місце, вибране для змагань на природному рельєфі, повинно відповідати певним вимогам:

- знаходитися поблизу від автодороги, по якій можлива доставка людей і спорядження;
- мати зручні підходи для глядачів і учасників;

- дистанції мають бути відкриті для спостереження за ходом змагань;

- знаходитися поблизу джерела чистої питної води.

Підходи до джерела слід захистити й укріпити, поряд із ним встановити застережливу табличку про те, що вода питна і користуватися цим джерелом для умивання, купання і чищення посуду забороняється.

Можливість проведення змагань на вибраному місці слід погоджувати з місцевими органами влади, лісництвом, санітарно-епідеміологічною станцією.

Якщо місце змагань віддалене від дороги і непомітне, то слід підготувати і встановити покажчики. Заздалегідь рекомендується розпланувати майданчики для табору учасників і скласти схему розміщення команд, передбачивши окремі ділянки для 3–5 наметів і вогнищ. Розміщаючи команди, що прибули, на схемі відзначають зайняті ними ділянки. Слід виділити також місце (бажано на великій галявині) для проведення церемоній відкриття і закриття змагань. Якщо очікується присутність великої кількості учасників, то слід влаштувати сміттєві ями і туалети. Необхідно приготувати дрова або бензин для вогнищ і кухні, встановити щити з правилами пожежної безпеки і охорони природи.

Склад **суддівської колегії** визначають залежно від масштабу змагань і класу дистанцій. Чим вище масштаб змагань і складніше дистанції, тим більша кількість суддів. Для скорочення складу суддівської колегії проводять змагання на різних дистанціях не одночасно, а в різний час або день, що дозволяє обслуговувати їх меншою кількістю суддів.

Роботою суддівської колегії керує головна суддівська колегія, до складу якої входять:

- головний суддя;
- заступник головного судді;
- головний секретар;
- заступники головного секретаря;
- начальники дистанцій;
- суддя-інспектор;
- лікар.

Основою для оцінки результатів змагань є швидкість подолання природних перешкод і техніка виконання окремих прийомів пересування і страховки.

Змагання в туристських спортивних походах і подорожах проводяться, як правило, як заочні. Вони істотно відрізняються від інших видів туристських змагань. Основою суддівства таких змагань є використання методу експертних оцінок-критеріїв, що найповніше виявляють складні спортивні походи (СП) і подорожі (П).

Критерії оцінки походу складаються з чотирьох показників:

- ✓ складність СП — С;
- ✓ стратегія і тактика — СТ;
- ✓ технічність проходження — ТП;
- ✓ інтегральна оцінка — ІО.

Складність СП оцінюється від -20 до +50 балів. Якщо складність СП відповідає складності еталонного маршруту, команда отримує 0 балів. Складність СП менше еталонного оцінюється негативними балами, складність СП вище еталонного — позитивними балами. У класі подорожей складність не оцінюється.

Стратегія і тактика організації і проходження СП і П оцінюється від -10 до +10 балів. Якщо під час організації і проходження походу прийняті неправильні рішення, порушена безпека проходження, то СТ визначається від -10 до 0 балів. Якщо рішення є правильними й оригінальними, а дії групи з безпеки визнані безпомилковими, то СТ визначається позитивними балами (до +10). Технічність проходження маршруту оцінюється від -10 до +10 балів.

Якщо під час проходження маршруту група допустила помилки в техніці подолання перешкод, застосувала невдалі засоби пересування і страховки, то ТП оцінюється від -10 до 0 балів. Якщо під час подолання перешкод команда продемонструвала високий професіоналізм, прийнявши правильні й оригінальні рішення, застосувавши ефективні засоби пересування і безпеки, то ТП оцінюється позитивними балами (до +10).

Інтегральна оцінка походу визначається за показниками оригінальності, автономністю, напруженістю і значущістю походу в цілому від 0 до 30 балів.

У результаті підсумовування оцінок чотирьох критеріїв команда може отримати в класі спортивних походів — від -40 до +100 балів, у класі подорожей — від -20 до +50 балів.

Основними документами для участі команди в заочних змаганнях туристських спортивних походів і подорожей після проходження маршруту є маршрутна книжка і письмовий звіт, розглянуті відповідною повноважною МКК.

Окрім власне туристських змагань у туризмі прийнято брати участь і організовувати змагання за видами спорту, близькими до туризму, а точніше що виокремилися з туризму. До таких видів спорту належать ***спортивне орієнтування і скелелазіння.***

Змагання зі спортивного орієнтування

У спортивному орієнтуванні, як правило, використовуються три види змагань:

- ✓ орієнтування на маркірованій трасі;
- ✓ орієнтування в заданому напрямі;
- ✓ орієнтування за вибором.

Завданням учасників змагань зі спортивного орієнтування є проходження із застосуванням карти і компаса контрольних пунктів (КП), розташованих на місцевості. Дистанція проходження має бути розрахована суддівською колегією так, щоб протяжність маршруту новачків не перевищувала для хлопців - 6 км., для дівчат — 4 км.

Орієнтування на маркірованій трасі — це проходження дистанції з нанесенням на карту місцеположення КП, розташованих на трасі. Траса на карті не позначена. За помилку в нанесенні КП, що визначається відхиленням у міліметрах, нараховується штрафний час у хвиликах. Остаточний результат проходження дистанції дорівнює часу проходження дистанції плюс штрафний час. Умовою зарахування особистих результатів змагань на маркірованій трасі є нанесення всіх КП на карту шляхом проколювання карти (голкою або шпилькою) і відсутність грубих відхилень (більше 3 хвилин штрафного часу) на будь-якому КП.

Орієнтування на маркірованій трасі в основному проводиться в зимових умовах на лижах. Траса має вигляд маркірованої лижні з добре помітними контрольними пунктами, наприклад, на деревах на рівні очей.

Орієнтування в заданому напрямі — це проходження позначених на карті та розташованих на місцевості КП у встановленому порядку (відповідно до порядкових номерів на карті).

Шлях від одного КП до іншого учасники вибирають на свій розсуд. Результат кожного учасника визначається за часом, витраченим на проходження дистанції від старту до фінішу за умови “узяття” всіх КП (на кожному з них робиться певна позначка) у вказаній послідовності.

Орієнтування за вибором — це проходження протягом контрольного часу певної кількості КП у довільному порядку з метою отримання максимальної кількості очок за «узяття» КП. На дистанції можуть бути розташовані КП із різними оцінками в очках. Наприклад, найближчі КП оцінюються в 1 очко, а розташовані далі від старту-фінішу — в 2-3 очка. На карту учасника наносять усі наявні в районі змагань КП і їх позначення. У районі змагань встановлюється значно більше КП, ніж їх може «узяти» середній учасник у визначений контрольний термін. Зазвичай у таких змаганнях робиться загальний старт.

Змагання зі скелелазіння

Змагання зі скелелазіння проводяться в таких видах:

- ✓ індивідуальне лазіння (на швидкість, на складність, комбіноване);
- ✓ парні перегони;
- ✓ серія трас;
- ✓ зв'язки.

Змагання можуть проходити на природних скелях або на штучному рельєфі:

- ✓ на закритих (незнайомих) для учасників трасах;
- ✓ на відкритих трасах (із демонстрацією проходження траси судьями-демонстраторами);
- ✓ на заздалегідь випробуваних трасах.

Для проходження траси учасникам надається одна спроба, за винятком змагань із серії трас, де Положенням можуть бути передбачені дві, три і більше спроб на кожній трасі.

У **змаганнях на швидкість** спортсмени проходять трасу від старту до фінішу, прагнучи витратити мінімальний час на її проходження.

У **змаганнях на складність** час проходження траси не фіксується (окрім контрольного ліміту часу), а результат змагань при

неповному проходженні траси визначається досягнутою висотою підйому.

У змаганнях із комбінованим заліком враховується час учасників, що пройшли трасу до кінця, і висота підйому при неповному її проходженні. Висота підйому учасника визначається за верхньою точкою фіксації на трасі. У змаганні зв'язок висота підйому визначається за учасником, що йде другим. Учасник (зв'язка) видаляється зі змагань за такі порушення:

- ✓ зривання з повисанням на суддівській страховці;
- ✓ вичерпання ліміту часу;
- ✓ повернення на землю;
- ✓ вихід за обмеження;
- ✓ пропуск обов'язкової страховки;
- ✓ пропуск контрольного орієнтиру під час лазіння з орієнтуванням;
- ✓ використання для проходження траси суддівського спорядження (крюків, страхувального троса, мотузка);
- ✓ не проведена зміна ведучого під час лазіння зв'язок;
- ✓ не виконані інші передбачені суддівською колегією умови проходження траси.

Результати виступу учасників індивідуального лазіння з комбінованим заліком і в змаганнях зв'язок можуть бути подані в балах, визначуваних за формулою:

$B = 50(T_{\min}/T + H/H_0)$, де $T_{\min}$ – кращий час проходження траси;

T — час учасника (зв'язки);

H_0 — протяжність (висота) траси;

H — висота підйому учасників (зв'язки)

Учасники, що пройшли трасу від старту до фінішу, ранжируються за часом її проходження ($H/h_0 = 1$). Учасники, що не пройшли всю трасу, ранжируються тільки за висотою підйому ($T_{\min}/T = 0$).

У змаганнях із серії трас за колоподібною системою перемагає спортсмен, що пройшов найбільшу кількість трас із найменшим числом спроб. У змаганнях із серії трас за вибором учасники ранжируються за сумою балів, отриманих за пройдені траси з урахуванням послідовності проходження кожної з трас.

Велотуристські змагання

Змагання з техніки велосипедного туризму полягають у проходженні дистанцій, прокладених як по дорогах із твердим або ґрунтовим покриттям, так і на пересіченій місцевості з природними і штучними перешкодами, а також у виконанні спеціальних додаткових етапів.

Змагання проводяться на дистанціях «велоралі» (командні змагання); «фігурне водіння велосипеда», «велокрос», «триал» (особисті змагання).

«Фігурне водіння велосипеда», «велокрос», «триал» можуть бути самостійними дистанціями лише для I і II класу включно, а для III, IV класу — лише за умови їх об'єднання в одну комплексну дистанцію.

Таблиця 9

Клас дистанцій змагань	Вантаж на одного учасника, кг	Велоралі	Фігурне водіння	Велокрос	Триал		
		Протяжність км., не менше	Кількість додаткових етапів	Кількість фігур, не менше	Відстань між фігурами м, не більше	Кількість перешкод на одному колі, не менше	Кількість перешкод, не менше
IV	15	45	10..12	10	3	6	6
III	10	30	8..9	8	4	5	5
II	7	20	5..7	6	5	4	4
I	5	10	4..5	4	6	3	3

Залежно від складності дистанції поділяють на 4 класи за відповідністю перешкод технічно складним ділянкам велосипедних походів згідно з Таблицею 9.

За складом команди можуть бути чоловічими, жіночими або змішаними, на чому наголошується в Положенні про змагання. У змаганнях III–IV класів команду мають складати не менше 4-х осіб. До змагань допускаються велосипедисти з базою велосипеда (відстань між втулками коліс) не менше 950 мм. За часом проведення змагання можуть бути тільки денними.

Проходження дистанцій полягає в подоланні всіх етапів із виконанням вимог, обумовлених у Правилах, Положенні про змагання й умови їх проведення.

На **дистанції «Велоралі»** можуть бути замовлені такі етапи:

- правила дорожнього руху ;
- надання першої медичної допомоги;
- кріплення вантажу;
- установка намету;
- розпалювання вогнища;
- визначення азимута;
- ремонт велосипеда;
- спорудження укриття для велосипеда;
- рух по бездоріжжю на велосипеді;
- рух за графіком;
- швидкісна ділянка;
- підйом вгору на велосипеді;
- спуск по схилу на велосипеді;
- піщана ділянка;
- «колія»;
- рух по азимуту;
- подолання броду на велосипеді;
- орієнтування;
- в'язання вузлів;
- переправа через річку (яр) по колоді;
- переправа через річку вбрід зі спорудженими поручнями;
- переправа через річку вбрід зі спорудженням поручнів.

На кожній дистанції (етапі) суддівська колегія може встановлювати оптимальний і контрольний час проходження. Розрахунок оптимального і контрольного часу визначається суддівською колегією з урахуванням класу змагань і конкретних погодних умов.

За перевищення контрольного часу команда (учасник) видаляється з дистанції (етапу). За перевищення оптимального часу накладаються штрафні бали відповідно до правил.

Вважається, що учасник пройшов дистанцію, якщо передне колесо його велосипеда торкнулося лінії фінішу. Падінням вважається ситуація, коли учасник торкнувся землі будь-якою частиною тіла вище коліна.

Автотуристські змагання

Активна участь у зльотах і змаганнях, що проводяться туристськими клубами, має важливе значення для підготовки автотуристів до подорожей. Для організації цих заходів у клубах створюються спеціальні комісії і колегії суддів.

Найбільш популярні змагання, в яких туристи виступають на власних автомобілях, — автотуристське ралі, автотуристське багатоборство, автотуристська смуга перешкод і «зіркові» походи.

Автотуристське ралі проводиться в строк від одного до трьох днів на дистанції від 150 до 750 км. і складається з дорожніх змагань, основним показником яких є дотримання заданого графіка руху, додаткових змагань, де основними показниками є досягнута в певних умовах швидкість руху, майстерність водіння транспортного засобу або виконання технічного випробування в штучно створені умовах.

Автотуристське багатоборство складається з довільного поєднання не менше трьох видів таких змагань: фігурного водіння, розгону-гальмування, слалому, швидкісного підйому, спринту. Ці види змагань можуть проводитися самостійно або входити як складова частина до ралі або до «зіркового» походу. На відміну від ралі, що проводиться на протяжних ділянках доріг, для організації багатоборства достатньою є наявність порівняно невеликих, зручних для огляду майданчиків, що забезпечує видовищність заходу.

Фігурне водіння автомобіля проводиться на трасі завдовжки не менше 400 м на горизонтальному майданчику з твердим гладким покриттям або на майданчику з трав'яним покриттям. Тут встановлюють десять фігур на відстані не менше 10 м одна від одної. Фігури позначають лініями, обмежувачами на легких стійких підставках. Перемагає той, хто найшвидше проходить усі фігури з найменшою кількістю штрафних очків.

Решта видів змагань із багатоборства прості щодо організації, не потребують особливого обладнання і можуть бути організовані невеликою групою туристів на привалі.

Розгін-гальмування - це змагання полягає в тому, що їх учасник повинен за командою найшвидше пройти дистанцію завдовжки 30—100 м і зупинитися точно в зоні зупинки. За лінією фінішу знаходяться контрольні смуги, перетинання кожної з яких дорівнює одній секунді штрафного часу.

Спринт. Цей вид змагань має два різновиди: спринт, учасник якого долає всю дистанцію знаходячись в автомобілі, і спринт «леман», коли частину дистанції (15–20 м) учасник повинен пробігти. Траса змагань — 100–150 м на прямій рівній ділянці дороги з твердим покриттям (якщо змагання проводяться на ґрунтовій дорозі, то довжина траси скорочується). Умови змагання прості — продемонструвати, хто швидший.

Швидкісний підйом. Змагання проводяться на будь-якому природному схилі з твердим щільним земляним або трав'яним покриттям, який можна подолати без застосування засобів проти ковзання. Довжина траси — 100–150 м, крутизна — не більше 20 градусів. Місце старту розташовується на підйомі або біля самого підніжжя схилу.

Слалом. На трасі завдовжки близько 500 м встановлюють ворота або одиничні обмежувачі. Завдання учасників змагання полягає в тому, щоб за найменший час пройти послідовно всі ворота. Воно ускладнюється розташуванням воріт, яке потребує частої зміни напрямку руху, а за кожне торкання обмежувачів учасник змагань одержує штраф.

Автотуристська смуга перешкод. На відміну від інших видів змагань це змагання — командне. Особливо цікавим є змагання сімейних екіпажів.

Мета цього змагання — не тільки розвинути водійські навички, але й перевірити туристську вправність членів екіпажу. Неважаючи на невелику довжину траси (500–1500 м), її прокладають у такій місцевості, де наявні перешкоди, характерні для автотуристських маршрутів (пісок, бездоріжжя, броди, круті підйоми, спуски тощо). Крім того, змагання ускладнюються такими доповненнями або деякими з них: установкою, зняттям і укладанням намету, подоланням перешкод пішки по колоді, розпалюванням вогнища з кип'яченням води, заміною переднього колеса, імітацією проколу камери заднього колеса (накачування до норми насосом). Можливе залучення й інших елементів туристської техніки — надання допомоги постраждалому, орієнтування на місцевості тощо.

Під час руху на трасі кожен учасник може надавати допомогу товаришеві по команді аж до буксирування або штовхання автомобіля. У разі неправильного виконання окремих елементів туристської техніки команда отримує штрафні очки. Перемагає той,

хто витратив менше часу на проходження дистанції й отримав менше штрафних очок.

«Зіркові» походи автотуристів. Це змагання з проходження розробленого учасниками походу маршруту з фінішем у місці і в термін, визначений положенням. Час старту, графік руху і тривалість походу встановлюють самі учасники походу.

«Зірковий» похід може мати один або кілька фінішів (етапів). На кожному з фінішів можуть бути проведені змагання, описані вище. Залежно від мети змагання його основними показниками можуть бути: пройдена відстань, пізнавальне значення пройденого маршруту, суспільно-корисна робота, проведена на маршруті, забезпечення безпеки в дорозі; дотримання власного графіка руху, результати на фініші.

Результати команди визначаються кількістю очок, отриманих множенням відстані, пройденої її екіпажами, на кількість екіпажів. Заохочення екіпажів, які подолали відстань дорогами з гіршим станом проїжджої частини або на автомобілях меншої потужності здійснюється множенням отриманого результату на спеціальні коефіцієнти.

Дитячі туристські змагання

Дитячі туристські змагання є відносно простими з елементами гри змаганнями, що мають такі складові частини:

Установка намету. У змаганні беруть участь дві групи з чотирьох-п'яти хлопчиків. Кожна група ставить намет, входить до нього і застібає. За командою «Почали» діти швидко розстібають запону, вилазять і згортають намети згідно з правилами, складаючи кілочки в одному місці. Потім за сигналом судді ставлять намет відразу на десять кілочків. Встановивши намет команда знову збирається в ній, застібаючи запону. Суддя перевіряє, чи правильно встановлений намет, і фіксує час. Штрафом карається: загальний перекіс –5 балів; перекіс схилу –3 бали; перекіс стінки –2 бали; слабке натягнення мотузки, неправильно забитий або витягнутий кілочок –3 бали.

Туристська смуга перешкод складається з 5–7 етапів. Два етапи — перший і останній (установка намету і його згортання)

виконується всією командою, а інші проводяться естафетою. Склад команди 4–6 учнів. Етапи смуги перешкод:

✓ перша вікова група — установка намету, підлаз, переправа по колоді, купина, маятник, транспортування постраждалого;

✓ друга, третя вікові групи — установка намету, переправа по паралельних мотузках, підлаз, переправа через болото по жердинах, транспортування постраждалого.

Перемагає команда, яка найшвидше подолає смугу перешкод і набере більшу кількість балів. Підсумки підбиваються за віковими групами.

У другій половині дня можливе проведення індивідуальних змагань з укладання рюкзака, розпалювання вогнища тощо. Між загонами також проводять туристсько-географічну вікторину, конкурси туристської пісні, емблем, туристських листків. День юного туриста завершується увечері біля вогнища.

Приклади туристських ігор:

Гра «До зустрічі». У грі беруть участь два учні. Кожен отримує аркуш, де зазначено курс (азимут) і відстань певних ділянок, які потрібно пройти, щоб зустрітися з партнером. Наприклад, один із учасників отримує аркуш з такими даними: 90°—5 м, 180°—10 м, 90°—6 м., 360°—16 м, 270°—до зустрічі; другий - 270°—5 м, 180°—10 м, 270°—6 м, 360°—16 м, 90°—до зустрічі. Паперові ковпаки, які гравці надягають на голову, дають можливість бачити тільки компас і невеликий простір під ногами. Обернувшись один до одного спиною, вони йдуть певним маршрутом. Якщо гравці зустрічаються, їх команда отримує бали (очки), якщо ні — бали не налічуються.

Гра «Зозуля». У грі одночасно можуть брати участь дві групи з 10–12 учнів кожна. Це групи розвідників, їх завдання — обстежити ліс, виявити якомога більше «зозуль» — ворожих снайперів, які можуть знаходитися в найнесподіваніших місцях: один — в гілках густої ялини, другий — в чагарнику, третій — серед гілок берези. «Зозулі» - це опудала, зроблені з гілок або соломи, які мають власні номери, замасковані гілками і шматочками тканини та завчасно розміщені в місці проведення гри. Розвідники мають схематичний нарис району лісу (карту) і кілька помітних орієнтирів - звітну карту. На цій схемі позначені місця перебування «зозуль». Розвідник повинен знайти «зозулю» і занотувати її номер на схемі. Кожна

знайдена «зозуля» — 1 бал, за пропущену «зозулю» розвідники втрачають 3 бали.

Контрольні запитання і завдання

1. Види і форми туристських змагань.
2. Зміст програми туристського зльоту.
3. Порядок підготовки туристських змагань.
4. Кошторис витрат туристських змагань.
5. Облаштування місця змагань.
6. Комендантська служба на змаганнях.
7. Склад суддівської колегії туристських змагань.
8. Критерії оцінки заочних змагань із туризму.
9. Проведення змагань з орієнтування.
10. Змагання зі скелелазіння.
11. Велотуристські змагання.
12. Автотуристські змагання.
13. Дитячі туристські змагання.

Організаційно-масове спрямування діяльності туристичної організації

До основних, найпоширеніших організаційно-масових заходів, які проводять самодіяльні туристські колективи для широкої публіки, належать туристські вечори, зльоти, ярмарки, конкурси, показові виступи, табори відпочинку, змагання.

Туристсько-краєзнавчі вечори

Підбиття підсумків подорожі не обмежується складанням письмового звіту і зарахуванням у МКК. Наступним, не менш важливим етапом є цікава розповідь про свою подорож людям. **Туристсько-краєзнавчий вечір** - це найпопулярніша і найефективніша форма такої розповіді.

Туристсько-краєзнавчі вечори влаштовуються в усіх видах туристських об'єднань: дорослих, студентських, шкільних, у клубах, федераціях, секціях із метою відпочинку, оприлюднення отриманих під час подорожі вражень, пропаганди краєзнавства і туризму серед населення. У школах такі вечори разом з іншими видами позакласної роботи, сприяють розвитку розумової діяльності учнів, формуванню організаторських здібностей, активності та самостійності.

Програми вечорів завжди складаються з повідомлень і доповідей туристів про виконану роботу (Частина 1) і художньої самодіяльності (Частина 2) з інсценуванням, літературними монтажами, піснями, переглядом фільмів і фотографій, випуском гумористичної стінгазети тощо. Як правило, на вечорах організовуються виставки фотоальбомів, туристських речей, саморобного туристського спорядження, краєзнавчих матеріалів.

За тематикою туристські вечори поділяють на такі групи:

- ✓ вечори-зустрічі з цікавими людьми, дослідниками, краєзнавцями, авторами науково-популярних видань;
- ✓ зустрічі учнівської молоді різних шкіл, вузів, міст;
- ✓ вечори-звіти щодо результатів походів і екскурсій;
- ✓ тематичні вечори, присвячені ювілеям відомих людей або видатним подіям;

✓ тематичні вечори географічного, історичного, етнографічного або іншого подібного спрямування.

Зважаючи на складність підготовки вечори проводяться не частіше 1–2 разів на рік. Підготовку починають завчасно, приблизно за 1,5–2 місяці. Після складання й обговорення програми розробляють чіткий план проведення заходу. Програму і план вивішують на дошці оголошень у вестибюлі клубу (школи) для загального огляду.

Робоча програма підготовки вечора завжди містить такі основні заходи:

1. Розподіл обов'язків оргкомітету, терміни виконання, складання кошторису фінансових і матеріальних витрат.

2. Підготовка доповіді або монтажу (колективного або індивідуального) для вступної частини.

3. Виготовлення і оформлення стендів, графіків, діаграм до доповіді, випуск стінгазети.

4. Оформлення виставки результатів екскурсій і походів (колекції, альбоми, стенди, описи) і творчості членів туристського колективу та їх дітей.

5. Оформлення виставки туристських, краєзнавчих, географічних й інших книг-новинок.

6. Складання вікторин і конкурсів для вечора, робота журі за ними.

7. Підготовка художньої самодіяльності (розроблення сценарію, розподіл ролей, виготовлення декорацій і костюмів, проведення репетицій).

8. Виготовлення оголошення-афіші про вечір, плакатів і гасел для залу.

9. Складання списку гостей і запрошення їх на вечір.

10. Оформлення залу, сцени.

11. Адміністраторська робота на вечорі (ведучий, керівник ігор, чергування в коридорах тощо).

12. Організація харчування на вечорі (напої, бутерброди, цукерки).

13. Організація відпочинку і розваг учасників вечора (музика, танці, ігри, кімната відпочинку тощо).

Виставки, ярмарки і туристські салони

На сьогодні постійні і періодичні туристські виставки, ярмарки і салони діють на комерційній основі у багатьох містах України й інших країн. На них щорічно тисячі туристських компаній представляють свої пропозиції щодо відпочинку, лікування і подорожей, рекламують свої можливості і послуги у сфері туризму, відпочинку й індустрії гостинності.

Приклади масштабних комерційних виставок:

- ✓ *Туристський салон України «Подорожі і туризм»;*
- ✓ *Міжнародний туристський салон «Україна-2007» (організатор - Державна туристська адміністрація України);*
- ✓ *Виставковий центр «Казанський ярмарок» (організатор: Міністерство у справах молоді, спорту і туризму Республіки Татарстан).*

Учасниками таких виставок є провідні туроператори, круїзні центри, готелі, санаторно-курортні комплекси, авіакомпанії, страхові компанії. Активну участь у роботі виставок беруть державні і регіональні органи управління туризмом, туристські асоціації, використовуючи можливість у повному об'ємі продемонструвати туристські можливості свого регіону широкому колу відвідувачів.

Експонати цих виставок групують за темами і розділами:

- ✓ туроператори;
- ✓ турагентства;
- ✓ авіакомпанії;
- ✓ готельний бізнес, послуги розміщення;
- ✓ оздоровчий туризм;
- ✓ курорти, санаторії;
- ✓ пригодницький і спортивний туризм;
- ✓ екстремальний туризм — екотуризм;
- ✓ транспортні перевезення (авіа-, авто-, залізничні);
- ✓ комп'ютерні системи бронювання;
- ✓ інформаційні технології в туризмі;
- ✓ морські й річкові круїзи;
- ✓ екскурсійний бізнес;
- ✓ музеї і визначні пам'ятки;
- ✓ навчання за кордоном;
- ✓ парки розваг;

- ✓ страхові компанії;
- ✓ засоби масової інформації з туризму.

У період проведення виставок на влаштовуються прес-конференції за участю представників державних, суспільних і ділових кіл, міжнародні науково-практичні конференції й інші заходи.

Учасником подібних комерційних виставок може стати будь-яка самодіяльна туристська організація на умовах орендної плати за місце і дозвіл на участь організаторам заходу.

Самодіяльні некомерційні **виставки** (одноразовий захід), ярмарки (періодично організовувані у певному місці торги) і салони (виставки-магазини, що постійно працюють) найчастіше організовують великі туристські об'єднання — міські або районні клуби і товариства, іноді - невеликі колективи туристів після проведення цікавої подорожі або по закінченні туристського сезону.

Туристсько-краєзнавчі виставки — одна з форм підсумкової позакласної роботи учнів у школах. Періодичні виставки проводяться під час туристського зльоту, а ті, що організовані при школі, діють постійно. Залежно від конкретних умов у школі можуть бути як періодичні виставки, так і ті, що діють постійно.

Експонати для виставок збирають і оформляють не тільки члени туристських і краєзнавчих гуртків, але й учні-ентузіасти, які беруть участь у навчальних екскурсіях чи самостійно подорожують рідним краєм.

Виставковим матеріалом є альбоми з описами окремих територій, підприємств, звіти і щоденники екскурсій і походів, стінні газети, календарі, фотографії, замальовки, схеми, малюнки тощо. Важливими експонатами є карти, колекції, гербарії й інша наочність, фотомонтаж.

Експонати на виставці, як правило, розміщують групами (за окремих темами, розділами) з експозиційним оформленням, пояснювальними текстами тощо).

Туристський клуб «Романтик»:

22 грудня 2007 року о 16.00 відбудеться міський підсумковий вечір в актовому залі ОНУ імені І.І. Мечникова, другий поверх (Французький бульвар).

У програмі: фото- і відеозвіти про походи різних категорій складності найкрасивішими куточками нашої планети; фотоконкурс, виставка, виступ туристських клубів міста, туристські авторські пісні.

Туристські табори й експедиції

Літня табірна робота проводиться переважно в системі шкільної і вищої освіти на базі шкільних і студентських таборів і турбаз. На літній період як наставники-вихователі до них залучаються студенти та молоді вчителі, а в штаті більшості таборів є постійні співробітники з багатим туристсько-спортивним досвідом. Табір привертає дітей новизною умов, новими друзями, можливістю вільного вибору занять за вподобанням, випробувати свої сили в багатьох корисних і цікавих справах. Літній відпочинок у таборі — це, насамперед, робота різноманітних гуртків, секцій, клубів, студій, походи і екскурсії по регіону, суспільно корисна праця тощо. Серед працюючих гуртків завжди є краєзнавчий або географічний.

Керівник табірнього гуртка складає план роботи гуртка на кожну зміну. У структурі плану зазначаються: 1) мета і практичні завдання гуртка; 2) теми і короткий зміст окремих занять; 3) перелік заходів, у яких беруть участь гуртківці; 4) бажані підсумкові результати роботи гуртка; 5) напрями організаційно-виховної роботи (робота з гуртківцями-інструкторами, органами дитячого самоврядування тощо); 6) форми заохочення гуртківців; 7) форми підвищення кваліфікації й організаційно-методична робота в таборі.

План роботи гуртка складається на 6–10 занять із розрахунку по 2–3 години на заняття (по 45 хвилин кожне). Заняття проводяться в приміщенні або на місцевості, на одному занятті розглядаються декілька тем. Гуртківці-туристи, як правило, є організаторами загальнотабірних туристських заходів. З огляду на це, на практичних заняттях слід приділяти особливу увагу організації масових туристських змагань (укладання рюкзака, установка намету, розпалювання вогнища тощо), туристських ігор, пісень. Залежно від складності майбутніх походів, загальнотабірного календарного плану, масових заходів, особливостей погоди, інтересів дітей, часу на оформлення зібраних матеріалів, деякі заняття повторюють або, навпаки, зменшують їх кількість. Керівник веде журнал роботи гуртка, в якому фіксує відвідування занять учнями,

зміст занять, форми підбиття підсумків масової й індивідуальної форм роботи з дітьми.

Головною особливістю табірних краєзнавчих гуртків є практична суспільно-корисна спрямованість. Друга особливість роботи гуртка в таборі полягає в об'єднанні та взаємодії гуртків різних профілів для підготовки і проведення різних табірних свят, організації походів і екскурсій, створення агітбригад, шефської роботи з дітьми.

Метою туристських і краєзнавчих гуртків на сьогодні є залучення дітей і учнівської молоді, до руху (естафети) «Моя земля — земля моїх предків», збору матеріалів для краєзнавчої виставки або куточка музею, виконання норм ГПО з туризму, юнацьких спортивних розрядів, нормативів на значок «Юний турист» і «Турист» тощо.

Наприклад, Центральний табір туристського активу учнів України в Закарпатті (Іршавський район, с. Осий) є структурним підрозділом Центру туризму.

Табір приймає як дітей, підлітків, студентську молодь, так і дорослих. На його базі проводяться всеукраїнські масові туристсько-краєзнавчі заходи: зльоти, змагання, конференції, оздоровчі заходи, відпочинок, курси і семінари для фахівців різних категорій. Табір організовує різноманітну екскурсійну й оздоровчу програму: до єдиної в Європі водяної кузні «Гамора», розташованої в с. Лісичево, монастиря Серафима Саровського в с. Пріборжавськое, термального басейну в м. Берегове, до Мукачівського і Хустського замків тощо. За бажанням відпочиваючих можливі виїзди за кордон (Румунія, Угорщина, Словаччина). Проводяться одноденні і багатоденні туристські походи по заповідниках «Ялиновий камінь», «Зачарована долина», «Чорна грязь», тематичні походи «До мінеральних джерел Карпат», сходження на вершини хребта Великий Поділ та інші.

Шкільні туристсько-краєзнавчі заходи

Підсумки шкільної туристсько-краєзнавчої роботи підбиваються, як правило, у вигляді **вечорів-звітів, урочистих засідань, олімпіад, виставок, туристських зльотів** й інших масових заходів. З огляду на це, залучення якомога більшої кількості школярів до проведення таких заходів є надзвичайно важливим.

Однією з форм масової туристської роботи є **зльоти і змагання**, як підсумки всієї виконаної туристської роботи в школі за

навчальний рік, що завжди привертають безліч глядачів, а також новачків і досвідчених туристів. У той же час вони є підготовкою до подорожі, оскільки на змаганнях удосконалюються техніка і тактика пересування на місцевості, уміння долати різні природні перешкоди, орієнтуватися.

Зльоти краще проводити на початку нового навчального року восени, як огляд туристської роботи за літній період. Зльоти допомагають залучати учнів до систематичних туристсько-краєзнавчих занять, вести наочну агітацію і пропаганду туризму. Під час їх проведення здійснюється підготовка юних туристів, відбувається складання класифікаційних нормативів з туризму. Для багатьох школярів зльоти дають можливість переконалися в тому, що туристсько-краєзнавча робота – це не тільки романтика. Туристський зліт — свято для дітей, тому його програма повинна бути насиченою цікавими заходами (змаганнями, оглядами, екскурсіями, виставками тощо).

Розробляючи положення і програму зльоту, слід визначити його мету і завдання, місце і час проведення, обрати і затвердити відповідальних (оргкомітет і суддівську колегію); скласти кошторис витрат на харчування учнів, на закупівлю книг для заохочень, придбання аптечки тощо; визначити представників від учасників і гостей зльоту, затвердити їх кількісний склад, порядок прибуття на зліт і повернення; підготувати необхідний інвентар і туристське спорядження, розв'язати інші організаційні і господарські питання. У програмі зльоту необхідно також зазначити, де і як розташуються групи або команди учасників, о котрій годині і як буде проводитися відкриття зльоту (урочиста лінійка, підйом прапора, рапортування, вітання, парад учасників), коли і як відбуватиметься його закриття.

Для проведення змагань із техніки туризму завчасно готується смуга перешкод протяжністю 1–1,5 км., що складається з водного рубіжу, заболоченої ділянки, лісу із завалами і чагарником, слабкохвилястого рельєфу для подолання спусків і підйомів й інших перешкод, виходячи з конкретних місцевих умов. До цього виду змагань, крім того, входять: ходіння по кладках, колоді, переміщення по канату, стрибки в довжину і висоту, володіння прийомами сигналізації, установка намету і розпалювання вогнища, підготовка саморобного кухарського вогнища тощо.

Змагання топографів передбачають зйомку плану невеликої території або складання схеми ділянки шляху заданого маршруту. Змагання санітарів допомагають виявити ступінь підготовленості туриста до походу, його вміння скласти аптечку, надати першу допомогу постраждалому тощо. У програму зльоту можна включити огляд стану табору, конкурс кухарів, знавців теорії туризму, конкурс на кращого виконання туристських пісень й інші заходи, пов'язані з краєзнавчою роботою школярів.

Результати з усіх видів змагань, оглядів, конкурсів оцінюються в балах окремо для чоловічих і жіночих команд, колективів і переможців в індивідуальних змаганнях.

Краєзнавчі і географічні олімпіади — це підсумковий огляд досягнень учнів-гуртківців за певний період їх туристсько-краєзнавчої роботи. Крім того, вони покликані виявити географічно-краєзнавчий кругозір і дослідницькі навички учнів.

За змістом олімпіади поділяють на краєзнавчі, тематичні і загальногеографічні, або змішані. Можуть організовуватися як внутрішньошкільні, так і позашкільні (між школами) краєзнавчі олімпіади і вечори. Внутрішньошкільні олімпіади проводяться за двома варіантами: перший — це олімпіади в географічному або туристсько-краєзнавчому гуртку, що складаються з урахуванням віку його членів; другий — олімпіади між паралельними класами або групами учнів одного віку. В окремих випадках олімпіади організовуються і проводяться в школах спільно з позашкільними установами і вищими навчальними закладами (останніми — з метою відбору кращих учнів для запрошення на навчання).

Про початок олімпіади учнів повідомляють завчасно, щоб вони мали можливість підготуватися. Тривалість олімпіади в 5–7 класах складає 1–1,5 години, в старших класах — 1,5–2 години. Залежно від складності матеріалу і віку учнів кількість завдань і питань може бути від трьох до шести і більше. Виконані роботи перевіряються членами журі й оцінюються в балах. Переможців заохочують грамотами, книжками, іншими подарунками.

Кращою формою олімпіад, що позитивно зарекомендувала себе на практиці, є колективне змагання, учасниками якого є команди учнів одного віку. Кількість команд не обмежується, всі вони отримують однакові завдання (питання). Правильні відповіді

зараховуються у балах усієї команди, враховуються якість відповідей, вичерпність і глибина думок. Окремих учасників будь-якої команди за найкращі відповіді слід відзначати і заохочувати призами.

Олімпіади повинні бути передбачені робочим планом гуртка й адміністрації школи. Як правило, вони проводяться в кінці навчального року, але можливі як у кінці першого півріччя, і в період підведення підсумків краєзнавчої роботи. Організаційним центром внутрішньошкільних олімпіад туристсько-географічного профілю є гурток, що має в своєму розпорядженні відповідні матеріали, карти, атласи.

Зльоти автотуристів

Зльоти автотуристів - це наймасовіші цікаві заходи, тривалістю, як правило, один-два дні, програма яких складається не тільки зі змагань, а й із різних конкурсів. Завданнями кожного зльоту є, насамперед, оцінка роботи автотуристських колективів за певний період, обмін досвідом з організації подорожей, а також військово-патріотичної, природоохоронної й іншої роботи.

Як правило, зльоти автотуристів проводяться на початку і в кінці літнього сезону і пов'язані зі знаменними датами в житті країни. Організатори розробляють Положення про зліт і його програму так, щоб дати можливість усім його учасникам (не тільки водіям) взяти участь у конкурсах, сімейних змаганнях, масових маніфестаціях, заходах щодо охорони природи тощо.

На зльотах проводяться конкурси на краще знання Правил дорожнього руху, на краще оснащення автомобіля для подорожі, на краще устаткування табору, а також різні конкурси, пов'язані з супутніми захопленнями, — на кращу фотографію, фотоальбом про похід, слайдфільм або кінофільм. На масштабних обласних або міжобласних зльотах проводять конкурси на кращу агітаційно-пропагандистську роботу з автотуризму, з охорони природи, організацію художньої самодіяльності тощо.

Якщо зльотом автотуристів передбачається визначити переможців серед команд підприємств, міст або областей, у Положенні про зліт затверджується перелік обов'язкових змагань і конкурсів.

Неодмінною частиною будь-якого зльоту є масові заходи: урочисте відкриття зльоту з виступами його організаторів, ветеранів війни і праці, представників організацій; урочисте покладання вінків до пам'ятників; трудовий десант (робота учасників зльоту з очищення лісу, саджання дерев, впорядкування зони відпочинку; допомога в проведенні сільськогосподарських робіт колгоспу, на території якого проходить зліт); зустрічі з героями і ветеранами, з відомими мандрівниками, спортсменами, ученими, працівниками мистецтва, фотографами; спортивні ігри, вікторини.

Організатори автотуристських заходів вибирають місця для прокладання трас змагань і галявини для табору зльоту з таким розрахунком, щоб ці місця мали зручні під'їзні шляхи, що сполучаються з дорогами з твердим покриттям. Використання території з зазначеною метою погоджують із природо-охоронними органами і власниками земель (колгосп, лісництво). Потрібен також дозвіл санітарно-епідеміологічної станції, органів охорони лісів від пожеж і Державтоінспекції.

Організація змагань, особливо зльотів автотуристів, вимагає від туристського клубу розв'язання багатьох проблем. До цього залучається актив клубу і низових секцій автотуризму, оскільки нечисленний склад штатних працівників клубу не в змозі виконати такий об'єм роботи. Окрім вказаних вище погоджень, необхідно підготувати документацію зльоту (або змагань): положення, програму і кошторис, список оргкомітету, суддівської колегії і журі конкурсів; організувати тиражування запрошень на зліт, збір заявок від учасників, рекламу заходів у міському або районному друці, підготувати документацію для суддівства змагань і конкурсів, придбати призи, грамоти і дипломи; підготувати сценарії відкриття і закриття зльоту і нагородження переможців, а також вечірнього вогнища й інших заходів; вибрати і підготувати до змагань траси і місце для табору; завезти у разі необхідності дрова, побудувати туалети, облаштувати місця для набирання питної води і для закопування сміття. Необхідно організувати заходи щодо безпеки змагань (наявність машин Державтоінспекції і медичної допомоги), а на масштабних зльотах — пересувних автозаправних станцій і радіомашин із гучномовцями для трансляції інформації про перебіг змагань, забезпечення засобами зв'язку контрольних пунктів на маршрутах змагань. Необхідно забезпечити наявність покажчиків

шляхів під'їзду до місця зльоту; інвентаря для проведення змагань, конкурсів, вікторин, вечорів й інших заходів зльоту, а також для трудового десанта; доставку до місця зльоту гостей і членів суддівської колегії й оргкомітету.

Під час проведення масштабних змагань автотуристів, і особливо таких масових заходів, як районні або міські зльоти, необхідно поєднувати засоби і зусилля туристських організацій і добровільних товариств автомотолюбителів, товариства охорони природи, добровільних спортивних товариств, великих підприємств й інших організацій.

Для підготовки і обслуговування зльотів і змагань при туристських клубах організовуються колегії суддів із туризму, які, на прохання колективів фізкультури або інших організацій, окрім загальноклубних заходів, проводять суддівство змагань первинних організацій автотуристів, розглядають і затверджують звіти головних суддів про підсумки проведених змагань, організовують заходи щодо підготовки і підвищення кваліфікації суддів, враховують їх роботу і розглядають матеріали щодо присвоєння суддівських категорій. Облік роботи суддів здійснюється в суддівських квитках і облікових картках, що зберігаються в колегії. Залежно від кількості і масштабів змагань, які обслуговував суддя, йому присвоюється одна з суддівських категорій— III, II, I, республіканська.

Контрольні запитання і завдання

1. Порядок підготовки туристського вечора.
2. Зміст програми туристського вечора.
3. Структура комерційної туристської виставки.
4. Структура любительської туристсько-краєзнавчої виставки.
5. Зміст роботи туристського табору.
6. Порядок роботи табірних краєзнавчих гуртків.
7. Шкільні туристсько-краєзнавчі заходи.
8. Які заходи передбачаються зльотом туристів?
9. Порядок підготовки і проведення туристсько-краєзнавчих олімпіад.
10. Як проводяться зльоти автотуристів?
11. Вибір і облаштування місця проведення зльоту туристів.

Екскурсійно-масове спрямування діяльності туристичної організації.

Типи і види географічних екскурсій

Географічні екскурсії поділяють на два типи: екскурсії краєзнавчо-географічні (місцеві) і дальні екскурсії.

Краєзнавчо-географічні (місцеві) екскурсії є найважливішим засобом пізнання географії рідного краю, його історії, перетворення природи і господарства. Вони мають такі види:

1. Екскурсії на природу.
2. Місцеві виробничі екскурсії.
3. Екскурсії населеним пунктом (містом, селом).
4. Екскурсії до краєзнавчих музеїв, на виставки.

Екскурсії на природу бувають комплексними або спрямованими на вивчення одного з компонентів природи. Ці екскурсії в переважній більшості є одноденними. Разом із тим одноденні походи до найближчих передмість є навчально-тренувальними і сприяють виробленню досвіду перед здійсненням багатоденних походів.

Виробничі екскурсії організовуються до найближчих промислових і сільськогосподарських підприємств (заводів, фабрик, електростанцій, ферм, птахофабрик тощо).

Екскурсії населеним пунктом знайомлять із загальним виглядом міста або села, мікрорайонами, особливостями планування і забудови. Цікавим є ознайомлення з історією розвитку населеного пункту, економічна оцінка географічного положення, порівняння минулого з сьогоденням.

Краєзнавчі музеї створені в багатьох містах, селах і навіть в окремих школах. Шкільні краєзнавчі музеї — це результат добре організованої роботи географічних гуртків, клубів і краєзнавчих товариств. У музеях, як правило, сконцентровані численні експонати, що відображають різноманіття природи, стан економіки і культури свого краю.

За характером організації і методикою проведення до музейних екскурсій дуже близькі **екскурсії на виставки**. Найбільш важливими є екскурсії на виставки досягнень народного господарства, дитячої творчості (шкільні, міські, районні тощо).

Дальніми екскурсіями вважають багатоденні поїздки на значні відстані від місця проживання на автомобілях, поїздом, на теплоході або літаком. Маршрути таких екскурсій, як правило, виходять за межі своєї області, краю і навіть країни. Вони можуть пролягати по найбільших річках, узбережжями морів і океанів, перетинати декілька природних зон і гірських країн.

Екскурсія зазвичай складається з трьох етапів: підготовчого, власне екскурсії і завершального, або камерального, коли учасники обробляють зібрані матеріали.

Підготовчий етап полягає у складанні плану екскурсії, що охоплює основні етапи і види робіт, накопичення учасниками знань щодо теми екскурсії. Спонтанні екскурсії, без проведення серйозної підготовчої роботи, є малоефективними і часто перетворюються на звичайні розважальні прогулянки.

Безпосередньо перед екскурсією з учасниками проводиться **вступна бесіда** для пояснення мети і завдання цього заходу, визначення можливих організаційних варіантів, розподілу обов'язків.

Завершальний (камеральний) етап - учасники екскурсії обробляють зібрані матеріали, результатами чого є описи, фотомонтажі, колекції, замальовки, картографічні роботи, які зазвичай поповнюють географічні кабінети, шкільні краєзнавчі музеї, музеї і фонди туристських клубів, виставок і салонів.

Підготовка екскурсії

Перш ніж екскурсію побачить і почує споживач-екскурсant, необхідно провести велику підготовчу роботу, пробні екскурсії, рекламні акції.

Підготовка екскурсії складається з таких етапів:

1. Вибір теми, яка визначає зміст екскурсії.
2. Підбір літератури.
3. Ознайомлення з експозиціями і фондами музеїв.
4. Відбір і вивчення екскурсійних об'єктів. Важливими «об'єктами» екскурсії завжди є видатні люди, старожили, краєзнавчі музеї.
5. Складання маршруту екскурсії.
6. Проходження маршруту.
7. Підготовка тексту екскурсії.

8. Формування «портфеля екскурсовода» — комплекту наочності, яка використовуватиметься під час екскурсії.

9. Складання методичної розробки екскурсії (мета, тема, маршрут і об'єкти, тривалість, методичні прийоми показу і розповіді, організація і технічне проведення, (6–12 сторінок)).

10. Затвердження цієї розробки керівництвом.

11. Проведення екскурсії.

Спочатку складається бібліографія, вивчаються архівні історичні джерела, статистичні дані, періодика, експозиції і фонди музеїв тощо. Найважливіший етап — відбір найцікавіших екскурсійних об'єктів, здатних справити незабутні враження на екскурсантів і викликати бажання відвідати цей туристський центр ще раз. Аксиомою є правило: «від показу до розповіді», надаючи пріоритет зоровим враженням порівняно з почутою інформацією.

Відповідно до обраних екскурсійних об'єктів складається **маршрут екскурсії**, найзручніший шлях проходження екскурсійної групи, що дозволяє розкрити зміст екскурсії. Наступним є розроблення технологічної карти екскурсії, як своєрідного плану показу об'єктів і викладення матеріалу, пов'язаного з ними, методичні прийоми показу і розповіді. Згідно з розробленим планом складаються тексти: **контрольний** — для туристської фірми, **індивідуальний** — для екскурсовода. Часто текст і зміст екскурсії оперативно пристосовують до реальних екскурсантів, враховуючи їх знання, підготовленість і специфіку аудиторії.

Технологічна карта екскурсії

Технологічна карта екскурсії допомагає ефективніше донести її зміст екскурсантам. Окрім того, технологічна карта екскурсії є основним документом, необхідним для сертифікації туристсько-екскурсійної організації, що претендує на здійснення екскурсійної діяльності.

Технологічна карта екскурсії - це підсумковий документ, який складається в кінці творчого процесу створення екскурсії, перед останнім його етапом — поданням приймальної комісії під час проведення пробної екскурсії. У ній зазначаються тема, підтеми, мета, завдання екскурсії, оптимальний варіант маршруту, його

протяжність і тривалість, об'єкти показу, місця зупинок, організаційні й методичні вказівки, прийоми показу і розповіді.

Технологічна карта складається з трьох частин: вступу, основної частини й висновків. Вступ і висновки не пов'язані з екскурсійними об'єктами і розташовуються в карті до і після графічно оформленої основної частини екскурсії. Вони містять лаконічні вказівки на відомості щодо екскурсії, з якими екскурсовод повинен обов'язково ознайомити групу з метою привернення уваги учасників заходу до об'єктів показу і змісту екскурсійної розповіді. (Текст у технологічній карті записується без урахування її граф). У вступі можуть бути вказані її варіанти, використання яких залежить від складу екскурсійної групи.

Технологічна карта екскурсії

Тема екскурсії _____

Тривалість (год.) _____

Протяжність (км.) _____

Автор-розробник _____

(автор, колектив авторів, підприємство)

Зміст екскурсії _____

Маршрут екскурсії _____

зокрема варіанти маршруту (літній, зимовий) _____

Ділянки переміщення по маршруту	Місця зупинок	Об'єкт показу	Тривалість	Основний зміст інформації	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
1	2	3	4	5	6	7

У Графі 1. «Ділянки (етапи) переміщення по маршруту» зазначаються вулиці, проспекти, бульвари, шосе, площі, якими повинна проїздити або проходити екскурсійна група. Першим зазначається місце, де екскурсовод розпочинає екскурсію (або так званий вступ). Потім оголошується ділянка шляху до об'єкту показу, з якого, згідно технологічній карті, намічено розпочати ознайомлення з першою підтемою екскурсії. Після цього записуються ділянки шляху від попереднього об'єкту до наступного.

У Графі 2. «Місця зупиною» зазначаються точки маршруту, де передбачена зупинка й огляд об'єкта без виходу з автобуса або зупинка автобуса і вихід групи, а також зупинка групи під час пішохідної екскурсії. Зупинки слід зазначати конкретно і точно. Доцільно вказати зимові і літні варіанти виходів з автобуса, на випадок дощу й інших несприятливих метеорологічних умов.

У Графі 3. «Об'єкт показу» зазначають конкретні екскурсійні об'єкти, огляд яких здійснюється під час зупинки, проїздом без зупинки автобуса або під час пересування пішки. Можуть бути зазначені як основні, так і додаткові об'єкти. Записують повну назву об'єкта, подають прізвища авторів — скульпторів і архітекторів.

Час, необхідний для показу об'єкта й пов'язаної з ним екскурсійної розповіді, зазначається в Графі 4. «Тривалість». До цього проміжку часу входить і час, наданий для самостійного огляду об'єкту екскурсантами і для пересування до наступного об'єкта. Сума проміжків часу, зазначених у 4-ій графі, становить загальну тривалість екскурсії.

У Графі 5. «Основний зміст інформації» подається перелік найменувань підтем із їх короткою анотацією. Підтеми послідовно розкривають тему згідно з внутрішньою логікою матеріалу екскурсії. Підтему може розкрити відвідування одного або кількох об'єктів.

Навчальні екскурсії на виробництво

Навчальні екскурсії на виробництво є одним із основних елементів системи вивчення шкільних предметів природного циклу. Виробничі екскурсії доповнюють програмний теоретичний матеріал і створюють зорово-образні уявлення, необхідні для конкретизації і розуміння багатьох програмних понять.

Під час виробничої екскурсії учні повинні мати можливість спостерігати виробничі процеси, природні об'єкти через призму різних навчальних предметів (географії, хімії, фізики, біології тощо) і спеціальностей.

Крім того, виробничі екскурсії на промислові підприємства і сільськогосподарські об'єкти створюють підґрунтя для проф-орієнтації учнів, залучення їх до цікавої позакласної роботи з предмету і суспільно-корисної праці.

Підготовка до екскурсії на виробництво починається з визначення завдань й оптимального часу її проведення. Маршрут екскурсії планується так, щоб можна було провести вступну і заключну частину бесіди і познайомити учнів з основними цехами або відділами в послідовності, що відповідає характерному для підприємств даної галузі виробничо-технологічному процесу.

Головний принцип відбору матеріалу для екскурсії — це, насамперед, показ тих особливостей виробництва, що дозволяють побачити основні форми його організації, визначити спеціалізацію підприємства і причини його розміщення в даному місці. План професійної орієнтації повинен передбачати можливості для ознайомлення учнів із різними професіями на виробництві.

Необхідним правилом проведення екскурсії є попередня підготовка учнів. Доцільно, щоб вчителі різних предметів протягом кількох уроків зосереджували увагу учнів на матеріалі, пов'язаному з майбутньою екскурсією.

Перед проведенням екскурсії необхідно обов'язково вивчити маршрут, ознайомити учнів із правилами техніки безпеки, звернути увагу на джерела можливої небезпеки.

Контрольні запитання і завдання

1. Типи і види екскурсій.
2. Порядок підготовки екскурсії.
3. Технологічна карта екскурсії.
4. Проведення екскурсії на виробництво.
5. Проведення екскурсії по населеному пункту.
6. Проведення екскурсії на природу.

Навчально-методичне спрямування діяльності туристичної організації

Підготовка кадрів з організації й проведення туристських спортивних заходів

Безпосередньо туристською навчально-методичною роботою займається Київська школа спортивного туризму Київської федерації спортивного туризму ФСТУ. Школа діє згідно з «Положенням про систему підготовки кадрів у спортивному туризмі», готує інструкторів дитячо-юнацького туризму й організаторів спортивного туризму, розробляє відповідні навчальні плани і програми, надає методичну допомогу тощо.

Школа може мати підпорядковані їй філії в організаціях, спортивних і туристських клубах і колективах, які потребують підготовки кадрів зі спортивного туризму. Звернення до Школи туризму про створення філії повинне містити відомості про можливість надання приміщень для проведення занять навчальних груп, спортивних споруд, забезпечення відповідним спортивним інвентарем курсантів, кандидатури керівника.

Загальний рівень підготовки за підсумками навчання в Школі туризму дозволяє здійснювати роботу за такою спеціалізацією:

- **організатори спортивного туризму:** уміти планувати і проводити роботу туристських секцій і клубів у колективах закладів освіти і за місцем проживання, організовувати і проводити масові некатегорійні спортивні туристські походи, проводити заняття в туристських і краєзнавчих гуртках;

- **інструктори спортивного туризму** всіх рівнів підготовки: уміти якісно виконувати функції організатора туристських заходів туристсько-краєзнавчого спрямування районного і міського масштабу, готувати кадри на відповідному рівні навчання, виконувати обов'язки штатних інструкторів із туризму туристських установ і педагогів-організаторів закладів освіти і за місцем проживання ;

- **старший інструктор спортивного туризму:** уміти організовувати і проводити туристські заходи регіонального

масштабу, здійснювати підготовку інструкторів спортивного туризму, надавати відповідну методичну допомогу і рекомендації;

– **інструктор спортивного туризму міжнародного класу**: уміти проводити навчальні заходи всіх рівнів підготовки, туристські заходи національного і міжнародного масштабів, здійснювати іншу діяльність, спрямовану на подальший розвиток спортивного туризму.

На практиці в будь-якій самодіяльній туристичній організації необхідно проводити навчально-методичну роботу як із туристами-початківцями, так і з метою підвищення кваліфікації всіх членів колективу. Типові навчальні плани і програми, розроблені у ФСТУ для підготовки туристських кадрів усіх категорій, складаються з таких тем і підтем:

I. Загальна підготовка (роль спортивного туризму в формуванні духовності і фізичного розвитку особи; історія розвитку туризму в Україні; туризм, природа, право, керівні і нормативні матеріали; структура центральних і регіональних туристичних організацій; діяльність і структура туристських секцій і клубів; туристські можливості рідного краю; суспільно-корисна, краєзнавча і природоохоронна діяльність; спостереження в поході; науково-спортивна діяльність і організація експедицій; загальна і спеціальна фізична підготовка туриста; види туризму, їх особливості; класифікація туристських маршрутів і характеристика перешкод).

II. Організація і проведення спортивних походів (правила організації і проведення спортивних походів; особливості проведення походів за кордоном; організація, підготовка і проведення спортивного походу; спорядження; харчування; топографія та орієнтування на місцевості; стратегія і тактика походу; техніка пересування і подолання перешкод; привали і ночівлі; причини травматизму й аналіз нещасних випадків; забезпечення безпеки подорожі, страхування і самострахування; медичне забезпечення і долікарська допомога, лікарський контроль і самоконтроль; умови виживання в екстремальних ситуаціях; організація і проведення пошуково-рятувальних робіт, транспортування постраждалого; огляд районів туризму; керівник походу, його відповідальність і обов'язки; звіт про похід).

III. Методичні основи підготовки кадрів для спортивного туризму (нормативні документи щодо підготовки кадрів; основи

педагогіки; організація і проведення навчальних заходів; організація роботи викладацького складу; підготовка і проведення лекцій, бесід, практичних занять, методологія тренувального процесу; навчання під час тренувального походу; виховна робота в навчальних заходах; питання психологічної підготовки в туристській групі, психологія невеликих груп; особливості організації роботи на турбазі, в таборі тощо; організація іспитів, заліків, розбір тренувань і походів).

IV. Організація і проведення масових заходів (походи вихідного дня, екскурсії, правила змагань із техніки туризму, методика суддівства і проведення заходів, організація і проведення чемпіонатів, туристських зльотів тощо).

V. Питання туристсько-спортивної діяльності (фінансування туристсько-спортивних заходів; організація платних послуг; складання кошторисів і калькуляцій на послуги і заходи; організація туристського сервісу).

VI. Виконання самостійних (курсівих) робіт, написання друкованої роботи, доповідь на науково-практичній конференції, стажування з тематики навчання, виконання нормативів на суддівські категорії поза програмою, навчально-тренувальні походи.

Для проведення туристських змагань будь-якого рівня необхідні судді. Їх підготовка здійснюється на спеціальних семінарах і полягає у вивченні таких тем:

- судді змагань із техніки спортивного туризму;
- організація і проведення змагань;
- Положення про змагання;
- правила змагань із техніки спортивного туризму;
- суддівська колегія змагань;
- робота служби дистанції змагань;
- робота суддівських бригад на етапах дистанцій під час проведення змагань;
- робота бригад старту і фінішу дистанцій;
- робота мандатної комісії, секретаріату і служби інформації і нагородження;
- безпека змагань.

Організація і планування туристсько-краєзнавчої роботи в школах

Туристсько-краєзнавча робота починається зі створення активу штабу або Ради краєзнавців, а також Ради краєзнавчого музею. До складу ради (штабу) входять представники всіх класів школи, організатор, вчителі-предметники, консультанти. Рада у загальних рисах складає план шкільної туристсько-краєзнавчої роботи, який затверджується педагогічною радою школи і директором.

Планування здійснюється з перспективою на декілька років і спрямовано на комплексне вивчення рідного краю і його туристських можливостей. До плану можуть бути внесені теми, спрямовані на вивчення географії, історії виникнення свого населеного пункту, окремих господарських об'єктів і комплексів району, а також топонімічні, геологічні, археологічні та інші дослідження.

Система планування туристсько-краєзнавчої роботи складається з кількох етапів:

1. Узгодження плану туристсько-краєзнавчої роботи з перспективними напрямками навчально-виховної роботи школи;
2. Узгодження програми туристсько-краєзнавчої роботи школи з аналогічними програмами шкіл свого району (міста), маючи на увазі створення в майбутньому міжшкільного краєзнавчого музею;
3. Розроблення програми вивчення свого краю, планів вивчення різних краєзнавчих і туристських об'єктів, яке здійснюється шляхом організації експедицій, походів, екскурсій тощо;
4. Допомога в організації туристсько-краєзнавчої роботи і постійний контроль за цією роботою з боку адміністрації школи і районного методкабінету.

У план обов'язково включаються: тема вивчення, зміст роботи, колективні й індивідуальні завдання, терміни виконання роботи, терміни проведення експедицій і походів із метою збирання краєзнавчого матеріалу, відповідальні за виконання, терміни підбиття підсумків роботи та її оформлення. Також у плані розкриваються форми і методи туристсько-краєзнавчої роботи, зміст суспільно корисної діяльності учнів.

Заняття туристсько-краєзнавчого гуртка планують на півріччя, щомісячно проводиться два заняття. Деякі заняття гуртка обов'язково проводять у формі екскурсій і походів.

Керівним органом гуртка є рада (бюро, президія) на чолі з головою. Рада обирається загальними зборами гуртківців строком на один навчальний рік у складі голови, його заступника, секретаря, а також керівників секцій, відповідальних редакторів стінної газети і рукописного журналу. Голова ради відповідає за загальну дисципліну, організацію і проведення занять гуртка (його секцій, бригад, ланок), він є першим помічником вчителя. Заступник голови відає господарством гуртка (устаткуванням, інвентарем, грошовими коштами). Секретар веде щоденник занять гуртка, облік відвідування занять і виконання робіт. Рада гуртка збирається 1–2 рази на чверть для ухвалення рішень щодо організаційних питань і планування роботи.

Для гуртківців бажано виготовити членські квитки і вручати кожному вступаючому на загальних зборах. Для школярів членський квиток буде важливим документом, що виконує дисциплінуючі й виховні функції. Учень, який порушує основні положення статуту, може бути виключений з гуртка.

Приблизний перелік практичних робіт у гуртку:

1. Позакласне колективне читання географічної та краєзнавчої літератури, обговорення прочитаного, рекомендації щодо заповнення читацького щоденника, написання реферату або відгуку на книгу.

2. Проведення читацьких конференцій.

3. Робота з топонімії рідного краю.

4. Ведення спостережень за природою: геологічних, фенологічних, гідрометеорологічних тощо.

5. Проведення занять разом з іншими школами.

6. Виконання доручень наукових і господарських організацій (вивчення мінеральних джерел, родовищ будівельних матеріалів, ступеню забруднення води і земель шкідливими речовинами, врожайності пасовищ і сінокосів тощо).

7. Збір і оформлення матеріалів, випуск рукописних видань кружка — стінгазети, журналу, альбомів, комплексних описів.

8. Оформлення тематичних фотомонтажів, фотовітрин, інформаційних бюлетенів, стендів, чергових карт.

9. Виготовлення і ремонт наочності.

10. Суспільно-корисна робота (охорона лісу і його мешканців, боротьба з ерозією і забрудненням водоймищ, догляд за саджанцями

садів, парків, вивчення й охорона історичних і природних визначних пам'яток тощо).

11. Оформлення географічного кабінету, краєзнавчого куточка, музею школи, експозиції виставок.

12. Знайомство з міськими краєзнавчими музеями, зообазами, виставками досягнень народного господарства тощо.

13. Знайомство з діяльністю обласної або районної станції юних туристів, із роботою кабінетів географічного й інших факультетів вузів.

14. Екскурсійні поїздки до сусідніх великих міст, організація походів і експедицій під час канікул.

15. Вивчення географії рідного краю (історія населеного пункту, населення, типи будівель, планування, мікрорайони).

16. Уявні подорожі по карті.

17. Листування з гуртківцями шкіл країни і сусідніх держав, обмін матеріалами для географічних кабінетів, краєзнавчих куточків, музеїв.

До таких видів позакласних робіт, як оновлення матеріалів «чергової карти», випуск чергового номера гурткової стінгазети тощо, треба залучати по черзі ланки з 3–5 учнів.

Для підготовки і проведення географічних вечорів, творчих зустрічей із гуртківцями інших шкіл, із ученими, організації виставок робіт учнів із членів гуртка створюють разові комісії у складі яких обов'язково є вчитель, що скеровує їх діяльність.

Оформлення шкільних краєзнавчих музеїв

Шкільний краєзнавчий музей — це організаційний центр краєзнавчої роботи школи. Після проведення екскурсій і туристських походів рідним краєм у школі накопичується багато краєзнавчих матеріалів. Експозиція музею дає можливість найбільш ефективно використовувати ілюстративний матеріал для глибокого засвоєння учнями на уроках шкільної програми.

Виключно сприятливі можливості для функціонування шкільного краєзнавчого музею складаються завдяки організації у школі **краєзнавчого товариства**. Кожен гурток (секція) товариства має свій розділ музею, за оформлення якого він відповідає. Старші учні, які мають досвід організаторської та

практичної роботи в гуртках товариства, виступають у ролі інструкторів, керують молодшими товаришами, виступають із повідомленнями і доповідями на тематичних зборах, допомагають керівникам у проведенні екскурсій і походів. Знахідки, відкриття, описи й альбоми учнів демонструються в експозиціях музею.

Шкільні краєзнавчі музеї працюють на громадських засадах, широко використовують актив вчителів і учнів. Робота музею тісно пов'язана з виконанням навчально-виховних завдань, з усією позаурочною виховною роботою. У роботі музею, як і в його створенні, беруть участь педагогічний колектив школи, дитячі організації, батьківський комітет і шефи.

Найбільш поширені в школах **комплексні краєзнавчі музеї** широкого профілю, експозиції яких відображають історію, природу, економіку, населення і культуру краю.

В основі організаційної структури і керівництва роботою музею лежить принцип самоврядування. Загальне керівництво музеєм здійснюють директор школи й організатор позакласної роботи, а безпосередньо завідує музеєм керівник, призначений директором із вчителів-краєзнавців. Спрямовує роботу Рада музею, яка обирається на загальних зборах його активу.

Структура музею залежить насамперед від його профілю і кількості зібраного краєзнавчого матеріалу. Бажано, щоб кожен шкільний музей представляв матеріал типовий, характерний для рідного краю.

Процес створення краєзнавчого музею складається з таких послідовних етапів:

- розроблення тематики і структури складання тематичного і тематично-експозиційного планів;
- відбір краєзнавчих матеріалів;
- складання колекцій та ескізів;
- розміщення експонатів;
- оформлення експозиції.

Музей працює згідно з затвердженим Радою музею перспективними тематично-експозиційним і річним планами. Основою першого є шкільна програма, окремі питання якої відображені у відповідних темах музейної експозиції. Експонати музею учні збирають і виготовляють самостійно під керівництвом вчителів.

Експозиційний матеріал групується за відділами: історичним, географічним, етнографічним, літературним, професійно-довідковим, а також «Вивчаємо рідний край», «Наша школа». У тимчасовій експозиції на допоміжних або додаткових стендах подаються додаткові теми, присвячені актуальним питанням суспільного й економічного життя краю.

Нерідко шкільні музеї є організаційними центрами краєзнавчої й агітаційно-масової роботи серед населення. Вони тісно співробітничать із громадськими організаціями, науковими установами і державними музеями, відіграють значну культурно-освітню і виховну роль.

Участь у всеукраїнських масових туристсько-краєзнавчих заходах

Самодіяльні туристи з числа учнівської молоді широко залучаються до участі у Всеукраїнських масових туристсько-краєзнавчих експедиціях і акціях, що проводяться Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, Всеукраїнським союзом краєзнавців, Українським географічним товариством із метою активізації туристсько-краєзнавчої і пошуково-дослідницької діяльності в навчальних закладах, підтримки підростаючого покоління і педагогічної громадськості в збиранні, дослідженні, збереженні і примноженні духовної і матеріальної культури рідного краю.

Загальне спрямування цих заходів визначається *темою «Моя земля — земля моїх предків»*, у рамках якої здійснюються Всеукраїнська краєзнавча акція «Колосок пам'яті», присвячена 75-річчю голодомору в Україні, туристсько-краєзнавча експедиція «Краса і біль України», історико-географічна експедиція «Сто чудес України», історико-етнографічна експедиція «Україна вишивана», історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України» та інші.

Всеукраїнська історико-етнографічна *експедиція «Україна вишивана»* проводиться в межах трьох турів за окремими конкурсами:

✓ 2007 рік — конкурс науково-практичних робіт із дослідження особливостей орнаменту, символіки і техніки вишивання певної етнографічної території.

✓ 2008 рік — конкурс науково-практичних робіт із дослідження використання вишивки в житті народу (обрядові речі, побутові предмети й одяг, витвори мистецтва).

✓ 2009 рік — конкурс науково-практичних робіт із тем «Видатний майстер українського вишивання» або «Вишивана душа українського житла».

✓ 2010 рік — конкурс вишиваних карт регіонів України.

Завдання цієї експедиції:

- зібрати і дослідити орнамент і символіку вишивання;
- засвоїти різну техніку вишивання, властиву певним етнографічним територіям;
- простежити історію використання вишивання в житті народу;
- під час наукових досліджень, пошуків, краєзнавчих експедицій зібрати, зафіксувати і належним чином оформити експедиційні матеріали;
- на завершальному етапі експедиції виготовити вишивану карту своєї області заданого масштабу, на якій відобразити особливості вишивання на своїй етнографічній території.
- у 2010 році з якнайкращих робіт, надісланих із регіонів країни, скласти і виготовити вишивану карту України під назвою «Карта для Президента України».

Результатом діяльності учасників експедиції можуть бути творчі й наукові роботи, публікації в пресі, виступи на радіо і телебаченні, створення нових музейних експозицій і розділів, поповнення найбільш цінними матеріалами просвітницьких музеїв, навчальних кабінетів, розроблення екскурсійно-тематичних маршрутів по рідному краю тощо. За підсумками експедиції буде проведена краєзнавча конференція.

Всеукраїнська історико-географічна *експедиція «Історія міст і сіл України»* проводиться з метою виховання в учнівської і студентської молоді любові до рідного краю, шанобливого ставлення до його історії, духовної спадщини, бажання пізнавати і вивчати історико-культурне надбання нашого народу, природне навколишнє середовище.

Завданнями експедиції є:

- залучення навчальних закладів, наукових установ, підприємств і організацій, широкого кола громадськості, учених, краєзнавців до участі в дослідженні історії міст і сіл України;

— залучення учнівської і студентської молоді до краєзнавчої і науково-дослідної роботи;

— отримання учнями і студентами поглиблених об'єктивних знань з історії рідного села або міста, про видатні місця, історичні події і відомих людей свого краю;

— збирання і систематизація краєзнавчих матеріалів до нової редакції енциклопедичного видання багатотомної «Історії міст і сіл України»;

— розкриття туристських і екскурсійних ресурсів свого краю;

— привертання уваги державних установ, громадських організацій, широкого кола громадян до збереження і відродження історико-культурної спадщини українського народу, пам'яті про втрачені населені пункти України.

Підсумки експедиції підводяться щорічно у межах трьох турів: 1-й — районний; 2-й — обласні; 3-й — Всеукраїнський. Кращі роботи 2-го туру надсилаються до Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Експедиція вважається завершеною після створення оригіналу нової редакції енциклопедичного видання багатотомної «Історії міст і сіл України».

Всеукраїнська краєзнавча акція «Колосок пам'яті» проводиться щорічно з метою розповсюдження знань про трагедію Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Основними завданнями Акції є:

— вивчення історичних подій 20–30-х рр., які спричинили Голодомор в Україні;

— дослідження долі своєї сім'ї в кінці 20-х – початку 30-х рр.;

— активізація краєзнавчо-дослідницької роботи;

— поглиблення знань учнівської молоді з історії свого краю;

— збереження історичної пам'яті народу;

— увічнення пам'яті про безневинно занапащених у період Голодомору.

Основні напрями краєзнавчо-дослідницької роботи:

— соціально-політичні передумови, які призвели до виникнення загрози голоду в Україні;

— соціально-економічні процеси на селі в кінці 20-х – початку 30-х років і їх наслідки;

- шляхи побудови «економічних основ» соціалізму в СРСР, місце і роль сільськогосподарського виробництва в цьому процесі;
- міжнародні чинники впливу на політику більшовиків щодо винищування селянина-господаря в українському селі (процеси розкуркулення);
- відображення Голодомору 1932–1933 років і його причин у радянських і зарубіжних ЗМІ, документальних творах, художній літературі.

Учасники Акції зустрічаються з жертвами і свідками Голодомору, записують і документують їх спогади і свідчення; збирають ілюстративний і друкарський матеріал, який використовується в навчальному процесі і поповнює експозиції музеїв навчальних закладів, архіви, демонструється на виставках.

Спільно з місцевими органами влади, громадськими організаціями учні, студенти, вчителі, викладачі надають допомогу самотнім людям похилого віку, що пережили Голодомор, сприяють їх лікуванню і поліпшенню побутових умов.

Витрати на проведення заходів акції «Колосок пам'яті», участь у них учнівської і студентської молоді, виготовлення пам'ятних знаків, оформлення музейних куточків «Колосок пам'яті», видання художньо-публіцистичної продукції відносяться на рахунок бюджетів місцевих органів виконавчої влади, засобів спецфонду бюджету навчальних закладів, залучених засобів.

Контрольні запитання і завдання

1. За якими кваліфікаціями здійснюється підготовка кадрів спортивного туризму?
2. Які питання вивчаються під час підготовки туристських кадрів?
3. Які запитання містить програма підготовки суддів туристських змагань?
4. Організація роботи туристсько-краєзнавчого гуртка.
5. Організаційна структура краєзнавчого музею.
6. Завдання експедиції «Історія міст і сіл України».
7. Основні завдання експедиції «Україна вишивана».
8. Основні завдання Акції «Колосок пам'яті».

* * *

Основи психологічної роботи з групою

Компаньйонство

Компаньйон — це супутник, товариш по подорожі, напарник. Компаньйонство здійснюється в певний період часу і припиняється у разі втрати спільності інтересів.

Під час організації туристського відпочинку, подорожі або екскурсії виключно рідко зустрічаються любителі подорожувати поодинокі. Частіше незнайомі раніше туристи об'єднуються в малі групи з 2–3 осіб і стають компаньйонами на період туристської поїздки. З компаньйоном приємно обговорювати екскурсію, поділитися враженнями, пригостити продуктами харчування, можна розраховувати на допомогу на випадок нездужання. У поїздки компаньйони прагнуть сісти поряд, разом подивитися об'єкти туристського інтересу, поділитися враженнями, відвідати магазини. У ресторані або їдальні компаньйони неодмінно обідають за одним столом, разом проводять вечір за грою у карти або біля телевізора.

Компаньйони допомагають встановити факт відставання туристів, виникнення соціальних або медичних проблем. Якщо з одним із компаньйонів трапляється нещасний випадок, хвороба, що перешкоджає продовженню подорожі, то, в більшості випадків, його партнер-компаньйон теж припиняє подорож.

У багатьох туристських інструкціях і правилах туристам рекомендується об'єднуватися в малі групи у разі самостійного відвідування місцевості, магазинів, ринків тощо. Це допоможе їм під час виникнення непорозумінь із місцевим населенням, грабіжниками, у випадку втрати орієнтації в незнайомому місті, місцевості й інших випадках.

Випадковий компаньйон добирається у разі відправлення в туристську поїздку одного туриста у складі групи (вдівці, неодружені, старі діви). Будь-який із них неодмінно шукатиме компаньйона шляхом випадкового знайомства з іншими туристами.

Планового компаньйона заздалегідь вибратимуть для даної подорожі — це друг, родич, член сім'ї, знайомий.

Залежним є компаньйон, пов'язаний з іншою людиною моральними, економічними, юридичними й іншими зв'язками, через які не може самостійно продовжувати подорож або відпочинок. Це

звичайно подружжя, неповнолітня дитина з матір'ю або батьком, брати і сестри. Навіть за відсутності явно вираженої економічної та юридичної залежності, моральна залежність може бути сильною.

У туристській поїздки компаньйонство як випадкове, так і планове може припинитися за їх же ініціативою (несумісність через пияцтво, розпусту, сексуальної і моральної нестійкості, грубості, незлагідності, хамство, хропіння, паління тощо).

Помічено такі закономірності під час вибору компаньйона :

- сильна (висока, фізично або інтелектуально розвинена) людина завжди шукає слабкого компаньйона з метою керівництва, захисту, тобто для реалізації своїх переваг;

- навпаки, слабкий (за характером, волею або фізично, що не має досвіду) шукає сильного компаньйона через звичну для нього необхідність бути керованим, для отримання відсутньої у нього інформації, досвіду і захисту від можливих неприємностей;

Стосовно компаньйонства керівник групи повинен дотримуватися таких правил:

- допомогти туристу, що залишився без пари, у виборі компаньйона;

- сприймати позитивно компаньйонство туристів, якщо воно не створює принципових проблем для відпочинку і здійснення програми подорожі;

- розселяти компаньйонські пари туристів разом у двомісних номерах (наметах);

- об'єднувати по дві пари в «бригади», якщо номери в готелі (наметі) чотиримісні;

- компактно розселяти туристів, надаючи їм змогу вільного спілкування;

- мати список розселення туристів по номерах або наметах, що дозволяє оперативно виявити туристів, що захворіли, відстали, проспали або зникли навмисно, тих, що завдали збитків устаткуванню готелю;

- припиняти непорозуміння між компаньйонами, оперативно вирішувати задачу розселення проблемної пари;

- не втручатися у пристойне з'ясування стосунків між туристами;

- не дозволяти спонтанного утворення квазіподружніх пар через безліч проблем, що створюють навіть планові компаньйони, об'єднавшись на період поїздки з сексуальними намірами;
- на випадок виникнення напруженої ситуації з бійками й іншими видами порушень громадського порядку зняти туристів із маршруту і відправити їх власним коштом на батьківщину за допомогою поліції.

Проблема визначення типів характеру учасників подорожі

Під час кожної подорожі, особливо за участю груп малознайомих, випадкових туристів (студенти-практиканти, школярі, клієнти турагенств, екскурсанти), часто виникають проблеми міжособових стосунків, психологічної несумісності, акцентуалізації характерів, патологічних схильностей.

Як розрізнити під час першого знайомства, на вигляд, за поведінкою або за результатами анкетування сангвініка, холерика, меланхоліка і флегматика, інтелектуала, практика, альтруїста і гедоніста, «Штірліца», «Маршала», «Дон Кіхота» й інші психосоціотипи?

Визначити тип характеру людини за науковими класифікаціями можна або за допомогою спеціального тестування, або шляхом тривалого спостереження за поведінкою індивіда. Але те й інше можливе лише в постійних колективах і за наявності професійної психологічної підготовки (треба знати тести, характеристики, фізіогноміку тощо).

Психологи підкреслюють, що визначення психосоціотипа — завдання складне, у вирішенні якого можуть помилятися навіть професіонали, а найбільш достовірним є лише застосування різних методів і незалежне визначення типу кількома особами.

Наприклад, тестування на сайті Socionika.info у автора даної роботи (Овен 3-ої декади) визначає соціотип:

- за тестами А. Аугустінавічуте, інституту ім. К. Юнга в Цюриху, Майерс-бріггс і Д. Кейрсі — логіко-сенсорний інтроверт (Інспектор);
- за тестами В. Гуленко, І. Вайсбанда и М. Литової — логіко-інтуїтивний екстраверт (ЛІЕ, підприємець);
- за тестом В. МЕГЕДЬ – А. Овчарова — сенсорно-логічний екстраверт (СЛЕ, Маршал);

- за тестами А. Толстікової та Е. Філатової — інтуїтивно-логічний інтроверт (АБО, Критик).

Вірна подруга автора (Діва 1-ої декади) за тими ж тестами вийшла логіко-сенсорним інтровертом (Інспектор), сенсорно-етичним інтровертом (Посередник), етико-сенсорним інтровертом (Охоронець), сенсорно-логічним екстравертом (Маршал). Подібний різнобій спостерігається з іншими тестованими особами (20 осіб).

Для роботи на «любительському» рівні з тимчасовими і випадковими групами людей слід застосовувати просту й універсальну класифікацію.

Реальну можливість для швидкої і правильної попередньої оцінки людини і прогнозування міжособових взаємин дають тільки європейський, індійський і китайський гороскопи, які містять оцінки основних складових характеру людини.

В *європейському гороскопі* за всіма 12 знаками (психотипами) є розгорнені, всебічні характеристики особи та її професійної схильності, особливостей взаємин між знаками. Дізнатися дати народження осіб нескладно, а отримані відомості допоможуть створити психологічний портрет колективу (групи), з яким ви контактуєте.

У багатьох дослідницьких колах точаться суперечки щодо науковості астрології. Доказом достовірності астрологічних даних є результати 14 років спостережень за студентами і знайомими, проведених автором посібника, які доводять, що в 80% випадків характер людини повністю збігається з його астропсихотипом та як мінімум із 80% рис його астрологічного знаку. Це ще раз підтверджує достовірність залежності характерів людей від дати народження, оскільки за релігійними поглядами Бог наділяє кожного з нас душею. Наукова психологія переконує, що природжені якості індивіда не змінюються.

Неспівпадання індивідуальних рис вдачі з типовими (до 20%) наголошується переважно в «відчуттях до себе і що оточує», на яких впливає вже не Бог, а сімейне і національне виховання. Таким чином, застосовуючи в практиці спілкування стереотипний астропсихологічний підхід в чотирьох із п'яти випадків ми не помиляємося в оцінці. Де ще знайти такий високий ККД (коефіцієнт корисної дії) методу?

У китайському гороскопі характеристики «тваринних» знаків (проаналізована безліч описів) не відрізняються повнотою і всебічністю, часто дуже нечіткі і туманні. Це утрудняє їх практичне використання. Спроби скласти порівняльні характеристики китайських психотипів за розробленою схемою не увінчалися успіхом. Крім того, спостереження за оточуючими показують, що відмінностей у характерах людей, що народилися різні місяці одного року, набагато більше, ніж у тих, що народилися в однакові місяці різних років. Хоча безумовно, що у людей одного року народження є «щось» загальне, яке проявляється під час порівняння класів у школі, курсів у вузі або солдатів різних років призову.

Психотип у східній астрології складається з п'яти принципів:

1) **місячний рік** (виявляє 12 архетипов людини); 2) пора року (5 специфічних типів душі людини); 3) подвійний тиждень (всього 24, одна їх яких відповідає кожній людині); 4) день (їх 28, один з яких відповідає змісту душі людини); 5) година (всього їх 12, одна з яких відповідає змісту душі людини).

Тільки сукупне вивчення всіх п'яти принципів дозволяє змалювати характер і вдачу людини, деякі особливості її внутрішнього світу. Окрім дня народження треба знати ще і годину народження. Відповідно, на рівні декади місяця одного року виходить 5 ($24 = 120$ психотипів), а для всіх років народження — 120 ($12 = 1440$ психотипів). Запам'ятати таку кількість варіантів для щоденного використання практично неможливо.

Висновки щодо порівняння європейського і східного гороскопів:

✓ у оцінці характерів і потенційних здібностей оточуючих людей найбільший ефективним є використання стереотипів європейського гороскопу. Доповнення європейських характеристик китайськими («поєднання гороскопів») не дає відчутного поліпшення оцінки, тому на «любительському» рівні немає потреби ускладнювати європейську класифікацію;

✓ у випадках поєднання гороскопів ефективнішим виявляється доповнення європейського гороскопу східним, а не навпаки. Характеристика ніби «Овен, що народився в рік Кабана» є точнішою, ніж «Кабан, що народився в квітні».

Принципи класифікації характерів в європейській астрології

Безперечним здобутком астрології є розробка порівняльної типології характерів людей. Складається вона з п'яти рівнів: 1) початки; 2) стихії; 3) якості; 4) психотипи; 5) деканати.

Початки є символом двох антагоністичних і взаємодоповнюючих принципів світосприймання — позитивного і негативного, так і ні, активного і пасивного, чоловічого і жіночого. Характери (знаки Зодіаку) **поділяються** на дві групи — позитивні (чоловічі) і негативні (жіночі).

Чоловічі знаки (екстраверти) характеризуються надлишком життєвої енергії, володіють великим динамізмом, рухливістю, менш сприйнятливі до зовнішніх впливів, схильні активно впливати на навколишній світ: Близнюки, Лев, Терези, Стрілець, Водолій, Овен.

Жіночі знаки (інтроверти) характеризуються недостатністю життєвої енергії, стійкіші і постійніші, повільніше змінюють свої настанови і звичні форми поведінки, володіють більшою витривалістю і внутрішньою міцністю: Тілець, Рак, Діва, Скорпіон, Козеріг і Риби.

Стихія (з грецької «першооснова» або сила природи) указує на природну силу, що переважає в натурі людини, основи його характеру. У метафізиці та західній астрології виділяють чотири стихії:

Вогонь — ідея;

Повітря — думка;

Вода — відчуття;

Земля — втілення.

Якості (гуни або принципи) характеризують особливості прояву властивостей стихії. Виділяють три типи якостей, що умовно відображають три фази будь-якої дії або прояву:

- ✓ початок (творення);
- ✓ розвиток (оформлення);
- ✓ перетворення (трансформація, руйнування).

Цим типам якостей відповідають три групи знаків (характерів), які називаються квадратами якостей:

- ✓ рухомі (кардинальний квадрат, головний);
- ✓ нерухомі (стабільний квадрат, стійкий);

✓ подвійні (мутабельний квадрат, мінливий).

Рухомі (кардинальні) знаки Овен, Рак, Терези, Козеріг виражають енергію, рух, ініціативу. Їх життєва позиція — активний вольовий опір долі.

Нерухомі (постійні, стабільні) знаки Тілець, Лев, Скорпіон і Водолій виражають стійкість, консерватизм, рівновагу, їх життєва позиція — пасивне входження і покірливе сприйняття.

Подвійні (мутабельні) знаки Близнюки, Діва, Стрілець і Риби виражають непостійність, нестійкість, зміни. Їх життєва позиція — створення гармонії з урахуванням обставин, що склалися.

Поєднання чотирьох стихій і трьох якостей дає **12 психотипів** (Таблиця 10). Таким чином, до четвертого рівня класифікація ґрунтується на відмінностях *інтелекту* і волі людей. Це дозволяє зробити висновок, що почуття до себе й оточуючих є другорядною складовою характеру.

Таблиця 10. Класифікація астрологічних психотипів

Початки	Стихії	Квадрати якостей		
		Кардинальний (ініціатива)	Стабільний (постійність)	Мутабельний (мінливість)
чоловіче (ян)	Вогонь (ідея)	Овен	Лев	Стрілець
чоловіче (ян)	Повітря (думка)	Терези	Водолій	Близнюки
жіноче (інь)	Вода (відчуття)	Рак	Скорпіон	Риби
жіноче (інь)	Земля (втілення)	Тілець	Козеріг	Діва

Через різне світосприймання і темперамент особисті стосунки між різними знаками складаються по-різному, але в цілому піддаються прогнозуванню (Таблиця 11).

На наступному, **п'ятому рівні** класифікації у кожному з 12 основних психотипів виділяють по три деканати, які фіксують додаткові відтінки характеру («генії деканів»), що визначаються впливом планет у відповідній декаді місяця, тобто суто астрологічним шляхом. За такою деталізацією загальні закономірності мають такий вигляд (за Ж.Столлоне):

✓ *перший деканат* представляє даний психотип у «чистому вигляді»;

✓ *другий деканат* набуває помітних рис наступного за ним знаку цієї ж стихії (наприклад, Водолій другої декади «поєднується» з

Близнюками і може бути названий Водолій–Близнюки тощо);

✓ *третій деканат* набуває деяких властивостей третього знаку цієї стихії (наприклад, Водолій–Терези тощо).

Таблиця 11. Якість взаємин між психотипами

Перший партнер												
Овен	5											
Тілець	4	3										
Близнюки	2	3	1									
Рак	6	1	3	1								
Лев	1	6	1	3	5							
Діва	4	3	5	4	2	3						
Терези	2	3	1	4	1	5	4					
Скорпіон	6	4	3	1	4	3	3	5				
Стрілець	3	5	3	6	1	1	1	4	5			
Козеріг	4	1	5	4	4	1	3	1	4	1		
Водолій	3	6	1	3	6	3	1	6	1	6	1	
Риби	6	1	4	2	5	2	4	1	3	1	3	5
Другий партнер	Овен	Тілець	Близнюки	Рак	Лев	Діва	Терези	Скорпіон	Стрілець	Козеріг	Водолій	Риби

- 1 ідеальні
2 дуже хороші
3 хороші
4 задовільні
5 погані
6 дуже погані

Корисним доповненням до основної класифікації є виділення

чотирьох груп (квадрантів) знаків зі схожими підсвідомими схильностями, на основі яких формується прагнення посісти відповідне місце у суспільстві. Цими квадрантами є :

✓ *інтелектуальний* — Овен, Тілець і Близнюки, інтереси яких, обумовлені інтелектом, спрямовані на пізнання і прогрес;

✓ *материнський* — Рак, Лев і Діва, інтереси яких спрямовані до емоційної сфери (психіки) й етичного розвитку;

✓ *відтворюючий* — Терези, Скорпіон і Стрілець, інтереси яких спрямовані на досягнення прогресу шляхом реформ і оновлення;

✓ *квадрант служіння* — Козеріг, Водолій і Риби, інтереси яких

орієнтовані на суспільно-корисну діяльність.

Сумісність характерів і типи взаємин

Сумісність характерів двох конкретних людей астрологи визначають шляхом складання індивідуальних і парних гороскопів, у яких враховуються дата, час і місце народження, положення Сонця і планет у цей момент тощо.

У простих випадках, коли точні вихідні дані відсутні, для визначення сумісності психотипів користуються такими основними правилами:

✓ Знаки Зодіаку розташовуються колом у певному порядку: Овен, Тілець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козеріг, Водолій, Риби.

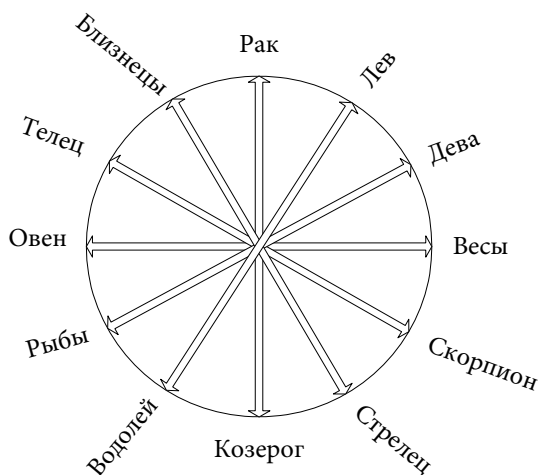

Рис. 1. Зодіакальне коло (за годинниковою стрілкою)

✓ Перше правило свідчить, що *аспекти* («квадратні» стосунки між знаками, розташованими під кутом 90°) *тетрагонів* означають суперечності і боротьбу, тригональні (трикутник із кутом 120°) — мир і гармонію, опозиції (180° і 360°) — ворожнечу, суперництво і розкол.

✓ По-друге, якщо *послідовно пронумерувати знаки*, починаючи з будь-якого, то утвориться сім видів парних стосунків між психотипами: 1—1, 2—12, 3—11, 4—10, 5—9, 6—8, 7—7 (див. таблицю). У цих побудовах перша цифра — номер партнера першого знаку, друга цифра — номер першого знаку для його партнера. Наприклад, Риби для Овна — номер 12, а Овен для Риби — номер 2; їх союз — 12—2, або 2—12.

✓ По-третє, всі види пар ієрархічні. Стійкішими є пари, в яких у ролі підлеглого — «учня», слуги», «сина», «молодшого брата», «підмайстра» — опиняється жіночий знак або жінка з чоловічим знаком. Навпаки, ненадійним є союз, у якому підлеглим є чоловік із чоловічим знаком, який зазвичай не витримує тиску з боку дружини «командира».

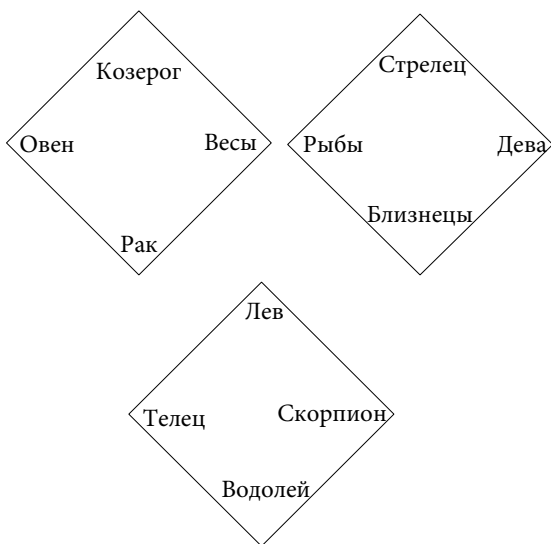

Рис. 2. Стосунки опозиції (180°) і тетрагони (90°)

Для взаємин у парах типовими є такі закономірності:

Пара 1—1. Стосунки рівних, тотожні — взаємна відвертість і повне взаєморозуміння за невмінням допомогти один одному. Однаково сприймають світ, роблять майже одні й ті ж висновки, стикаються з одними і тими ж проблемами. Сприятливою є тільки ділова співпраця за умови свободи кожного. У агресивних знаків — суперництво, боротьба за владу; для збереження сім'ї необхідне

підпорядкування одного іншому. У спокійних знаків — нудьга, що штовхає до пошуку сторонніх розваг.

Пара 2–12. Стосунки «батька» з «сином». За наявності обох залежності, турботи і піклування — різні інтереси, підстьобування один одного, ворожнеча. «Син» (12-й) часто захоплюється «батьком» (2-й) і вважає його прикладом для себе. «Батько» ж відверто або приховано зневажає «сина», соромиться деяких його якостей і жодною мірою не хоче бути схожим на нього. «Син» створює небезпеку розвитку в «батька» комплексу провини і морального розкладання. Союз може триматися тільки на спільній релігійній або фанатичній ідеї.

Пара 3–11. Стосунки братів і сестер — спільні турботи й інтереси, інтелектуальне братерство, гармонія, відданість і любов. Інтелектуальний початок переважає над емоційним. Але треба пам'ятати, що завжди є брат старший (зазвичай 11-й) і брат молодший (частіше 3-й). Побут для такого союзу — серйозне випробування.

Пара 4–10. «Квадратних» стосунків «учня» (4-й) і «вчителя» (10-й) — гра двох інтелектів, роздратування, антагонізм, боротьба за владу, спалахи, розриви, фатум для одного з них. Стосунки з «вчителем» можуть бути стриманими і прохолодними, або напруженими. Бажано дотримуватися дистанції. Міцність союзу залежить перш за все від старанності «учня». Легше, якщо «учнем» є жіночий знак.

Пара 5–9. «Тригональні» стосунки — дружба, захопленість, однастайність. Стосунки зі своїм другим «я» — захоплюючі, але і складні. Їх об'єднують спільні інтереси і розуміння того, що разом можна зруйнувати гори. Знак 9-й виступає в ролі зразкового наставника, лідера та ідеолога для 5-го. Тобто стосунки можна характеризувати і як «наставник–стажер» або «майстер–підмайстер».

Таблиця 10. Типи взаємин між знаками.

	Перший партнер
--	----------------

Другий партнер	Овен	Тілець	Близнюки	Рак	Лев	Діва	Терези	Скорпіон	Стрілець	Козеріг	Водолій	Риби
Овен	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2
Тілець	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3
Близнюки	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4
Рак	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5
Лев	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6
Діва	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7
Терези	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8
Скорпіон	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10	5–9
Стрілець	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11	4–10
Козеріг	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12	3–11
Водолій	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1	2–12
Риби	2–12	3–11	4–10	5–9	6–8	7–7	8–6	9–5	10–4	11–3	12–2	1–1

Пара 6—8. Стосунки «слуги» (6-й) і «господаря» (8-й) — підпорядкування, перевиховання, відчуженість, але можуть бути і любов, і вірність. Будь-яке протистояння «господареві» сприймається як заколот. Усе залежить від того, який «господар», і який «слуга», і чи хоче останній завжди залишатися «слугою». Пара ідеальна для ділових стосунків, але важка для особистих. Якщо «слугою» є чоловічий знак, сімейні стосунки зазвичай не складаються.

Пара 7—7. «Опозиція» — стосунки двох протилежних, але взаємодоповнюючих характерів. Гармонійна пара двох протилежностей («астральний шлюб»). Чого бракує у характері одному, є в іншого, але енергетика і світосприймання різні. Якщо не тиснути і не ставити один до одного надмірних вимог, то це вірні союзники, супутники і партнери.

Таблиця 11. Пари знаків за типами взаємин

10—4 («вчитель»—«учень»)	8—6 («господар»—«слуга»)	2—12 («батько»—«син»)
Овен—Рак Тілець—Лев Близнюки—Діва Рак—Терези Лев—Скорпіон Діва—Стрілець Терези—Козеріг	Овен—Діва Тілець—Терези Близнюки—Скорпіон Рак—Стрілець Лев—Козеріг Діва - Водолій Терези—Риби	Овен—Риби Тілець—Овен Близнюки—Тілець Рак—Близнюки Лев—Рак Діва—Лев Терези—Діва

Скорпіон—Водолій Стрілець—Риби Козеріг—Овен Водолій—Тілець Риби—Близнюки	Скорпіон—Овен Стрілець—Тілець Козеріг—Близнюки Водолій—Рак Риби—Лев	Скорпіон—Терези Стрілець—Скорпіон Козеріг—Стрілець Водолій—Козеріг Риби—Водолій
7—7 («взаємодоповнення»)	9—5 («дружба»)	11—3 («братерство»)
Овен—Терези Тілець—Скорпіон Близнюки—Стрілець Рак—Козеріг Лев—Водолій Діва—Риби	Овен—Лев Тілець—Діва Близнюки—Терези Рак—Скорпіон Лев—Стрілець Діва—Козеріг Терези—Водолій Скорпіон—Риби Стрілець—Овен Козеріг—Тілець Водолій—Близнюки Риби—Рак	Овен—Близнюки Тілець—Рак Близнюки—Лев Рак—Діва Лев—Терези Діва—Скорпіон Терези—Стрілець Скорпіон—Козеріг Стрілець—Водолій Козеріг—Риби Водолій—Овен Риби—Тілець

Деякі закономірності у поведінці знаків

— У шлюбних парах чоловіки часто не витримують своєї ролі «учня», «слуги» або «сина», особливо якщо дружина — знак чоловічий.

— Екстраверт завжди намагається нав'язати партнерові свою думку. Два екстраверти активізують один одного (аж до «перегріву»). Інтроверт же нейтралізує ці спроби, чим гасить активність екстраверта.

— Посилена відвертість (екстравертність) характеру у мутабельних знаків (Близнюки, Стрілець), середня — у стабільних (Водолій, Лев), знижена - у кардинальних знаків (Терези, Овен).

— Посилена закритість (інтровертність) характеру у кардинальних знаків (Рак, Козеріг), середня — у стабільних (Скорпіон, Тілець), знижена - у мутабельних знаків (Риби, Діва).

— Ступінь зовнішнього прояву екстраверсії й інтроверсії у конкретних людей залежить і від сімейного та національного виховання. В інтровертному середовищі (батьки, національність) пригнічується екстравертність, в екстравертному середовищі — інтровертність.

– Повітряні знаки схильні підійматися над конфліктом і обтікати його. Хоча пізніше вони можуть ображатися на людину, що створила проблему, їм рідко не вдається поквитатися з нею.

– Водні знаки також відчують відразу до всіх видів конфлікту (за винятком деяких Скорпіонів). Вони прагнуть обійти конфлікт, пройти під ним або над ним, а якщо це не вдається — поволі «змити» людину або перешкоду на своєму шляху. Хоча Скорпіони часто шукають виклики і проблеми, але довгий час зберігають багатозначне мовчання, не бажаючи викликати зайвий конфлікт.

– Земні знаки не схильні до конфлікту, поволі амортизуючи зростання проблеми. Проте, якщо їх притискають до стіни, вони здатні завдати удару на повну силу. Це особливо стосується Тільців, які самі ніколи не шукатимуть конфліктів, але здатні здивувати своєю силою і гнівом у разі дуже великого тиску.

– Вогняні знаки схильні долати перешкоди, знищувати або відлякувати їх, демонструючи свою силу. Вони рідко проявляють поведінку, яку можна було б назвати тактовною.

– Провина вогняних знаків рідко є результатом поганих намірів, швидше вони викликані просто браком самоконтролю і чутливості до інших людей.

– Вогняні знаки відчують, що Вода і Земля згасять вогонь, тому вони часто обурюються інертністю й емоційністю цих знаків.

– Повітряні знаки роздмухують полум'я Вогню. З цієї причини Вогонь вважається сумісним із Повітрям. Проте вогняні знаки часто дуже кипучі і нетерплячі, щоб тонка нервова система повітряних знаків могла довго витримувати їх.

– Повітряні знаки часто звинувачують у непрактичній мрійливості. Їх ідеї зазвичай не відповідають критерію емоційної глибини або практичності, на якому наполягають водні і земні знаки.

– Водні знаки схильні до відчуття неприязні до галасливих або до людей із підкреслено індивідуальними рисами, таких як повітряні і вогняні знаки.

– Вода перемагає завдяки своїй поступливості; вона ніколи не атакує, але завжди одержує перемогу у вирішальній битві. Водним знакам притаманна надзвичайна чутливість, найрізкіше виражена

уразливість, якщо ж їх життя стає дуже нудним, вони підсвідомо викликатимуть сенсації, емоційні шторми і перевороти.

– Земні знаки схильні до обережності, передбачливості. Вони зазвичай підозріло ставляться до людей із жвавішим розумом і реагують на повітряні і вогняні знаки з певною стриманістю.

– Знаки відрізняються за ступенем вираженості окремих рис характеру настільки, що їх можна розташувати у певній ієрархічній послідовності — 1-й, 2-й, 3-й і так далі (див. Таблицю 12). Користуючись цією «ієрархією», в будь-якому колективі тільки за датами народження відразу визначаються люди, найбільш схильні до того або іншого вчинку. На цій же основі легко зрозуміти причини і глибину конфлікту, що виник, відновити взаєморозуміння, обрати для виконання тієї чи іншої справи найбільш відповідну особу з вірогідністю правильного рішення не нижче 80%.

Таблиця 12

Розподіл знаків за ступенем вираженості окремих якостей (за С.А. Вронським)

Риси вдачі	1	2	3	4	5	6
авантюризм	Водолій	Овен	Лев	Скорпіон		
авторитарність	Овен	Стрілець	Скорпіон	Козеріг	Лев	Тілець
агресивність	Скорпіон	Овен	Лев	Близнюки	Стрілець	Козеріг
азартність	Скорпіон	Овен	Лев	Водолій	Рак	Стрілець
артистизм	Риби	Близнюки	Лев	Водолій	Овен	Скорпіон
алкоголізм і наркоманія	Риби	Рак	Овен	Лев	Водолій	
альтруїзм	Риби	Стрілець	Водолій	Терези	Тілець	
аналитич. здібності	Діва	Рак	Козеріг	Лев		
анархізм	Водолій	Овен	Скорпіон	Рак	Риби	Близнюки
аскетизм	Козеріг	Риби	Рак	Діва	Терези	Водолій
архітектура	Козеріг	Водолій	Терези	Рак	Риби	Лев
бідність	Овен	Рак	Риби			
бездітність	Діва	Близнюки	Лев	Водолій	Терези	
безжальність	Козеріг	Скорпіон	Овен	Водолій	Рак	Близнюки
безпринципність	Риби	Рак	Близнюки	Терези		
безхарактерність	Риби	Близнюки	Тілець	Рак		
благородство	Стрілець	Терези	Лев	Водолій		
багатство	Тілець	Діва	Козеріг			
Риси вдачі	1	2	3	4	5	6
буркотливість, занудство	Діва	Козеріг	Скорпіон	Рак	Тілець	
вірність, відданість	Козеріг	Рак	Риби	Діва	Терези	Тілець
вітальність	Лев	Овен	Стрілець	Тілець	Риби	Водолій
життєва сила	Лев	Овен	Скорпіон	Стрілець	Рак	Тілець
владолюбство	Лев	Овен	Скорпіон	Стрілець	Рак	Тілець
вразливість	Риби	Рак	Близнюки	Діва	Овен	Скорпіон

крадійство, kleптоманія	Близнюки	Діва	Риби	Рак	Водолій	
крадіжка	Близнюки	Риби	Овен	Скорпіон	Водолій	
гедонізм	Тілець	Лев	Рак	Терези	Скорпіон	Овен
грубість, хамство	Овен	Скорпіон	Водолій	Стрілець	Лев	Тілець
гомосексуалізм	Рак	Терези	Овен	Водолій	Тілець	
подвійність	Тілець	Рак	Близнюки	Риби	Терези	Лев
демонізм	Скорпіон	Рак	Риби	Козеріг	Близнюки	Водолій
дендізм	Лев	Близнюки	Терези	Риби	Водолій	Діва
деспотизм	Овен	Скорпіон	Стрілець	Козеріг		
добродота	Терези	Риби	Рак	Стрілець	Тілець	
довірливість	Близнюки	Лев	Рак	Риби	Овен	Стрілець
діти, плодючість	Риби	Рак	Скорпіон	Овен	Тілець	
жадібність, пожадливість	Козеріг	Рак	Скорпіон	Діва	Тілець	
жертвовність	Риби	Рак	Діва	Козеріг	Овен	Скорпіон
жорстокість до тварин	Козеріг	Терези	Водолій	Овен	Скорпіон	
зздрість	Діва	Рак	Козеріг	Скорпіон		
ідеалізм	Риби	Лев	Стрілець	Рак	Овен	Близнюки
Образотворче мистецтво	Тілець	Терези	Близнюки	Лев	Рак	Риби
інтелігентність	Близнюки	Діва	Стрілець			
інтуїція	Риби	Водолій	Рак	Скорпіон		
інфантильність	Близнюки	Рак	Стрілець	Риби		
іпохондрія, недовірливість	Рак	Тілець	Козеріг	Риби	Діва	
щирість, відвертість	Лев	Риби	Тілець	Овен	Рак	Стрілець
примхливість, істеричність	Рак	Риби	Водолій	Близнюки	Діва	Овен
кокетування, флірт	Терези	Близнюки	Рак	Водолій	Скорпіон	Лев
консерватизм	Козеріг	Тілець	Терези	Стрілець	Риби	Скорпіон
космополітизм	Рак	Лев	Близнюки	Водолій	Стрілець	Терези
брехливість, брехня	Тілець	Близнюки	Рак	Терези	Риби	
лінь, апатія	Тілець	Терези	Рак	Козеріг	Риби	
література	Близнюки	Тілець	Лев	Терези	Водолій	Риби
поезія	Близнюки	Лев	Терези	Риби	Рак	Стрілець
мазохізм, збочення	Риби	Козеріг	Овен	Діва		
манії, абсурд	Козеріг	Лев	Овен	Риби	Терези	Тілець
меланхолія, депресія	Козеріг	Риби	Рак	Скорпіон	Діва	
менторство	Стрілець	Лев	Близнюки	Овен	Козеріг	Терези
метаморфози	Скорпіон	Лев	Козеріг	Водолій	Рак	
миролюбність	Тілець	Терези	Риби	Стрілець	Рак	
Риси вдачі	1	2	3	4	5	6
музичність	Риби	Тілець	Терези	Рак	Лев	Водолій
мудрість, глибокодумність	Козеріг	Стрілець	Діва	Близнюки	Рак	Тілець
наставництво	Стрілець	Лев	Близнюки	Овен	Козеріг	Терези
націоналізм, шовінізм	Стрілець	Козеріг	Овен	Лев	Тілець	Скорпіон
наукові здібності	Діва	Козеріг	Водолій	Скорпіон	Лев	Овен
нарцисизм	Лев	Терези	Стрілець	Риби	Скорпіон	Тілець
відлюдкуватість,	Козеріг	Водолій	Близнюки	Лев	Діва	Скорпіон

мізантропія						
нетовариськість	Рак	Козеріг	Діва	Тілець	Скорпіон	
комплекс неповноцінності	Рак	Козеріг	Риби	Скорпіон		
неохайність, незібраність	Риби	Рак	Терези	Тілець	Водолій	Лев
нещасні випадки	Овен	Скорпіон	Козеріг	Водолій	Риби	Рак
чарівість	Лев	Терези	Тілець	Рак	Діва	Близнюки
товариськість	Близнюки	Лев	Овен	Стрілець	Терези	Водолій
оптимізм	Лев	Стрілець	Овен	Близнюки	Водолій	
обжерливість	Тілець	Лев	Стрілець	Риби	Близнюки	
переродження	Скорпіон	Лев	Козеріг	Водолій	Рак	
підозрілість	Рак	Козеріг	Риби	Діва	Лев	Скорпіон
практичність	Діва	Стрілець	Козеріг	Тілець	Овен	Скорпіон
пристосовництво	Тілець	Рак	Терези	Діва	Близнюки	Риби
протитуція	Терези	Скорпіон	Рак	Близнюки	Риби	Водолій
розірвання	Риби	Водолій	Близнюки			
обачність	Діва	Козеріг	Рак	Водолій	Терези	
релігійність	Стрілець	Риби	Лев	Овен	Рак	
реформізм	Водолій	Козеріг	Скорпіон	Овен	Рак	Лев
садизм	Козеріг	Скорпіон	Діва			
волелюбність	Риби	Овен	Лев	Скорпіон		
скандальність	Овен	Скорпіон	Близнюки	Водолій	Терези	Стрілець
скульптура	Стрілець	Скорпіон	Овен	Риби		
слабокохарактерність	Тілець	Терези	Рак	Риби	Близнюки	
сумлінність	Козеріг	Терези	Рак	Водолій	Овен	
марновірство	Рак	Козеріг	Скорпіон	Овен	Риби	Стрілець
терплячість	Козеріг	Тілець	Скорпіон	Овен		
точність, акуратність	Овен	Скорпіон	Козеріг	Стрілець	Рак	Діва
боязкість	Рак	Козеріг	Риби	Діва	Близнюки	
пихатість	Стрілець	Лев	Терези	Скорпіон		
в'язниця, концтабір	Риби	Овен	Скорпіон	Стрілець	Рак	Терези
вбивство	Овен	Скорпіон	Лев	Козеріг	Водолій	Рак
врівноваженість	Тілець	Терези	Риби	Козеріг	Стрілець	Рак
упертість, норовистість	Козеріг	Тілець	Водолій	Лев	Рак	
фанатизм	Риби	Козеріг	Стрілець	Скорпіон	Овен	
фантазія, уява	Риби	Рак	Водолій	Близнюки	Діва	Овен
філософія	Стрілець	Козеріг	Близнюки	Діва	Терези	Риби
святенництво	Стрілець	Рак	Близнюки	Діва	Терези	Козеріг
Риси вдачі	1	2	3	4	5	6
егоїзм, егоцентризм	Овен	Скорпіон	Лев	Стрілець	Водолій	Козеріг
експериментаторство	Діва	Близнюки	Водолій	Овен	Скорпіон	Стрілець
ексцентричність	Водолій	Рак	Терези	Близнюки	Овен	
ентузіазм	Овен	Лев	Водолій	Скорпіон		
еротика, секс	Тілець	Терези	Овен	Скорпіон	Риби	
гумор і сатира	Близнюки	Діва	Водолій	Рак	Терези	Овен
цинізм, критицизм	Скорпіон	Діва	Козеріг	Овен	Рак	Водолій
щедрість	Стрілець	Овен	Лев	Терези	Близнюки	Тілець

Література

1. Булгаков А.А. Велосипедний туризм для всіх. — М., 1984.
2. Вронський С.А. Астрологія: про брак і сумісність. — Кишинів, 1993.
3. Грицак Ю.П. Пізнай себе і оточуючих: Систематизовані характеристики типів особи. — Харків: Екограф, 1998.
4. Кишеньковий довідник туриста. — М.: Профіздат, 1970.
5. Квартальнов В.А. Теорія і практика туризму: Підручник. — М.: Фінанси і статистика, 2003.
6. Костриця М.Ю., Обозний В.В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота.— К.: Вища школа, 1995.
7. Котов Г.Г. Автомобільний туризм. — М.: Профіздат, 1986.
8. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм.—К.: Вища школа, 1984.
9. Крачило М.П. Туристсько-краєзнавча робота в школі.— К.: Радян. школа, 1985.
10. Обозний В.В. Краєзнавство.—К.: Вища школа, 1997.
11. По землі Далекосхідній: Супутник туриста. / Сост. Ю. Курчатов — Владивосток, 1977.
12. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності: Підручник / За заг. ред. В.Ф. Орлова. / К.: Грамота, 2006.
13. Довідник туриста. / Сост. В.В. Онищенко. — Харків: Фоліо, 2007.
14. Туристична діяльність: Нормативна база / Роїна О.М. — К.: КНТ, 2005.
15. Туристичні ресурси України.— К.: Здоров'я, 1996.
16. Туристсько-краєзнавчі гуртки в школі: Методичні рекомендації. / За ред. В.В.Титова — М., 1988.
17. Україна туристична: Фотопутівник-довідник. / Уклад. С.С. Павлівський. — К.: Мистецтво, 1986.
18. Федотов Ю.Н., Востоков І.Е. Спортивно-оздоровчий туризм: Підручник / За заг. ред. Ю.Н. Федотова. — М.: Радянський спорт, 2002.

Робочий план дисципліни «Діяльність самодіяльної туристичної організації»

Виписка з робочого навчального плану
Спеціальність 6.050.400 — «Туризм»

	Найменування дисципліни	Семестр			Об'єм	Години								Розподіл за курсами і семестрами									
		іспитів	залків	контрол. робіт		курс	Всього годин	Кредитів	лекції	практичні	лабораторні	Індивід. робота	Самостійна. робота	Косультатії	Підсумковий контроль	1		2		3		4	
																курс	курс	курс	курс	курс	курс		
																						1 сем	2 сем
	2				7			0	1	2	3	4	5	1	6	7	8	9	0	1	2	3	2
	Діяльність самодіяльної туристичної організації				08		6	8		1	4		3										

1. Пояснювальна записка

Дисципліна «Діяльність самодіяльної туристичної організації» належить до циклу профільних дисциплін спрямування підготовки «Туризм». Згідно з навчальним планом вивчення дисципліни здійснюється в першому семестрі в об'ємі 108 годин.

Програма дисципліни складена відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ), освітньо-професійної програми підготовки фахівців (ОПП) і навчального плану, затверджених МОН України для вищих навчальних закладів освіти України III–IV рівнів акредитації.

Предметом дисципліни «Діяльність самодіяльної туристичної організації» є методика формування, організації і управління різноманітними добровільними колективами туристів. Дисципліна в цілому виконує освітню, світоглядну, інформаційну, розвиваючу, навчальну функції.

Метою курсу «Діяльність самодіяльної туристичної організації» як навчальної дисципліни є формування умінь складання необхідної документації, кошторисів, планів і маршрутів самодіяльних туристських подорожей і екскурсій, прийомів роботи з туристськими

колективами, формування об'єктивного ставлення до самодіяльного туризму.

Вивчення дисципліни «Діяльність самодіяльної туристичної організації» базується на шкільному досвіді учнів з організації краєзнавчої роботи, подорожей і екскурсій, знаннях із фізичної і соціально-економічної географії. Дисципліна передуює вивченню і створює підґрунтя для засвоєння студентами таких професійних дисциплін за фахом, як «Спортивний туризм», «Організація туризму», «Технологія туристичної діяльності», «Менеджмент туризму», «Організація екскурсійних послуг» тощо.

Організація навчального процесу здійснюється за кредитно-модульною системою відповідно до вимог Болонського процесу. Програма дисципліни складається з 3 модулів, які, у свою чергу, поділяються на 10 смислових модулів:

Модуль 1. Організація й управління у самодіяльних туристських колективах.

Смислові модулі:

1. Нормативно правові основи формування туристичної організації.
2. Організаційні структури і документація .
самодіяльних туристських колективів.

Модуль 2. Види діяльності туристичної організації.

Смислові модулі:

3. Спортивне спрямування діяльності.
4. Організаційно-масове спрямування діяльності.
5. Екскурсійно-масове спрямування діяльності.
6. Навчально-методичне спрямування діяльності.

Модуль 3. Методика підготовки і проведення туристських заходів.

Смислові модулі:

7. Підготовка і проведення польових заходів (походи, експедиції, зльоти).
8. Підготовка і проведення міських заходів (екскурсії, виставки, конференції).
9. Підготовка і проведення змагань із туристського багатоборства.
10. Методи психологічної роботи з групою.

Формами організації навчання є лекції, практичні заняття, індивідуальна самостійна робота студентів, обов'язкові контрольні роботи, консультації.

Для оцінювання рівня підготовки студентів застосовуються тестові завдання, виконання творчих завдань та індивідуальної семестрової роботи. Поточний контроль здійснюється на практичних і семінарських заняттях, проміжний контроль — на підсумкових заняттях за якістю виконання індивідуальної самостійної роботи.

Необхідна навчальна база — географічні атласи, довідкова туристична література, топографічні карти і плани міст України, атласи автодоріг, розклади руху суспільного транспорту в Україні.

Структурований план підготовки з дисципліни «Діяльність самодіяльної туристичної організації»

Структура навчальної дисципліни	Кількість годин, з них				Рік навчання	Вид контролю
	всього годин / кредити	аудиторних		СРС		
		лекц.	практ.			
	108/3	36	18	54	1-й	
Модуль 1. Змістовних модулів 2	36/1	5	7	24		контроль практичних навичок; проміжний тестовий контроль
Модуль 2. Змістовних модулів 4	48/1,3	8	7	33		контроль практичних навичок; проміжний тестовий контроль
Модуль 3. Змістовних модулів 4	24/0,7	5	4	15		контроль практичних навичок
Підсумковий контроль засвоєння дисципліни	2 година					підсумковий контроль; іспит у письмовій формі
Примітка: 1 кредит ECTS – 36 рік.; аудиторне навантаження – 50%, СРС – 50%						

II. Мета навчання

Дати студентам знання з теоретичної і навчально-методичної підготовки організатора самодіяльного туризму; сформувати об'єктивне ставлення до самодіяльного туризму; ознайомити з прийомами роботи з членами туристських колективів; навчити складати необхідну документацію, кошториси, плани і маршрути самодіяльних туристських подорожей та екскурсій. Вивчення дисципліни дозволить студентам займатися організацією самодіяльного туризму.

III. Зміст програми

№	Теми курсу	Кількість годин		
		Всього аудиторні	лекції	семінари і практичні
	Перший семестр	54	36	18

1	Вступ до дисципліни	2	2	
2	Нормативно-правові основи формування туристичної організації	4	4	
3	Порядок оформлення туристичної організації	4	2	2
4	Документація	4	2	2
	Особливості психології туристів	2	2	
5	Види діяльності туристичної організації	2	2	
6	Виставки, ярмарки і туристські салони	2	2	
7	Потенційні клієнти і партнери туристичної організації	2	2	
8	Спортивне спрямування діяльності туристичних організацій	6	4	2
9	Підготовка і проведення туристського походу	6	4	2
10	Організація і проведення змагань з туристського багатоборства	6	4	2
11	Організаційно-масове спрямування діяльності туристичної організації	4	2	2
12	Екскурсійно-масове спрямування діяльності туристичної організації	4	2	2
13	Навчально-методичне спрямування діяльності туристичної організації	4	2	2
14	Основні принципи психологічної роботи у туристській групі	4	2	2
	Всього:	54	36	18

Вступ до дисципліни. Мета й основні поняття курсу «Діяльність самодіяльної туристичної організації». Визначення і види туризму. Поняття “самодіяльний туризм”. Види і категорії туристських заходів.

Організація й управління в самодіяльних туристських колективах. Нормативно-правові основи формування туристичної організації. Умови організації багатоденного походу (екскурсії) з учнями. Права керівника зареєстрованої туристичної організації. Обов'язки керівника групи учнівської молоді. Умови участі людей у туристських походах (екскурсіях). Умови отримання спортивних розрядів і звань. Функції маршрутно-кваліфікаційних комісій (МКК).

Організаційна структура і документація самодіяльних туристських колективів. Порядок оформлення туристичної організації. Порядок складання і пункти плану роботи туристичної організації. Структура управління туристичною організацією. Організаційна структура туристського гуртка. Організаційна структура туристського клубу. Організаційна структура туристського

товариства. Основні організаційні форми роботи туристичних організацій (масові, групові, індивідуальні). Структура статуту туристичної організації. Оформлення протоколу туристичної організації. Розподіл обов'язків у групі. Нормативні документи, що регламентують шкільну туристсько-краєзнавчу роботу. Нормативні документи, які регламентують туристсько-краєзнавчу роботу у вузі.

Види діяльності туристичної організації. Спортивне спрямування діяльності туристичних організацій. Організація і проведення змагань із туристського багатоборства. Організаційно-масове спрямування діяльності туристичної організації. Екскурсійно-масове спрямування діяльності туристичної організації. Навчально-методичне спрямування діяльності туристичної організації. Виставки, ярмарки і туристські салони.

Потенційні клієнти і партнери туристичної організації. Дитячі екскурсійно-туристичні станції (ДЕТС). Особливості психології туристів. Самоврядування в туристському колективі. Компаньйонство. Визначення і характеристика компаньйона. Враховування компаньйонства у плануванні розселення туристів. Стосунки керівника туристської групи і компаньйонів. Порівняння темпераментів різних типів характерів індивідуумів. Види акцентуації характерів. Патологічні відхилення індивідуумів.

Спортивне спрямування діяльності туристичних організацій. Види туристських походів, їх особливості. Етапи підготовки походу. Зміст плану (програми) походу. Особливості і значення походів вихідного дня. Вибір і розроблення маршруту походу. Графік руху і розрахунок величини денних переходів у поході. Організація харчування в туристському поході. Калорійність добового раціону туриста. Підбивання підсумків туристського походу. Загальний звіт про проведений туристський похід. Порядок складання фінансового звіту про похід. Схема складання технічного звіту про похід.

Організація і проведення змагань із туристського багатоборства. Зміст плану (програми) туристського зльоту (вечора). Зміст плану (програми) туристських змагань. Зміст і схема заходів «Дня туриста» у таборі праці і відпочинку школярів.

Виставки, ярмарки і туристські салони. Оформлення туристсько-екскурсійного матеріалу для виставки.

Організаційно-масове спрямування діяльності туристичної організації. Форми суспільно-корисної роботи (участь в облаштуванні географічного кабінету або майданчика, проведення природоохоронних заходів). Форми творчої самодіяльності (культурно-масові заходи та ігрова діяльність). Форми масових

шкільних краєзнавчих заходів. Організація і планування краєзнавчої роботи у школі. Види туристських вечорів. Зміст плану (програми) туристського зльоту (вечора). Види туристських зльотів. Види туристських змагань. Зміст плану (програми) туристських змагань. Види туристських конференцій. Зміст плану (програми) туристської конференції. Види туристських олімпіад. Зміст плану (програми) туристської олімпіади. Види підбивання підсумків краєзнавчої роботи. Організація літнього відпочинку школярів. Особливості розроблення плану роботи гуртка у таборі праці та відпочинку школярів. Особливості роботи табору туристсько-краєзнавчого профілю.

Екскурсійно-масове спрямування діяльності туристичної організації. Види екскурсій, їх особливості. Етапи підготовки екскурсії. Зміст плану (програми) екскурсії. Види експедицій, їх особливості. Етапи підготовки експедиції. Зміст плану (програми) експедиції. Організація шкільних програмних екскурсій на виробництво. Мета і значення шкільних навчальних екскурсій на виробництво.

Навчально-методичне спрямування діяльності туристичної організації.

IV. Теми практичних і семінарських занять

Кожен студент протягом семестру виконує самостійну роботу, що складається з 6 індивідуальних завдань, які передбачають оволодіння навичками з методики підготовки і проведення туристських заходів.

Завдання 1. Складання комплекту базової документації уявної туристської групи (20 балів)

Комплект документації мають складати:

- протокол №1 установчих зборів;
- статут групи (з назвою, девізом, емблемою і гімном);
- список членів групи;
- розподіл обов'язків між членами групи;
- розподіл на компаньйонські пари і бригади (ланки);
- план роботи групи на рік;
- кошторис доходів і витрат за планом;
- відомість обліку групового спорядження.

Завдання 2. Складання плану-схеми пішохідного переходу за топографічною картою (10 балів)

План-схему накреслити на аркуші паперу з використанням великого масштабу. На ньому умовними позначками мають бути позначені:

- ландшафт і профіль місцевості;
- усі об'єкти, що є на шляху (річки, мости, населені пункти тощо);
- перешкоди;
- місця (точки) усіх зупинок, привалів і нічлігу;
- час проходження цих точок;
- відстані між точками.

Завдання 3. Складання плану-програми екскурсії до об'єкту (10 балів)

Об'єктом екскурсії може бути церква, музей, підприємство тощо.

Комплект документів мають складати:

- схема і послідовність пересування групи до об'єкту містом;
- щохвилинний графік екскурсії з урахуванням пересування містом;
- кошторис витрат на транспорт і екскурсію;
- правила поведінки на об'єкті;
- розпорядок роботи об'єкту огляду (графік, ритуал);
- план-схема внутрішніх приміщень об'єкту і прилеглої території;
- інформація про об'єкт (текст розповіді екскурсовода).

Завдання 4. Складання плану (програми) пішої екскурсії кварталом міста (10 балів)

Комплект документів мають складати:

- план кварталу з позначеним на ньому маршрутом руху;
- вибір об'єктів огляду і точок зупинок групи;
- розрахунок часу руху між зупинками;
- список учасників екскурсії з розподілом на бригади і розподілом обов'язків із забезпечення порядку і безпеки;
- коротка інформація про вибрані для показу об'єкти (текст розповіді екскурсовода);

Завдання 5. Складання плану-програми автобусної екскурсії районом області (10 балів)

Комплект документів мають складати:

- топографічна карта району з позначеним на ньому маршрутом руху;
- вибір об'єктів огляду і пунктів зупинки групи;
- розрахунок часу руху між зупинками;

- список учасників екскурсії з розподілом на бригади і розподілом обов'язків із забезпечення порядку і безпеки;
- кошторис витрат на транспорт, харчування, екскурсію;
- коротка інформація про вибрані для показу об'єкти (текст розповіді екскурсовода);
- додаткові матеріали (фото, рисунки, ілюстрації, інше).

Завдання 6. Складання плану-програми дводенної автобусної екскурсії певною областю України (10 балів)

Комплект документів мають складати:

- топографічна карта району з позначеним на ньому маршрутом руху;
- вибір об'єктів огляду і пунктів зупинки групи;
- розрахунок часу руху між зупинками;
- список учасників екскурсії з розподілом на бригади і розподілом обов'язків із забезпечення порядку і безпеки;
- кошторис витрат на транспорт, харчування, екскурсії;
- коротка інформація про обрані для показу об'єкти (текст розповіді екскурсовода);
- додаткові матеріали (фото, рисунки, ілюстрації, інше).

V. Система поточного підсумкового контролю

№		К-ть баллов
1	Самостійна робота (виконання 6 завдань)	70
7	Аудиторні практичні роботи і поточний контроль	15
8	Підсумковий контроль (письмовий іспит)	15
	Всього балів:	100

Відповідно до отриманої суми балів знання студента оцінюються за системою ECTS — **A**, **B** (82–), **C** (75–81), **D** (69–74), **E** (60–68), **F** (< 59 балів).

VI. Контрольні запитання і завдання

1. Нормативно-правові основи формування туристичної організації.
2. Визначення і види туризму.
3. Поняття «самодіяльний туризм».
4. Види і категорії туристських заходів.
5. Умови організації багатоденного походу (екскурсії) з учнями.
6. Права керівника зареєстрованої туристичної організації.
7. Обов'язки керівника групи учнівської молоді.

8. Умови участі в туристських походах (екскурсіях).
9. Умови отримання спортивних розрядів і звань.
10. Функції маршрутно-кваліфікаційних комісій (МКК).
Порядок оформлення туристичної організації.
11. Порядок складання і пункти плану роботи туристичної організації.
12. Структура управління туристською організацією.
13. Організаційна структура туристського гуртка.
14. Організаційна структура туристського клубу.
15. Організаційна структура туристського товариства.
16. Основні організаційні форми роботи туристичних організацій.
17. Структура статуту туристичної організації.
18. Оформлення протоколу туристичної організації.
19. Розподіл обов'язків у групі.
20. Якими нормативними документами регламентується шкільна туристсько-краєзнавча робота?
21. Якими нормативними документами регламентується туристсько-краєзнавча робота у вузі?
22. Види діяльності туристичних організацій.
23. Спортивне спрямування діяльності туристичних організацій.
24. Організація і проведення змагань із туристського багатоборства.
25. Організаційно-масове спрямування діяльності туристичної організації.
26. Екскурсійно-масове спрямування діяльності туристичної організації.
27. Навчально-методичне спрямування діяльності туристичної організації.
28. Виставки, ярмарки і туристські салони.
29. Потенційні клієнти і партнери туристичної організації.
30. Дитячі екскурсійно-туристичні станції (ДЕТС).
31. Особливості психології туристів.
32. Вікові особливості психології туристів.
33. Професійні особливості психології туристів.
34. Статеві особливості психології туристів.
35. Расові й етнічні особливості психології туристів.
36. Особливості психології поведінки споживачів туристичних послуг.
37. Психолого-поведінкові особливості клієнтів.

38. Самоврядування в туристському колективі.
39. Психологічний клімат у туристській групі.
40. Чинники й умови успіху туристських подорожей.
41. Класифікація вимог, які ставляться до туризму.
42. Надії і застереження учасників туристських подорожей.
43. Ролева структура туристської групи (лідер, старійшина, блазень, дотепник, ентузіаст, споживач).
44. Елементи системи морально-психологічної підготовки в спортивному туризмі.
45. Визначення і характеристика компаньйона.
46. Види компаньйонства.
47. Мотиви пошуку і вибору компаньйона.
48. Враховування компаньйонства у плануванні розселення туристів.
49. Припинення компаньйонства за ініціативою туристів.
50. Стосунки керівника туристської групи і компаньйонів.
51. Порівняння темпераментів різних типів характерів індивідумів.
52. Види акцентуації характерів (за Ганнушкіним).
53. Патологічні відхилення індивідумів.
54. Спортивне спрямування діяльності туристичних організацій.
55. Підготовка і проведення туристського походу.
56. Види туристських походів, їх особливості.
57. Етапи підготовки походу.
58. Зміст плану (програми) походу.
59. Назвіть особливості і значення походів вихідного дня.
60. Як здійснюється вибір і розроблення маршруту походу?
61. Як організовується харчування у туристському поході?
62. Як слід розподіляти калорійність добового раціону туриста?
63. Яке значення має підбивання підсумків туристського походу?
64. Як складається загальний звіт про проведений туристський похід?
65. Яка послідовність складання фінансового звіту про похід?
66. За якою схемою складається технічний звіт про похід?
67. Графік руху і розрахунок величини денних переходів у поході.
68. Складання звіту про подорож.
69. Харчування в поході.
70. Складання загальногеографічної характеристики дослідженої території.

71. Графічне і картографічне оброблення зібраних матеріалів.
72. Оброблення зразків.
73. Перевірка польових щоденників.
74. Підбивання підсумків подорожі.
75. Туристське спорядження.
76. Які види спорядження використовують у поході?
77. Які вимоги ставляться до спорядження?
78. Який порядок укладання рюкзака?
79. Який порядок установа намету?
80. Спеціальне устаткування, використовуване в туристському поході.
81. Долікарська допомога у туристських походах.
82. Найбільш можливі травми в туристському поході.
83. Способи транспортування постраждалого під час походу.
84. Надання допомоги методом штучного дихання?
85. Способи зупинки кровотечі.
86. Організаційно-масове спрямування діяльності туристичної організації.
87. Форми суспільно корисної роботи.
88. Форми творчої самодіяльності.
89. Форми масових шкільних краєзнавчих заходів.
90. Організація і планування краєзнавчої роботи у школі.
91. Види туристських вечорів.
92. Зміст плану (програми) туристського зльоту (вечора).
93. Види туристських зльотів.
94. Види туристських змагань.
95. Види туристських конференцій.
96. Зміст плану (програми) туристських конференцій.
97. Види туристських олімпіад.
98. Зміст плану (програми) туристської олімпіади.
99. Організація і проведення змагань із туристського багатоборства.
100. Зміст плану (програми) туристських змагань.
101. Зміст і схема заходів «Дня туриста» в таборі праці і відпочинку школярів.
102. Види підбивання підсумків краєзнавчої роботи в школі.
103. Як складається план-програма краєзнавчого вечора?
104. З якою метою проводяться краєзнавчі олімпіади?

105. Які завдання поставлені перед позашкільними дитячими установами.
106. Як сьогодні організовується літній відпочинок школярів?
107. Особливості розроблення плану роботи гуртка в таборі праці і відпочинку школярів.
108. Особливості роботи табору туристсько-краєзнавчого профілю.
109. Види туристсько-краєзнавчих змагань.
110. Екскурсійно-масове спрямування діяльності туристичної організації.
111. Види екскурсій, їх особливості.
112. Етапи підготовки екскурсії.
113. Зміст плану (програми) екскурсії.
114. Види експедицій, їх особливості.
115. Етапи підготовки експедиції.
116. Зміст плану (програми) експедиції.
117. Організація шкільних програмних екскурсій на виробництво.
118. Мета і значення шкільних навчальних екскурсій на виробництво.
119. Навчально-методичне спрямування діяльності туристичної організації.
120. Організація і планування краєзнавчої роботи у школі.
121. Значення позакласного краєзнавства у навчально-виховній роботі школи.
122. Організація загальношкільної туристсько-краєзнавчої роботи?
123. Які завдання потрібно ставити перед краєзнавчим гуртком і як організувати його роботу?
124. Структура і зміст річного плану краєзнавчої роботи туристичної організації.
125. Топографічна підготовка туриста.
126. Значення топографічної підготовки туриста для організації подорожі.
127. Якими способами можна визначити точку свого місцеположення?
128. Як здійснюється рух по азимуту?
129. Яке значення має профіль маршруту?
130. Графічне і картографічне оброблення зібраних матеріалів.
131. Оброблення зразків, зібраних у поході.
132. Перевірка польових щоденників.

133. Виставки, ярмарки і туристські салони.
134. Оформлення туристсько-екскурсійного матеріалу для виставки.

Календар всеукраїнських змагань зі спортивного туризму (проект) на 2009 рік

	Назва змагання	Термін Почат/ закінч	Тривалість	Місце проведення	Організація -учасники	Кількість учасників					Вид змагань	Планова вартість тис. грн
						спортсменів	тренерів	суддів	інших	всього		
ПІШОХІДНИЙ ТУРИЗМ												
1	Етап Кубка України в закритих приміщеннях, 4-5 класи	07-10.02	4	Чернівці спорткомплекс МНС	КФК, збірні ОФСТ	180	20	35	25	260	о/к	8
2	Чемпіонат України 5 клас	8-13.07	6	Рівненська обл	КФК, збірні ОФСТ	200	25	75	30	330	о/к	12
3	Етап Кубка України 5 клас	10-14.09	5	м Севастополь	КФК, збірні ОФСТ	160	20	55	25	260	о/к	8
4	Очний Чемпіонат України «Спортивні турпоходи» 3 к.с.	жовтень	12	Івано-Франк, Закарпат обл	КФК, збірні ОФСТ	300	30	40	10	380	до	12
ГІРСЬКИЙ ТУРИЗМ												
1	Кубок України (дист на шт рельєфі) 4 клас	10-13.01	4	м Хмельницький	КФК, збірні ОФСТ	120	20	35	10	185	о/к	4
2	Кубок України (скел.-льодові дист.), 4-5 клас	14-17.02	4	м. Кам'янець-Подільськ	КФК, збірні ОФСТ	160	20	45	15	240	о/к	6
3	Чемпіонат України, 5 клас	30.04-05.05		м Бахчисарай, АР Крим	КФК збірні ОФСТ	160	20	60	15	255	о/к	9
4	Кубок України (скельні дист), 4-5 клас	09-12.10	би	м Запоріжжя	КФК, збірні ОФСТ	200	25	65	15	305	о/к	8
ВОДНИЙ ТУРИЗМ												
1	Кубок України «Карпатські ралі» I етап	28-30.03	3	Івано-Франк обл, р. Свіча, Мізунка	КФК, збірні ОФСТ	150	15	20	15	200	о/к	2
2	Чемпіонат України «Черемош 2008»	30.04-05.05	6	Івано-Франк. обл, Ч. Черем	КФК, збірні ОФСТ	300	20	55	125	500	о/к	8

3	Чемпіонат України серед юніорів	Липень	3	Івано-Франк. обл. Черем	КФК. збірні ОФСТ	150	10	30	10	200	до	4
4	Кубок України «Південний Буг» II етап	05-07 09	3	Вінн обл., з.Сокілець	КФК. збірні ОФСТ	150	15	20	15	200	о/к	2
ВІТРИЛЬНИЙ ТУРИЗМ												
1	Кубок України	02-10.05		Черкаси	КФК. збірні ОФСТ	130	20	20	10	180	до	2
2	Чемпіонат України	16-25 08		Азовське море	КФК. збірні ОФСТ	130	20	20	10	180	о/к	3
ВЕЛОСИПЕДНИЙ ТУРИЗМ												
1	Чемпіонат України	червень		м. Дніпропетровськ	КФК. збірні ОФСТ	120	20	30	10	180	о/к	3
2	Кубок України	вересень-жовтень		м. Одеса	КФК. збірні ОФСТ	120	20	30	10	180	о/к	2,5
ЛИЖНИЙ ТУРИЗМ												
1	Чемпіонат України	21-25.02	5	Івано-Франківська область	КФК. збірні ОФСТ	100	18	30	12	160	о/к	
2	Кубок України	18-21.12	4	Сумська область	КФК. збірні ОФСТ	100	18	30	12	160	о/к	5
3	Чемпіонат України серед юнаків	24-28.01	5	Закарпат обл	КФК. збірні ОФСТ	100	18	30	12	160	о/к	5
СПЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ												
1	Чемпіонат України	24-28.09	4	м Кам'ян-подільськ.	КФК. збірні ОФСТ	12	25	12	12	147	о/к	5
Чемпіонати та інші всеукраїнські змагання зі спортивних туристських походів												
1	Чемпіонат України з походів	01.01-31.12			КФК. збірні ОФСТ	400	50	50		500	до	15

Навчальне видання

Грицак Юрій Петрович

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОДІЯЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Авторська редакція
Російською мовою
Оригінал-макет Ю.П. Грицак

Підписано. до друку 12.05.2008. Формат 60(84)/16.
Гарнітура Шкільна. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Обл.-вид. арк. 7,4. Розм.-друк. арк. 6,4. Заст. № 205.
Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Науково-видавнича фірма “Екограф”
61018, м. Харків, вул. Дерев’янка 7, до. 86
тел. (057) 719-51-18, e-mail: ekograf@i.ua
Свідоцтво про державну реєстрацію
ДК № 3167 від 15.04.2008